

Ta'limni rivojlantirish
respublika ilmiy-metodik
markazi

Menejment va Zamonaviy
Texnologiyalar
Universiteti

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

**Yangi taraqqiyot bosqichida maktab
ta'limini rivojlantirish strategiyalari:**

Chaqiriqlar, muammolar, tadqiqotlar va yechimlar

Konferensiya maqolalar to'plami

II son

Ta'limni rivojlantirish
respublika ilmiy-metodik
markazi

Yangi taraqqiyot bosqichida maktab ta'limini rivojlantirish strategiyalari: chaqiriqlar, muammolar, tadqiqotlar va yechimlar

2024-yil 5-noyabr

UO'K: 371.20

KBK: 74.204

Y 18

“Yangi taraqqiyot bosqichida maktab ta’limini rivojlantirish strategiyalari: chaqiriqlar, muammolar, tadqiqotlar va yechimlar” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to’plami.

Toshkent 2024-yil 5-noyabr, II son, 76 bet.

Tahrir hay’ati:

Pardayeva Mexriniso Doniyarovna

Sharofatdinov Shixnazar Anvarovich

Kurbaniyazov Shaxzodbek Karimovich

Maxmudov Anvarjon Zokirovich

Abdujalilov Javlonbek Adilovich

Axmadaliyev Doniyorbek Kambaraliyevich

Tojiboyev Rashid Sobir o’g’li

Xolmirzayev Furqat Golibovich

Abdiraimov Shohruh Samad o’g’li

Narziyev Jamshed Raxmiddinovich

Shakirov Avazjon Raxim o’g’li

Egamberdiyev Shohruh Sirojiddinovich

Xaitov Azizbek Akmal o’g’li

Najimova Komila Shavkatovna

Maqolalarda keltirilgan ilmiy-nazariy fikrlar va ma’lumotlar aniqligi hamda stilistikasiga mualliflar javobgardir.

© Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi

MUNDARIJA

Tadjibayeva Sh. va Beshimova O'. JANUBIY KOREYA TA'LIM TIZIMINING BOLA RIVOJLANISHIGA TA'SIRI.....	1
Risyukova Yu. va Tojiboyev R. O'ZBEKISTON VA XORIJDA MAKTAB PSIXOLOGIYASI YONDASHUVLARI	6
Сайфутдинов А. СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К УЛУЧШЕНИЮ ШКОЛЬНОГО ХИМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ПРОБЛЕМЫ, ВЫЗОВЫ И РЕШЕНИЯ	18
Xaydarov S. TA'LIM TIZIMIDAGI RAQAMLASHTIRISH, ULARDAGI YUTUQ VA KAMCHILIKLAR	21
Кадыров К. О РОЛИ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ПРОЦЕССОВ ПРЕПОДАВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ "КИБЕРДИСЦИПЛИН"	26
Amirova M. BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARINING EKOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA AXBOROT - KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH	29
Sharopov F. PROFESSIONAL TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKT VOSITASIDA MAXSUS FANLARNI O'QITISH BO'YICHA XORIJIY TAJRIBALAR TAHLILI	34
Yaxyayev D. JISMONIY TARBIYA FANIDA O'QUVCHILARNI BAHOLASHNING ZAMONAVIY METODLARI	39
Najimova K. READING LITERACY IN COUNTRIES WITH LOW STUDENT INTEREST	48
Safarova D. PEDAGOGLARNING KASBIY RIVOJLANTIRISH TENDENSIYALARI: HAYOTIY VAZIYATLARGA PSIXOLOGIK MOSLASHISH TALABLARI	53
Raximova D. YOSHLARNING OILAVIY HAYOT HAQIDAGI PSIXOLOGIK BILIMLARINI SHAKLLANTIRISHNING MODELI VA UNING SAMARADORLIGI	57
Ismoilov E. va Xolto'rayev O. ALGEBRA VA GEOMETRIYA FANLARINI O'ZARO BOG'LAB O'QITISHNING METODIK ASOSLARI	61
Abdiraimov S. MAKTABDA ICHKI BAHOLASH O'TKAZISHNING TA'LIM SIFATIGA TA'SIRI	69

JANUBIY KOREYA TA’LIM TIZIMINING BOLA RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Tadjibayeva Sh.A.¹, Beshimova O.²

1. “University of management and future technologies” nodavlat oliy ta’lim muassasasi “Pedagogika va psixologiya” kafedrası dotsenti, p.f.n. (PhD)
2. “Raqamli iqtisodiyot” fakulteti, “Pedagogika va psixologiya” yo’nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Kelajakda O‘zbekistonni yuksak darajada taraqqiy etgan iqtisodi bilangina emas, balki bilimdan, ma’naviy jihatdan yetuk farzandlari bilan ham jahonni qoyil qilish lozim. Komil inson–yetuk shaxsning shakllanishida taraqqiy etgan davlatlar ta’lim tizimini o‘rganish va ilg‘or tajribalar asosida almashinuv jarayonini kuchaytirish lozim.

Kalit so‘zlar: yangi texnika, ta’lim sifati, nazorat qilish, milliy ta’lim, ixtiyoriy tanlov, tartib elementlar.

Аннотация: В будущем мир должен восхищаться Узбекистаном не только его высокоразвитой экономикой, но и его интеллектуально и духовно зрелыми детьми. Необходимо изучить систему образования передовых стран и усилить процесс обмена на основе передового опыта формирования совершенного человека.

Ключевые слова: новые технологии, качество образования, контроль, национальное образование, добровольный выбор, элементы порядка.

Abstract: In the future, the world should admire Uzbekistan not only for its highly developed economy, but also for its intellectually and spiritually mature children. It is necessary to study the education system of advanced countries and strengthen the exchange process based on the best practices in the formation of a perfect person.

Key words: new technologies, quality of education, control, national education, voluntary choice, elements of order.

KIRISH

Globalashuv jarayonida mamlakatimiz barqaror taraqqiyotini ta’minlashda ilm-fan, yangi texnika-texnologiyalar rivoji muhim rol o‘ynaydi. Quvonarlisi shuki, mamlakatimiz rahbariyati ushbu sohalarga katta e’tibor qaratmoqda. Kelgusida ham rivojlangan mamlakatlar tajribalari chuqur o‘rganilib, mamlakatimizga xos xususiyatlar, qadriyatlar, sharoitlar inobatga olingan holda kadrlar tayyorlash tizimini tubdan modernizatsiya qilishimiz lozim. Hozir oliy ta’lim vazirligi tomonidan malaka oshirish, chet el professorlarini O‘zbekistonga olib kelib ma’ruza o‘qitish, bakalavr va magistr

dasturlarini rivojlangan mamlakatlardagi o’quv dasturlariga yaqinlashtirish ishlari olib borilmoqda. Ularning darsliklari, o’quv standartlari tajriba sifatida qo’llanilmoqda. Bu albatta, yaxshi tashabbus va shu sohadagi ishlarni yanada rivojlantirishimiz lozim. Oliy ta’lim muassasalarida ta’limni rivojlantirish, ta’lim sifatini ta’minlash va nazorat qilish borasida xorijiy mamlakatlar (Yaponiya, Germaniya, Angliya, Frantsiya, Shvetsiya, AQSh)ning tajribalari O’zbekiston oliy ta’lim tizimidagi holatlar bilan qiyosiy tahlil qilinishi lozim. Bu o’rinda ilg’or mamlakatlarning oliy o’quv dargohlari bilan xalqaro ilmiy-pedagogik aloqalarni rivojlantirish, xalqaro ta’lim dasturlarida ishtirok etish, xalqaro loyiha va dasturlarda qatnashish uchun buyurtmalar berish, mamlakat ilm-fanining xalqaro ilmiy hamjamiyatga qo’shilishini faollashtirish maqsadida olimlar va pedagoglar bilan o’zaro fikr almashinuv jarayonini kuchaytirish lozim [2, 52-56b.].

ASOSIY QISM

Janubiy Koreyada zamonaviy ta’lim tizimining qaror topishi 1945yildan 1970 yillargacha ta’lim tizimi ayniqsa jadal rivojlandi. 1950–1953 yillardagi Koreya urushi natijasida yuzaga kelgan iqtisodiy yo’qotishlar va vayronagarchiliklarga qaramay Janubiy Koreya savodsizlikni tugatishga qat’iy kirishdi. 1968 yilda qabul qilingan Milliy ta’lim xartiyasi koreys xalqi mentaliteti va vatanparvarligining o’ziga xos tomonlarini ayniqsa yorqin ifoda etadi. Partiyaga muvofiq milliy ta’lim millatni jipslashtirishga, tarix va an’analariga hurmat bilan qarashga, qadriyatlarni ulug’lashga, millatni yanada kuchliroq qaror topishiga va umuman, xalqning farovonligini ta’minlashga yaqindan yordam beradi va asos bo’lib xizmat qiladi. Ta’limga bu kabi munosabatda bo’lish, koreys xalqi uchun tabiiy bir holatdir va aynan mana shu holat mamlakatning muvaffaqiyati uchun kafolat bo’lib xizmat qiladi.

Koreya ta’lim tizimi muayyan bir xillikka ega bo’lish bilan bir qatorda, alohida maktablar uchun mahalliy va milliy dasturlar doirasida davlat ta’lim standarti doirasidan chekinishga ruxsat beradi. Davlat ta’lim dasturi davriylikka ega bo’lib, ta’limga bo’lgan talabdan kelib chiqqan holda, jamiyatning dunyoqarashlari va yangi fanlarning yuzaga kelishiga bog’liq ravishda o’zgarib turadi. Ta’lim dasturi standartlari maktablar uchun o’quv mazmunini aks ettiruvchi va rahbarlarning o’quv dasturlari ishlab chiqishi uchun asos bo’lib xizmat qiladi. Hukumat milliy va ijtimoiy talablarni qondirish maqsadlarida, shuningdek, ilmiy tadqiqot ishlanmalari bo’yicha turli ko’rsatkichlarni e’tiborga olgan holda, shu kungacha davlat dasturiga yetti marotaba o’zgartishlar kiritdi. Har bir fan bo’yicha talabalarning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda, ta’lim berish metodlari ishlab chiqildi. Bunda talabalarning mustaqil bilim egallashiga, ularning dunyoqarashlarini yanada kengaytirishga katta

e’tibor qaratildi. Yangi dastur bo’yicha o’rta maktab o’n yillik bo’lib, keyingi 11-va 12-sinflarda ta’lim oluvchilar kelgusida egallaydigan kasblari bo’yicha ixtiyoriy tanlov asosida maxsus tayyorlov kurslarida ta’lim oladilar.

Bugungi kunda Janubiy Koreya ta’lim tizimining eng ustuvor yo’nalishlaridan biri maktabgacha va maktab ta’limini rivojlantirish hisoblanadi. Maktabgacha ta’limni bepul qilgan holda mamlakat maktabgacha ta’lim muassasalariga qatnaydigan bolalar sonini oshirishga erishdi. Koreya Respublikasida bolalar bog’chasi ularga nazariy ta’lim berish maqsadiga intilmagan holda, o’zining muhim vazifasi – ularning har taraflama barkamol bo’lib yetishishini ta’minlashga, ularning jismonan va ruhan sog’lom bo’lishiga, o’zida ishonchni tarbiyalab yetishtirishga harakat qiladi. Ko’pchilikning yagona fikricha, Janubiy Koreyaning iqtisodiyoti va texnikadagi yutuqlari “Inson resursiga investitsiyani to’g’ri tikkanligida” deb ta’kidlashadi. Konfutsiy davridan saqlanib qolgan ziyoli odamga jamoat xizmati hozirgi kungacha bor. Janubiy Koreyada 1980 yillardan beri ilmiy kasblar eng nufuzli hisoblanadi. Janubiy Koreya ta’lim tizimi yana bitta butunjahon tamoyilini amalga oshiradi: bu ta’lim va fan integratsiyasidir. Dunyo amaliyotida o’quv muassasalari va ilmiy-tadqiqot institutlarini o’z ichiga oluvchi akademik konglomeratlar samarali faoliyat olib borishmoqda. Bunday birlashuv ilm va ta’lim integratsiyasining aniq asosi bo’lib xizmat qiladi va mamlakatda yagona ilmiy-texnik va ta’lim siyosatini olib borish imkoniyatini beradi. Oliy o’quv yurtlari va ilmiy tadqiqot institutlarining qo’shilishi bugungi kunda integratsiyaning eng samarali shakli hisoblanadi.

Maktabgacha ta’lim. Koreyada bolalar bog’chalari umumiy ta’lim dasturining bir qismi hisoblanmaydi, ota-onalar bolalarni xususiy muassasalarga topshiradilar. Bolalar bog’chasiga bolalar 3 yoshdan 5 yoshgacha qabul qilinadi. Koreya bog’chalari quyidagi turlarga bo’linadi: boshlang’ich, o’rta, yuqori. Janubiy Koreya maktabgacha ta’lim tizimi asosan bolaning boshlang’ich har tomonlama rivojlantiruvchi ko’nikmalarni o’rgatishga qaratilgan. Bolalar uch yoshdan boshlab koreys va ingliz tillarida o’qish va yozishni o’rganadilar. Shu yoshdan boshlab bolajonlar matematika sir-asrorlarini o’rganadilar. Koreyslar bolalarning jismonan sog’lom va baquvvatligiga, shuningdek musiqa darslarining o’zlashtirishiga alohida e’tibor qaratadilar. Bog’chadan boshlab bolalarga juda ham katta hajmda uyga vazifalar beriladi, ingliz tili darslarida alohida so’z va jumalarni tarjima qilishdan tashqari, bolalar o’z fikr va qarashlarini ingliz tilida ravon va sodda so’zlashni o’rganadilar. Bolalar bog’chasining asosiy vazifasi oilalarni har tomonlama rivojlanishi uchun sharoit yaratishdan iborat.

Boshlang’ich ta’lim. O’quv yili esa 1-mart Koreya Respublikasida davlat bayrami munosabati bilan 2-martdan boshlanadi. 6 yil davom etadigan boshlang’ich ta’lim majburiy etib belgilangan. Boshlang’ich ta’limda 1 yil ikki semestr ga bo’lingan holda olib boriladi. Asosiy o’qitiladigan fanlar: koreys tili,

matematika, aniq fanlar, jamiyatshunoslik, tillar, tasviriy san’at, musiqa. Odatda bu fanlarning barchasini bitta pedagog o’qitadi, chet tillaridan tashqari. Janubiy Koreyada bolalar (6 yoshdan oshgan) 7 yoshdan 13 yoshgacha boshlang’ich maktabga boradilar. O’qish muddati 6 yil, majburiy va bepul. Boshlang’ich ta’limdan o’rta ta’limga, undan yuqori ta’limga imtihonlar topshirish orqali emas, balki faqatgina yoshiga qarab o’tiladi. Koreys va ingliz tili grammatikasi juda juda katta farqli bo’lganligi uchun ingliz tilini o’rganish juda qiyin. Shu bois, ota-onalar o’z farzandlarini xususiy o’quv muassasalariga qo’shimcha o’qishga jo’natadilar. Koreyada davlat tasarrufidagi boshlang’ich maktablardan tashqari qator xususiy maktablar ham mavjud. Bu maktablarning o’quv dasturlari davlat maktablari o’quv dasturlariga birmuncha mos keladi, lekin o’qitish yuqori darajada amalga oshiriladi. Masalan, kam sonli ta’lim oluvchilarga ko’p pedagoglarning jalb etilishi, qo’shimcha fanlarning kiritilishi, umuman ta’limning yuqori standartlarga egaligi va h.k. Shu bois ko’pchilik ota-onalar o’z farzandlarini xususiy maktabga berishga intiladilar. Janubiy Koreyada sinflarni raqamlash odatdagiday pastdan yuqoriga emas, balki har bir ta’lim bosqichida 1 dan boshlanadi. Masalan, boshlang’ich maktab 1 dan 6 gacha, o’rta maktab (3 yil) 1 dan 3gacha, sanaladi: boshlang’ich maktabning 1-sinfi (2,3,4,5,6-sinfi), o’rta maktabning 1-sinfi (ya’ni, o’zbek maktablaridagi 7-sinf), oliy maktabning 2-sinfi (ya’ni o’zbek akademik litsey va kasb-hunar kollejining 2-kurs talabasi) kabi.

Janubiy Koreyada maktab tizimi: o’rta va yuqori maktablar

O’rta maktabda ta’lim majburiy, bepul va 3yil o’qitiladi. O’rta maktabga 11 yoshdan oshgan, 12 yoshdagilar qabul qilinadi. Boshlang’ich maktabga nisbatan o’rta maktabda ta’lim oluvchilarga ancha yuqori talablar qo’yiladi. Sinf rahbarlari-“xangillar” ta’lim oluvchilar hayotida muhim o’ringa ega, ta’lim oluvchilar ularni qattiq hurmat qilishadi. O’rta maktabda bir kunda 6ta fan o’qitiladi, shuningdek, alohida maxsus 7-dars ham bor. O’quv dasturining negizini quyidagi fanlar tashkil etadi: matematika, koreys va ingliz tili, qator aniq fanlar, “qo’shimcha”fanlar: san’at sohalari bo’yicha, jismoniy tarbiya, tarix, xancha (xitoy peroglifi), etika, uy iqtisodini yuritish, kompyuter savodxonligi. Mashg’ulotlar 45 daqiqa davom etadi. Boshlang’ich sinfdagi 9 ta fanga, o’rta maktabda yana 4 ta fan qo’shib, jami 13 ta fan o’qitiladi. Maktabda chet tillariga e’tibor kuchli. Ko’pchilik ingliz tilida bimalol gaplasha oladi. Koreyalik ta’lim oluvchilar ingliz tilidan tashqari klassik xitoy tilini majburiy ravishda o’rganadilar va 5-sinfdan boshlab, Xitoy tarixi o’rgatiladi. Boshlang’ich maktabdagi kabi o’rta maktabda ham ta’lim oluvchi sinfdan-sinfga imtihonsiz o’tadi. O’rta maktabning ko’plab ta’lim oluvchilari darsdan keyin qo’shimcha kurslar “xagvonlar”ga boradilar, yoki xususiy repetitorlarga qatnaydilar. Alohida e’tibor ingliz tili va matematikaga qaratilgan.

Janubiy Koreyada oliy ma’lumotga ega bo’lish har bir koreys fuqarosining keyingi mavqeyi muvaffaqiyati uchun juda katta ahamiyat

kasb etadi. Shuning uchun ham bu martabali ta’lim muassasalariga o’qishga kirishga bo’lgan ehtiyoj ham katta. Janubiy Koreyada e’tibor ko’proq matematika, koreys tili va ingliz tillariga, aniq fanlarga va jamiyat bilan bog’liq fanlarga qaratiladi.

Bakalavriat. O’qish muddati 4 yil. Talabalar 140-150 kredit soat atrofida tahsil oladilar. Tibbiyot sohasida o’qish 6 yil davom etadi va 180 kredit soat o’qishadi. O’qish tugagach, bakalavr darajasini olganligi haqidagi diplom beriladi. Tipik yirik koreys universitetlari tarkibida 10 tadan 20 tagacha fakultetlar bor. Koreyada o’quv jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy qilishga alohida e’tibor beriladi. Natijada Janubiy Koreya dunyoda o’z maktab va ta’lim muassasalarini kompyuter va internet bilan to’liq ta’minlagan ikkinchi davlatga aylandi.

Magistratura. O’qish muddati 2-3 yil. O’qish yakunida talabalar dissertatsiya yoqlaydilar. O’qish yakunida magistrlik darajasi beriladi.

Doktorantura. O’qish muddati 3-4 yil. O’qish yakunida doktorlik dissertatsiyasi himoya qilinadi, og’zaki yoki sohaga mos imtihon topshiriladi.

XULOSA

Har bir insoning shaxsi ta’lim, ijtimoiy muhit ta’sirida shakllanadi. Natijada u ijtimoiy jihatdan ahamiyatli bo’lgan vazifalarni bajaradi, ijtimoiy rolni o’zlashtirib oladi, o’zining qiziqishi, qobiliyatini ijodiy mulohaza qilib ko’radi, jamiyatning boshqa a’zolari bilan mustaqil munosabatga kirishadi va shu tariqa shaxsning ijtimoiylashuvi yuz beradi. Ta’lim tizimi ma’naviy – ma’rifiy faoliyatning alohida sohasi sifatida uning ommaviyligi, barcha aholi o’rtasida milliy o’zlik g’oyalarini targ’ibot – tashviqotini keng olib borish imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Egamberdieva N. Ijtimoiy pedagogika. Darslik. T. 2009.
2. Sh.Tadjibayeva “Ta’lim subyektlari orasida ixtilof va nizolarning oldini olish pedagogik shart-sharoitlari” nomli monografiya, “Ilm ziyo zakovat”- Toshkent, 2023-135b.
3. Темина С.Ю. Конфликты школы или школа конфликтов. -М.: МПСИ,- 2002,-144с
4. Холмуминова Б. А. Причины и некоторые особенности педагогических конфликтов // Молодой ученый. -2016. -№10.

O‘ZBEKISTON VA XORIJDA MAKTAB PSIXOLOGIYASI YONDASHUVLARI**Risyukova Yuliya Vasilyevna ¹,****Tojiboyev Rashid Sobir o‘g‘li ²**

1. Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi, Pedagogiga fanlari bo’yicha falsafa doktori,

2. Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi

Email: y.rsyukova@trm.uz,
r.tojiboyev@trm.uz**Annotatsiya**

Ushbu maqolada maktab psixologik xizmatlarining o‘quvchilar ruhiy salomatligi va ta’lim sifati uchun ahamiyati tahlil qilingan. Xalqaro psixologik modellar va TIMSS 2023 natijalari asosida maktab muhitining ta’lim jarayoniga ta’siri ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari, qo‘llab-quvvatlovchi muhit, zo‘ravonlikning kamayishi va ota-onalar hamda pedagoglar hamkorligi o‘quvchilarning bilimlarini oshirishda muhim rol o‘ynashini tasdiqlaydi.

Xorijiy tajriba tahlili, O‘zbekiston maktablarida psixologik xizmatlarni rivojlantirish uchun tizimli yondashuvlar va samarali usullarni joriy etish zarurligini ko‘rsatadi. Milliy standartlarni ishlab chiqish, psixologlarning malakasini oshirish va o‘quvchilar ehtiyojiga mos individual yondashuvlarni rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Xalqaro psixologik modellar, maktablarda psixologik xizmatlarning ahamiyati, maktab muhitining TIMSS natijalariga ta’siri, psixologik portretni shakllantirish metodlari, ta’lim ishtirokchilari hamkorligining ta’limdagi o‘rni.

KIRISH

Maktab psixologiyasi bugungi kunda ta’lim tizimining ajralmas qismi sifatida o‘quvchilarning ruhiy salomatligi va ijtimoiy-psixologik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega [1]. Har bir mamlakatda maktab psixologiyasi tizimi o‘ziga xos yondashuv va tajribalarga asoslangan bo‘lib, bu yondashuvlar ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [2]. Xalqaro tajriba ko‘rsatadiki, psixologik xizmatlarning to‘g‘ri tashkil etilishi o‘quvchilarning ruhiy holati, bilim darajasi va ijtimoiy faolligiga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatadi [3]. O‘zbekistonda maktab psixologiyasi sohasi endilikda rivojlanish bosqichida bo‘lib, xorijiy amaliyotlarni o‘rganish va ulardan samarali foydalanish muhimdir [4]. Ushbu maqola xorijiy va mahalliy tajribalarga tayanib, O‘zbekiston ta’lim muhitida psixologik xizmatlarni takomillashtirish yo‘nalishlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan.

MANBALAR TAHLILI

Mahalliy olimlar maktab psixologiyasini rivojlantirish bo'yicha qimmatli izlanishlar olib borganlar. Masalan, maktablarda ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlash uchun psixologlarning kasbiy malakasini oshirish va ota-onalar bilan ishlashni kuchaytirish kerakligi ta'kidlangan [5]. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-psixologik muhitni yaxshilash orqali o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshirish mumkin. Shuningdek, tadqiqotchilar o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlari va ijtimoiy muvozanat o'rtasidagi bog'liqlikni ochib bergan [6]. Ular maktab muhitida individual yondashuvlarni ishlab chiqishning ahamiyatini ta'kidlab, bunday usullarni psixologik muammolarni hal qilishda asosiy vosita sifatida ko'rsatganlar.

Hozirgi kunda xalqaro tajriba ham maktab psixologiyasini rivojlantirishga qimmatli hissa qo'shmoqda. Masalan, psixologik inqirozlar va stressga oid ishlari o'quvchilarning ruhiy salomatligi va o'zlashtirish ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tahlil qilingan [7]. Unga ko'ra, xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish orqali o'quvchilar orasida stressni kamaytirish mumkin.

O'ZBEKISTON MAKTABLARIDAGI MAVJUD PSIXOLOGIK HOLAT

O'zbekiston maktablaridagi mavjud psixologik holat ta'lim muhitining sifati va samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Maktablarda o'quvchilar soni 1500 nafar bo'lganda 1 shtat birlik, 1500 nafardan yuqori bo'lganda 2 shtat birlik psixolog lavozimi ajratiladi [8]. Respublikada jami 10 163 ta maktab faoliyat yuritib, ularda 13 682 nafar psixologlar faoliyat olib bormoqda. Ushbu psixologlarning 90 foizi (12 375 nafari) oliy ma'lumotga, 9 foizi (1 272 nafari) tugallanmagan oliy ma'lumotga va 1 foizi (35 nafari) o'rta maxsus ta'lim darajasiga ega.

Maktablarda faoliyat olib borayotgan psixologlarning 58 foizi (8 037 nafari) pedagog-psixolog, 15 foizi (1 994 nafari) amaliy psixolog, 26 foizi (3 624 nafari) psixologiya yo'nalishida qayta tayyorlovdan o'tgan va 1 foizi (27 nafari) nopedagog ma'lumotiga ega. Ushbu ko'rsatkichlar maktab psixologlarining ma'lumot darajasi va mutaxassislik yo'nalishlari bo'yicha turli xil ekanligini ko'rsatadi.

TIMSS 2023 NATIJALARI ASOSIDA PSIXOLOGIK OMILLARNING TA'LIMGA TA'SIRI

O'zbekistonning TIMSS 2023 natijalari o'quvchilarning psixologik omillari va bilimlarni o'zlashtirish darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tahlil qilish uchun qimmatli manba hisoblanadi [9]. Ushbu natijalar maktab muhitida psixologik holatlar ta'lim samaradorligiga qanday ta'sir ko'rsatayotganini ko'rsatadi.

O'quvchilarning maktabga daxldorlik hissi yuqori bo'lgan hollarda, ularning matematikadan va tabiiy fanlardan eng yaxshi natijalarga erishganligi

kuzatilgan. Masalan, to’rtinchi sinfda yuqori darajadagi daxldorlik hissigiga ega bo’lgan o’quvchilar matematikadan 454 ball to’plagan bo’lsa, o’rta va quyi darajadagi hissiyotga ega guruhlarda ushbu ko’rsatkich mos ravishda 433 va 406 ballni tashkil etgan (1-jadval). Bu holat maktab muhitiga ijobiy qabul qilingan o’quvchilarning ta’limga nisbatan motivatsiyasi yuqoriligini ko’rsatadi.

Jadval 1: O’quvchilarning maktabga daxldorlik hissi

O’quvchilarning maktabga daxldorlik hissi						
Sinf / Fan	Yuqori darajadagi mansublik hissi		O’rta darajadagi mansublik hissi		Quyi darajadagi mansublik hissi	
	Foiz	Natija	Foiz	Natija	Foiz	Natija
4-sinf / matematika	73 (1.2)	454 (3.4)	21 (1.0)	433 (4.2)	5 (0.5)	406 (7.5)
8-sinf / matematika	72 (1.0)	428 (4.7)	24 (0.9)	414 (4.9)	4 (0.4)	417 (12.1)
4-sinf / tabiiy fanlar	73 (1.2)	423 (3.6)	21 (1.0)	401 (5.0)	5 (0.5)	366 (7.1)
8-sinf / tabiiy fanlar	72 (1.0)	401 (3.8)	24 (0.9)	394 (4.6)	4 (0.4)	407 (9.2)

Shuningdek, zo’ravonlik holatlariga duch kelishning ta’limga salbiy ta’siri yaqqol namoyon bo’lgan (2-jadval). Hech qachon yoki deyarli hech qachon zo’ravonlikka uchramagan to’rtinchi sinf o’quvchilari matematikadan 463 ball to’plagan bo’lsa, haftasiga bir marta zo’ravonlikka uchraydigan o’quvchilar natijasi 404 ballgacha pasaygan. Bu zo’ravonlikning stress darajasini oshirib, ta’limga bo’lgan qiziqishni susaytirishini tasdiqlaydi.

Jadval 2: O’quvchilarga nisbatan zo’ravonlik

O’quvchilarga nisbatan zo’ravonlik						
Sinf / Fan	Hech qachon yoki deyarli hech qachon		Taxminan oyiga bir marta		Taxminan haftasiga bir marta	
	Foiz	Natija	Foiz	Natija	Foiz	Natija
4-sinf / matematika	54 (1.4)	463 (3.1)	24 (0.9)	448 (3.8)	22 (1.1)	404 (4.0)
8-sinf / matematika	65 (1.2)	432 (5.0)	20 (0.8)	415 (4.5)	15 (0.9)	396 (4.7)
4-sinf / tabiiy fanlar	54 (1.4)	434 (3.5)	24 (0.9)	416 (4.1)	22 (1.1)	367 (4.5)
8-sinf / tabiiy fanlar	65 (1.2)	409 (3.9)	20 (0.8)	394 (4.6)	15 (0.9)	360 (5.4)

Darsga qatnashuvning ahamiyati ham o’z natijasini ko’rsatdi (3-jadval). Darslarni deyarli hech qachon qoldirmaydigan to’rtinchi sinf o’quvchilari matematikadan 460 ball to’plagan, haftasiga bir marta dars qoldiradigan o’quvchilarning natijasi esa 414 ballni tashkil etgan. Bu qatnashuvning ta’lim jarayonidagi muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Jadval 3: O‘quvchilarning darsga kelmasligi davomiyligi

O‘quvchilarning darsga kelmasligi davomiyligi										
Sinf / Fan	Hech qachon yoki deyarli hech qachon		Har ikki oyda bir marotaba		Bir oyda bir marotaba		Ikki haftada bir marotaba		Bir haftada bir marotaba	
	Foiz	Natija	Foiz	Natija	Foiz	Natija	Foiz	Natija	Foiz	Natija
4-sinf / matematika	53 (1.1)	460 (3.2)	10 (0.5)	448 (6.4)	9 (0.4)	439 (5.5)	5 (0.4)	423 (7.1)	24 (0.9)	414 (3.7)
8-sinf / matematika	40 (1.2)	434 (5.4)	14 (0.7)	431 (5.5)	17 (0.6)	432 (5.5)	11 (0.7)	410 (5.3)	18 (1.0)	383 (4.0)
4-sinf / tabiiy fanlar	53 (1.1)	430 (3.7)	10 (0.5)	409 (6.4)	9 (0.4)	404 (6.3)	5 (0.4)	384 (7.0)	24 (0.9)	382 (3.3)
8-sinf / tabiiy fanlar	40 (1.2)	405 (4.4)	14 (0.7)	409 (4.9)	17 (0.6)	405 (4.3)	11 (0.7)	387 (5.0)	18 (1.0)	364 (4.8)

O‘zbekiston maktablaridagi mavjud psixologik muammolar ta’lim samaradorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi tomonidan aniqlangan muammolar orasida stressga bardoshlilik darajasining pastligi, pedagoglarning kasbiy so‘nishi, o‘zaro murakkab munosabatlar, zo‘ravonlik holatlarining ko‘payishi va yoshlar orasida jinoyatchilikning oshishi kabi omillar mavjud. Stress o‘quvchilarning bilim olish qobiliyatini pasaytirib, sinf muhitida ijobiy aloqalarni rivojlantirishga to‘sqinlik qilmoqda.

Pedagoglarning kasbiy so‘nishi ularda motivatsiya va ishga bo‘lgan qiziqishni susaytirib, o‘quv jarayonining sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Zo‘ravonlik va bulling maktab muhitida xavfsizlik hissini pasaytirib, o‘quvchilarning ruhiy salomatligiga zarar yetkazmoqda. Yoshlar orasida jinoyatchilikning oshishi esa ta’limga bo‘lgan e’tiborni susaytirib, kelajakdagi ijtimoiy rivojlanishga xavf tug‘diradi.

XORIJIY TAJRIBA

Maktablardagi psixologik muhit o‘quvchilarning ruhiy salomatligi va ta’lim samaradorligiga bevosita ta’sir qiluvchi muhim omildir [10]. Xorijiy mamlakatlarda maktab psixologiyasi yondashuvlari har bir ta’lim ishtirokchisining ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan bo‘lib, ushbu sohada o‘ziga xos tizimlar shakllangan (4-jadval). Bu tajribalarni o‘rganish O‘zbekiston maktablarida psixologik xizmatlarni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

AQShda maktab psixologlarining faoliyati “National Association of School Psychologists” (NASP) tomonidan nazorat qilinadi [11]. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, har 500 o‘quvchiga bitta psixolog to‘g‘ri keladi. Bu nisbatan yuqori ko‘rsatkich bo‘lib, psixologlarning har bir o‘quvchi bilan individual ishlash imkonini beradi. NASP modeli maktabning psixologik xaritasini tahlil qilish

orqali o’quvchilarning muammolarini erta aniqlash va ularga mos yondashuvlarni qo’llashni nazarda tutadi. Psixologlar yiliga 25 soatlik malaka oshirish dasturlarida qatnashadi, bu ularning kasbiy bilimlarini yangilab borishiga imkon beradi. Misol uchun, 2020-yilda o’tkazilgan tadqiqotga ko’ra, NASP modeli asosida ishlaydigan maktablarda o’quvchilar o’rtasida zo’ravonlik holatlari 30 foizga kamaygan. NASP modeli asosida faoliyat yuritayotgan maktablarda ruhiy salomatlikni mustahkamlash ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshirishi isbotlangan [12].

Angliya maktablarida psixologlar faoliyati “British Psychological Society (BPS) va Health and Care Professions Council” (HCPC) tomonidan boshqariladi [13]. Har 500 o’quvchiga bitta psixolog nisbati saqlanadi, bu esa individual yondashuvni ta’minlash imkonini beradi. Psixologlar 3 yillik doktorlik dasturini tamomlagan holda faoliyat yuritadi. Ta’lim tizimida 360 gradusli baholash usuli keng qo’llaniladi, bu o’quvchilarning ruhiy salomatligini, o’qishga bo’lgan qiziqishini va xulq-atvor muammolarini har tomonlama baholash imkonini beradi. Ushbu metod orqali o’quvchilarning hissiy holatini barqarorlashtirish akademik ko’rsatkichlarning 20 foizga oshishiga olib kelgan [14]. Bu tizimning ustunligi – har bir o’quvchi uchun individual rivojlanish rejasini tuzish va stress holatlarini tezkor hal etishda namoyon bo’ladi.

Singapur maktablarida psixologlarning kasbiy faoliyati “Singapore Psychological Society (SPS)” tomonidan boshqariladi [15]. Maktab hajmiga qarab bir yoki ikki psixolog biriktiriladi. REACH modeli maktablar uchun asosiy tahlil vositasi sifatida qo’llaniladi. REACH modeli asosida ruhiy qo’llab-quvvatlash dasturlari ta’lim samaradorligini 15 foizga oshirganligi qayd etilgan [16]. Modelning yana bir ustunligi – o’quvchilar va ularning oilalari bilan hamkorlikni mustahkamlash imkoniyatidir. Misol tariqasida, 2019-yilda Singapur maktablarida psixologlar tomonidan erta aniqlash amaliyotlari natijasida 95 foiz o’quvchilar o’z muammolarini muvaffaqiyatli hal etgan [17].

Rossiyada maktab psixologlari faoliyati “Федерация психологов образования России (ФПОР)” tomonidan tartibga solinadi [18]. Har bir maktabda kamida bitta psixolog faoliyat yuritadi. Rossiya Federatsiyasida 2025-yilgacha bo’lgan davrda umumiy ta’lim va o’rta kasb-hunar ta’limi tizimida psixologik xizmatni rivojlantirish konsepsiyasi (Концепция развития психологической службы в системе общего образования и среднего профессионального образования в Российской Федерации на период до 2025 года) qabul qilingan [19]. Psixologik xizmatni rivojlantirish konsepsiyasi doirasida psixologlar o’quvchilarning ruhiy salomatligini qo’llab-quvvatlash, hissiy muammolarni hal qilish va ta’lim muhitini yaxshilash bo’yicha ishlaydi. Rossiya tajribasi shuni ko’rsatadiki, psixologlarning sinfdagi faol ishtiroki o’quvchilarning o’zlashtirish ko’rsatkichlarini sezilarli darajada oshiradi.

Turkiyada maktab psixologiyasi “Turkish Psychological Association” nazorati ostida amalga oshiriladi [20]. Psixologlar o’quvchilar ehtiyojlarini

aniqlash, ruhiy salomatlikni qo’llab-quvvatlash va maktabning psixologik portretini shakllantirish uchun so’rovnomalar va diagnostik testlardan foydalanadi. Ularning kasbiy malakasi doimiy ravishda treninglar va tadqiqotlar orqali oshiriladi. Turkiyada o’tkazilgan tadqiqotlar, o’quvchilarni psixologik portret asosida baholash va maxsus aralashuvlar natijasida ta’lim natijalari sezilarli darajada yaxshilanishini tasdiqlagan.

Daniyada maktab psixologik xizmatlari “Danish Psychological Association” tomonidan boshqariladi [21]. Maktab psixologlari shaxs va rivojlanish psixologiyasi, pedagogik psixologiya, aralashuv texnikalari bo’yicha yetuk bilimlarga hamda DPA tomonidan beriladigan kasbiy sertifikatga ega bo’lishi talab etiladi. Ular o’quvchilarning ehtiyojlarini aniqlash va maxsus dasturlarni amalga oshirish orqali akademik qiyinchiliklarning oldini olishda ishtirok etadi. Daniyada alohida ehtiyojli o’quvchilar uchun maxsus dasturlar joriy etilishi natijasida ularning muvaffaqiyati sezilarli darajada oshgani kuzatilgan. Har 1000 nafar o’quvchiga bitta psixolog nisbati to’g’ri keladi.

Finlyandiyada maktab psixologlari faoliyati “Finnish Psychological Association” (FPA) tomonidan tartibga solinadi [22]. Har 1000 o’quvchiga bitta psixolog to’g’ri keladi. Bu nisbatan yuqori ko’rsatkich bo’lib, psixologlarning har bir o’quvchiga yetarlicha vaqt ajratishiga imkon beradi. Ko’p darajali qo’llab-quvvatlash tizimi orqali o’quvchilarni psixologik jihatdan qo’llab-quvvatlash ta’minlanadi. Ushbu tizimda umumiy, kuchaytirilgan va maxsus qo’llab-quvvatlash darajalari mavjud bo’lib, ular o’quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda qo’llaniladi. 2020-yilda Finlyandiya maktablarida o’quvchilarning qiyinchiliklari psixologlar tomonidan tezkor hal etilgan hollarda o’quvchilarning 80 foizi muvaffaqiyatga erishgan [23].

Finlyandiyada o’quvchilarni kasbga yo’naltirish bo’yicha psixologlar xizmati mavjud. Mazkur tizimni shakllantirish bo’yicha alohida psixologlarning “Kasbimizni birga quramiz” nomli yo’nalishi mavjud. Psixologlar bu bo’yicha ikkita atamani qo’llaydi: guidance (yo’l-yo’riq ko’rsatish) va counselling (konsultatsiya). Mazkur atamalar, ya’ni tizimlar faqatgina kasb tanlashdagi jarayonda emas, balki o’quvchining butun hayoti davomidagi maslahat va yo’l-yo’riqlardan iborat tizim hisoblanadi.

Norvegiyada maktab psixologlari “Norwegian Psychological Association” (NPA) tomonidan nazorat qilinadi [24]. Har 1250 o’quvchiga bitta psixolog to’g’ri keladi. Psixologlar o’quvchilarni kasbga yo’naltirish, ruhiy muammolarni hal qilish va ta’lim muhitini yaxshilash bo’yicha ishlaydi. Tizimli baholash usuli orqali o’quvchilarning psixologik ehtiyojlari aniqlanadi. Norvegiya tajribasi shuni ko’rsatadiki, psixologlarning o’quvchilar bilan faol muloqoti o’zlashtirish ko’rsatkichlarini 25 foizga oshirishga yordam beradi [25].

Yuqoridagi tajribalar shuni ko’rsatadiki, xorijiy mamlakatlarda maktab psixologiyasi tizimi ta’lim muhitini yaxshilash va o’quvchilar ruhiy salomatligini qo’llab-quvvatlashga qaratilgan. O’zbekiston ushbu amaliyotlardan o’rganib,

maktab psixologiyasini rivojlantirish orqali ta’lim samaradorligini oshirishi mumkin. Maktablarda psixologik xizmatlarni kuchaytirish va zamonaviy yondashuvlarni joriy qilish muhim ahamiyatga ega.

Jadval 4: Xorijda maktab psixologiyasi yondashuvlari

Xorijda maktab psixologiyasi yondashuvlari					
Davlat	Nazorat qiluvchi tashkilotlar	Talab etiladigan malaka	Psixolog: o‘quvchi nisbati	Maxsus metod yoki model	Vazifalar va asosiy yo‘nalishlar
AQSh	National Association of School Psychologists (NASP)	Kamida magistr darajasi va PRAXIS sertifikati	1:500	NASP modeli: Maktabning psixologik xaritasini muntazam tahlil qilib borish orqali o‘quvchilarning ehtiyojlarini aniqlash va qo‘llab-quvvatlash tizimi.	Maktablarning psixologik xaritasini tahlil qilish; psixologlar yiliga 25 soatlik malaka oshirish kurslarida qatnashishlari shart.
Angliya	British Psychological Society (BPS) va Health and Care Professions Council (HCPC)	BPS tomonidan tan olingan psixologiya bo‘yicha bakalavr darajasi va ta’lim psixologiyasi bo‘yicha 3 yillik doktorlik dasturi	1:500	360 gradusli baholash: Har tomonlama baholash orqali o‘quvchilarning ruhiy holati, qiyinchiliklari va xulq-atvori haqida to‘liq ma’lumot olish usuli.	Ruhiy salomatlikni qo‘llab-quvvatlash, o‘qishdagi qiyinchiliklar va xulq-atvor muammolarini hal qilishda inklyuzivlik va ilmiy asoslangan usullarga e’tibor qaratish; psixologlar har yili 30 soatlik uzluksiz kasbiy rivojlanish talabini bajarishlari kerak.
Singapur	Singapore Psychological Society (SPS)	Kamida magistr darajasi va SPS tomonidan berilgan kasbiy sertifikat	Maktab hajmiga qarab 1-2 nafar psixolog	REACH modeli: O‘quvchilarning muammolarini erta aniqlash va yechim topishga qaratilgan tizimli qo‘llab-quvvatlash tizimi.	O‘quvchilarning muammolarini erta aniqlash va tezkor hal qilishga urg‘u berish; sertifikat har yili yangilanadi.
Rossiya	Федерация психологов образования России (ФПОР)	Kamida magistr darajasi va Ta’lim vazirligi orqali sertifikatlash	Har bir maktabga bir nafar psixolog	Psixologik xizmatni rivojlantirish konsepsiyasi: Maktab psixologik xizmatlarini rivojlantirish uchun uzoq muddatli strategik hujjat.	Psixologik baholashlar o‘tkazish, xulq-atvor yoki hissiy muammolarga duch kelgan o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash va ta’lim muhitida ruhiy salomatlikni rag‘batlantirish.

Turkiya	Turkish Psychological Association (TPA)	Kamida magistr darajasi va ta’lim va maktab psixologiyasi bo’yicha maxsus tayyorgarlik dasturlari	1:1000	Rahbarlik va maslahat nizomi: Ta’lim tizimida psixologik maslahat va rahbarlik xizmatlarining tamoyillarini belgilovchi reglament.	O’quvchilar va o’quv muhitining psixologik holatini monitoring qilish.
Daniya	Danish Psychological Association (DPA)	Kamida magistr darajasi va DPA tomonidan berilgan kasbiy sertifikat	1:1000	Individual suhbat va kuzatuv: Moslashtirilgan baholash	O’quvchining ta’lim trayektoriyasini shakllantirish.
Finlyandiya	Finnish Psychological Association (FPA)	Ta’lim psixologiyasi bo’yicha magistrlik darajasi va FPA tomonidan litsenziya	1:1000	Ko’p darajali tizim: Moslashtirilgan qo’llab-quvvatlash	Ruhiy salomatlikni qo’llab-quvvatlash, ta’lim olishdagi qiyinchiliklarni baholash va inklyuziv ta’limni rivojlantirish.
Norvegiya	Norwegian Psychological Association (NPA)	Ta’lim va maktab psixologiyasi bo’yicha maxsus tayyorgarlik bilan psixologiya sohasida magistrlik darajasi	1:1250	Tizimli baholash: Psixologik ehtiyojlarni aniqlash	O’quvchilarni kasbga yo’naltirish bo’yicha psixologlar xizmati mavjud; psixolog kasbi litsenziyalanuvchi kasb bo’lib, maktablarda 1 yillik amaliyotni ham o’z ichiga oladi.

TAVSIYA VA TAKLIFLAR

Maktablardagi psixologik xizmatlarni rivojlantirish uchun tizimli va ilmiy asoslangan yondashuvni joriy qilish zarur. Bunda o’quvchilarni har tomonlama o’rganish, ularning ehtiyojlariga javob beruvchi individual yondashuvlarni ishlab chiqish va samarali modellarni shakllantirish ustuvor yo’nalishlardan biri bo’lib xizmat qiladi.

Hukumat darajasida, psixologik xizmatlar bo’yicha milliy kasb standartlari ishlab chiqilishi lozim. Ushbu standartlar psixologlarning kasbiy tayyorgarligi, sertifikatlashtirilishi va faoliyatini baholash (attestatsiya) mezonlarini belgilashi kerak. Xalqaro tajribaga asoslanib, PRAXIS test tizimiga o’xshash milliy sertifikatlashtirish tizimini joriy etish zarur. PRAXIS tizimi kasbiy tayyorgarlikni nazariy va amaliy jihatdan baholashning samarali vositasi sifatida tanilgan. Ushbu tizim psixologlarning bilim va ko’nikmalarini aniq baholashga, shuningdek, kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etish uchun dasturlar ishlab chiqishga imkon beradi.

Rossiya tajribasi milliy konsepsiyani ishlab chiqishda namuna sifatida xizmat qilishi mumkin. Rossiyada qabul qilingan psixologik xizmat konsepsiyasi ta’lim muassasalarida ruhiy salomatlik muammolarini tizimli hal etishga qaratilgan. Ushbu hujjatda zo’ravonlik va stressni kamaytirish, xavfsizlik muhitini yaratish, psixologlarning malakasini oshirish va profilaktika tadbirlarini amalga oshirish asosiy yo’nalishlar sifatida belgilangan. O’zbekistonda milliy konsepsiya ishlab chiqish jarayonida ushbu yondashuvdan andoza olish va uni milliy sharoitga moslashtirish maqsadga muvofiqdir.

Ushbu konsepsiyada quyidagi yo’nalishlarga e’tibor qaratilishi kerak:

1. Psixologlar uchun kasbiy standartlar va sertifikatlashtirish tizimini yaratish. Ushbu tizim PRAXIS modeliga asoslanib, nazariy bilimlar va amaliy ko’nikmalarni baholash orqali psixologlarning kasbiy darajasini aniqlash imkoniyatini beradi.

2. Maktablarda psixologik xizmat ko’rsatish bo’yicha metodik ko’rsatmalar ishlab chiqish. Bu ko’rsatmalar o’quvchilarning ruhiy holatini kuzatish, 360 gradus o’rganish, ular bilan individual va guruhli ishlash jarayonlarini tartibga soladi.

3. Psixologlarning malakasini oshirish dasturlarini tashkil etish. Xalqaro tajriba almashish, xorijiy mutaxassislarni jalb qilish va maxsus treninglar tashkil etish orqali psixologlarning kasbiy darajasini oshirish muhimdir.

4. Psixologik xizmat ko’rsatishni monitoring qilish tizimini yaratish. Bu tizim orqali psixologlarning faoliyatini baholash, ularning samaradorligini oshirish va doimiy ravishda tahlil qilish imkoniyati yaratiladi.

5. Zo’ravonlik va bullingga qarshi profilaktika dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish. Ushbu dasturlar orqali o’quvchilarning xavfsizlik hissini mustahkamlash va maktab muhitini yaxshilash mumkin.

Vazirlik darajasida, psixologlarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga qaratilgan uzluksiz ta’lim dasturlarini ishlab chiqish zarur. Xalqaro tajriba almashish imkoniyatlari yaratilishi, xorijiy mutaxassislarni jalb qilish va mahalliy psixologlar uchun metodik vositalar bilan ta’minlangan maxsus markazlar tashkil etilishi lozim. Shuningdek, psixologlarning faoliyatini baholash va samaradorligini oshirish maqsadida monitoring tizimini joriy qilish muhimdir.

Maktablar darajasida psixologik xizmatlarni samarali tashkil etish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish kerak. Har bir maktabda maxsus psixologik yordam ko’rsatish xonasi tashkil etilib, bu joy xavfsiz va maxfiy suhbatlar uchun moslashtirilgan bo’lishi zarur. Psixologlar tomonidan anonim so’rovlar va kuzatuvlar asosida o’quvchilarning ehtiyojlari muntazam tahlil qilinishi lozim. Bundan tashqari, maktab rahbariyati psixologlarning ishini qo’llab-quvvatlash uchun zarur moddiy va texnik resurslarni ta’minlashi kerak.

Ota-onalar farzandlarining ruhiy holatini yaxshilashda faol ishtirok etishi lozim. Ota-onalar uchun maxsus trening va seminarlar tashkil etilishi, unda stressni boshqarish, ijobiy muloqot o’rnatish va muammolarni hal qilish bo’yicha ko’nikmalar o’rgatilishi zarur. Oiladagi ijobiy muhit o’quvchilarning maktabdagi ruhiy salomatligiga bevosita ta’sir ko’rsatadi, shuning uchun ota-onalarning ta’lim jarayonida faol ishtirokini rag’batlantirish muhimdir.

Ushbu takliflar amalga oshirilishi natijasida o’quvchilarning ruhiy salomatligi yaxshilanadi, ta’lim jarayonining samaradorligi oshadi va O’zbekiston ta’lim tizimi xalqaro miqyosda tan olinadigan yondashuvlarni qo’llash orqali yangi bosqichga ko’tariladi.

XULOSA

Maktab psixologiyasi tizimining rivojlanishi o’quvchilarning ruhiy salomatligi va ta’lim sifati o’rtasidagi bog’liqlikni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Xorijiy tajriba shuni ko’rsatadiki, har bir o’quvchiga individual yondashuv, stressni boshqarish va zo’ravonlik holatlarini kamaytirishga qaratilgan dasturlar ta’lim samaradorligini oshiradi. O’zbekistonda bu sohada amalga oshirilgan dastlabki qadamlar istiqbolli bo’lsa-da, xorijiy yondashuvlarni milliy sharoitlarga moslashtirish zarur. Milliy konsepsiya ishlab chiqish, psixologlarning kasbiy malakasini oshirish va zamonaviy metodlarni joriy etish orqali o’quvchilarning o’zlashtirish darajasini va ijtimoiy rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqish mumkin. Shu asosda maktab psixologiyasi tizimini xalqaro talablar darajasida shakllantirish mamlakatimiz ta’lim muhitining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shaw, S. R., Gomes, P., Polotskaia, A., & Jankowska, A. M. (2015). The relationship between student health and academic performance: Implications for school psychologists. *School Psychology International*, 36(2), 115-134;
2. Hatzichristou, C. (2002). A conceptual framework of the evolution of school psychology: Transnational considerations of common phases and future perspectives. *School Psychology International*, 23(3), 266-282;
3. Ross, M. R., Powell, S. R., & Elias, M. J. (2002). New roles for school psychologists: Addressing the social and emotional learning needs of students. *School Psychology Review*, 31(1), 43-52;
4. Davletshin M.G., Zamonaviy maktab tarbiyachisining psixologiyasi. – T.: O’zbekiston, 1999.- 29;
5. Davletshin M.G., To’ychiyeva S.M. Umumiy psixologiya. – T.: TDPU, 2012;
6. E.G’.G’oziyev Umumiy psixologiya T. O’zbekiston FMJ nashriyoti 2010;
7. Frey, A. J., & Dupper, D. R. (2005). A broader conceptual approach to clinical practice for the 21st century. *Children & Schools*, 27(1), 33-44;
8. Xalqtaliminfo.uz. (2021, Sentabr 5). Maktablardagi ayrim lavozimlar qisqartiriladi. <https://xalqtaliminfo.uz/post/834>;

9. TIMSS 2023. (2024, Dekabr 5). TIMSS 2023 International Results in Mathematics and Science. <https://timss2023.org/>;
10. Kirkcaldy, B., Furnham, A., & Siefen, G. (2004). The relationship between health efficacy, educational attainment, and well-being among 30 nations. *European Psychologist*, 9(2), 107-119;
11. Grapin, S. L., & Kranzler, J. H. (Eds.). (2023). *School psychology: Professional issues and practices*. Springer Publishing Company;
12. Strein, W., Hoagwood, K., & Cohn, A. (2003). School psychology: A public health perspective: I. Prevention, populations, and systems change. *Journal of School Psychology*, 41(1), 23-38;
13. Singaporepsychologicalsociety.org. What is the SRP?. <https://www.hcpc-uk.org/news-and-events/blog/2023/understanding-the-regulation-of-psychologists/>;
14. McCombs, B. L. (2014). Using a 360 degree assessment model to support learning to learn. In *Learning to Learn* (pp. 241-270). Routledge;
15. Hhpc-uk.org. (2023, Yanvar 16). What is the SRP?. <https://singaporepsychologicalsociety.org/join-sps/srp-membership/sps-faqs/>;
16. Von Suchodoletz, A., Lee, D. S., Premachandra, B., & Yoshikawa, H. (2017). Associations among quality indicators in early childhood education and care (ECEC) and relations with child outcomes: A meta-analysis;
17. Ho, L. Y. (2021). Current status of the early childhood developmental intervention ecosystem in Singapore. *Singapore Medical Journal*, 62(1 Suppl), S43;
18. Malykh, S. B., Barsky, P. I., Kutuzova, D. A., & Malykhin, P. A. (2005). School psychological services in Moscow: Current status and perspectives for development. *School Psychology International*, 26(3), 259-274;
19. Centerlado.ru. (2022, May 20). Концепция развития психологической службы в системе общего образования и среднего профессионального образования в Российской Федерации на период до 2025 года. https://centerlado.ru/uploadedFiles/files/Kontseptsiya_razvitiya_ps_do_2025_goda.pdf;
20. Efpa.eu. EuroPsy: The European Standard for Psychology Education and Competence. <https://www.efpa.eu/europsy/>;
21. Psy.it. Questionnaire On School/educational Psychology Training And Practice. <https://www.psy.it/denmark-questionnaire-on-schooleducational-psychology-training-and-practice/#:~:text=Question%204:%20Who%20are%20the,employers%20of%20school/educational%20Psychologists?&text=Question%205:%20Are%20school/educational,members%20of%20the%20DPA%20only>;
22. Psyli.fi. The Finnish Psychological Association. <https://www.psyli.fi/en/front-page/the-finnish-psychological-association/the-finnish-psychological-association/>;

23. Sahlberg, P. (2007). Education policies for raising student learning: The Finnish approach. *Journal of education policy*, 22(2), 147-171;
24. Psykologforeningen.no. The Norwegian Psychological Association (NPF). <https://www.psykologforeningen.no/foreningen/om-psykologforeningen/english>;
25. Grøtan, K., Sund, E. R., & Bjerkeset, O. (2019). Mental health, academic self-efficacy and study progress among college students–The SHoT study, Norway. *Frontiers in psychology*, 10, 45;

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К УЛУЧШЕНИЮ ШКОЛЬНОГО ХИМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ПРОБЛЕМЫ, ВЫЗОВЫ И РЕШЕНИЯ

Сайфутдинов Акмал Садыкович

Email: sayfutdinovakmal@gmail.com

Тел: +998-99-990-32-33

ВВЕДЕНИЕ

Школьное химическое образование находится на важном этапе трансформации, продиктованном изменениями в обществе, технологиях и науке. Возрастающие требования к качеству подготовки будущих специалистов, развитие навыков XXI века и цифровизация образовательной среды предъявляют новые вызовы для учебного процесса. В данной статье будут рассмотрены проблемы и вызовы современного химического образования, а также предложены стратегические решения для его совершенствования.

ВЫЗОВЫ В ШКОЛЬНОМ ХИМИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Сложность содержания и снижение мотивации

Одной из основных проблем является восприятие химии как сложного предмета, что приводит к снижению интереса учащихся. У многих школьников отсутствует понимание практического применения химических знаний в реальной жизни, что ведет к утрате мотивации и снижению учебной успеваемости.

Ограниченные ресурсы и устаревшая материальная база

В ряде школ отсутствует необходимое лабораторное оборудование и современные материалы, что затрудняет проведение полноценных практических занятий. Без практической части изучение химии становится абстрактным и менее интересным для школьников.

Цифровизация и недостаток методической поддержки

Цифровизация образовательной среды ставит перед учителями химии задачу интеграции новых технологий в процесс обучения. Однако многие учителя испытывают трудности с освоением цифровых инструментов и поиском эффективных методик их применения. При этом недостаточная квалификация преподавателей и нехватка ресурсов для их переподготовки остается одной из серьезных проблем.

ПРОБЛЕМЫ ШКОЛЬНОГО ХИМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Дисбаланс теории и практики

Современные школьные программы часто перегружены теоретическим материалом, что оставляет мало времени для проведения практических экспериментов. Это снижает интерес к химии и затрудняет

понимание предмета, так как многие химические процессы лучше осваиваются через практическую деятельность.

Недостаточное развитие междисциплинарного подхода

Химия тесно связана с другими науками, такими как физика, биология и экология. Однако существующие учебные программы не всегда предусматривают интеграцию этих дисциплин, что ограничивает возможности учащихся для междисциплинарного мышления и решения комплексных задач.

Мало внимания навыкам исследовательской деятельности

Школьники часто сталкиваются с дефицитом возможностей для самостоятельной исследовательской работы. Это ограничивает их способности развивать критическое мышление и навыки решения проблем — ключевые компетенции для будущих научных исследований и профессиональной деятельности.

СОВРЕМЕННЫЕ СТРАТЕГИИ УЛУЧШЕНИЯ ХИМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Введение проектного и исследовательского обучения

Проектное обучение, в котором учащиеся работают над реальными задачами и проектами, позволяет интегрировать знания из различных дисциплин и применять их на практике. В химии это может быть реализация проектов по экологическим исследованиям, разработка новых материалов или проведение независимых экспериментов.

Использование цифровых технологий и виртуальных лабораторий

Цифровые инструменты, такие как виртуальные лаборатории, позволяют компенсировать нехватку физического оборудования и дают возможность учащимся проводить эксперименты в виртуальной среде. Это также помогает школьникам осваивать сложные концепции, такие как молекулярная структура или кинетика реакций, через интерактивные симуляции.

Интеграция STEM-подхода

STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) подход способствует развитию междисциплинарного мышления у школьников. В рамках химии это может включать объединение химии с математическими расчетами, разработкой инженерных решений или применением информационных технологий для анализа данных и моделирования.

Обогащение учебных программ элементами зелёной химии

Зелёная химия — это направление, направленное на разработку экологически чистых химических процессов и продуктов. Включение зелёной химии в школьные программы поможет школьникам понять важность устойчивого развития и экологической ответственности. Это не

только актуализирует изучение химии, но и способствует развитию экологического мышления.

ПОВЫШЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ

Для успешной реализации инновационных стратегий необходимо усилить подготовку и переподготовку учителей. Учителя химии должны иметь доступ к современным методикам преподавания, владеть навыками работы с цифровыми инструментами и быть в курсе последних научных достижений. Это требует развития системы регулярного повышения квалификации и создания платформ для обмена опытом.

ВНЕДРЕНИЕ ГИБКИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ

Гибкие образовательные модели, такие как смешанное обучение (blended learning), позволяют сочетать традиционные методы с онлайн-обучением, давая возможность учащимся изучать материалы в удобном темпе. Это особенно важно для школьников с разными уровнями подготовки, что делает обучение более индивидуализированным и эффективным.

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО И ОБМЕН ОПЫТОМ

Международные образовательные проекты и обмен опытом с учителями и учениками из других стран могут способствовать внедрению передовых образовательных практик и повышению мотивации учащихся. Участие в международных конкурсах и олимпиадах также стимулирует интерес к химии и развивает конкурентоспособные навыки у школьников.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Современное химическое образование требует инновационных подходов для адаптации к новым вызовам. Для улучшения школьного образования необходимо преодолевать барьеры, связанные с материальной базой, квалификацией учителей и мотивацией учеников. Внедрение проектного обучения, цифровых технологий, междисциплинарного подхода и зелёной химии позволит создать условия для качественного обучения химии. Однако ключевым фактором успеха остается поддержка учителей и их профессионального роста, что в конечном итоге определит успешное развитие школьного химического образования на новом этапе.

TA’LIM TIZIMIDAGI RAQAMLASHTIRISH, ULARDAGI YUTUQ VA KAMCHILIKLAR

Xaydarov Sulaymon Amirqulovich

UMFT “Pedagogika va psixologiya”
kafedrası PhD, dotsent

Email: haydarov_sulaymon82@mail.ru

Annotatsiya: Maqola ta’limda raqamlashtirish elektron vositalar butun ta’lim muhitini, ayniqsa, o’qituvchilarni almashtiradi, degani emas. O’rganish oflayn va qisman onlayn rejimda o’tkaziladigan formatlar, qoida tariqasida, to’liq masofaviy ta’limdan ham, zamonaviy raqamli vositalardan butunlay voz kechishdan ham samaraliroqdir.

Kalit so’zlar: o’qituvchi, audiovisual, multimedia, o’quv qo’llanmalar, elektron ta’lim resurslar.

Аннотация: Статья не означает, что цифровизация в образовании заменит всю образовательную среду, особенно учителей. Оффлайн и частично онлайн форматы обучения, как правило, более эффективны, чем полное дистанционное обучение и полный отказ от современных цифровых инструментов.

Ключевые слова: преподаватель, аудиовизуальные средства, мультимедиа, учебные пособия, электронные образовательные ресурсы.

Abstract: The article does not mean that digitalization in education will replace the entire educational environment, especially teachers. Offline and partially online learning formats are usually more effective than full distance learning and a complete rejection of modern digital tools.

Keywords: teacher, audiovisual means, multimedia, teaching aids, electronic educational resources.

Ta’limni raqamlashtirish va masofaviy onlayn ta’lim bir xil narsa emas. Raqamlashtirish tushunchasi ancha kengroqdir. Maktab yoki universitetda ham masofaviy, ham bevosita elektron ta’lim uchun turli dasturlar, ilovalar va boshqa raqamli resurslardan foydalanishni bildiradi (masalan, sinfda kompyuter yoki planshetda ba’zi vazifalar bajarilganda).

Bundan tashqari, raqamlashtirish nafaqat ta’lim jarayonlariga, balki tashkiliy jarayonlarga ham tegishli. Misol uchun, xuddi shu elektron kundalik va jurnallar, shuningdek, o’qituvchiga qo’ng’iroq qilish yoki shaxsan maktabga kelish o’rniga elektron pochta orqali yozish imkoniyati ham raqamlashtirishdir.

O’zbekistonda ta’limni raqamlashtirish bir necha bosqichlardan o’tgan:

- 80-yillarning o’rtalari va 90-yillarning boshlarida raqamlashtirishning birinchi to’lqini kompyuter savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan bo’lib, maktab va universitetlarda birinchi kompyuter sinflarining paydo bo’lishini o’z ichiga olgan.

- Ikkinchi bosqichda, 2000-yillarning o’rtalaridan boshlab o’quv jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etilishi va informatika darslarida qo’llanila boshlanishi.
- Uchinchi bosqich – 2020-yildan boshlab, raqamli texnologiyalardan foydalanish.

Ta’limning raqamlashtirishda yangiliklari quyidagilarda ko’rinadi:

- rejalashtirilgan ta’lim natijalari va ta’lim mazmuni. Insonlar hayotda raqamli kompetensiyalarga qanchalik ko’p ehtiyoj sezishi, “Davlat xizmatlari” orqali murojaat, raqamli texnologiyalari orqali tasavvur qilinadi). Demak, maktabda bolalarni raqamli texnologiyalardan to’g’ri foydalanishga o’rgatish kerak;
- pedagogik ta’lim va o’qitish texnologiyalari, raqamli muhitdagi darslar an’anaviy sinf sinflaridan ko’p jihatdan farq qiladi (hatto raqamli didaktika tushunchasi paydo bo’ldi);
- tarbiyaviy ishlarni tashkil etish, uning vositalari (texnik vositalar) va bu jarayonni boshqarish.

Dunyoda ta’limga yondashuvlarni bunday keng ko’lamli qayta loyihalash uchun zarur bo’lganini, shuningdek, uning ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlashga harakat qilamiz.

Ta’limni raqamlashtirish elektron vositalar butun ta’lim muhitini, ayniqsa, o’qituvchilarni almashtiradi, degani emas. O’rganish oflayn va qisman onlayn rejimda o’tkaziladigan formatlar, qoida tariqasida, to’liq masofaviy ta’limdan ham, zamonaviy raqamli vositalardan butunlay voz kechishdan ham samaraliroqdir. Amaliyot shuni ko’rsatadiki, sifatli ta’lim doimo o’qituvchi va o’quvchilar bilan o’zaro munosabatlarning jonli tajribasini o’z ichiga oladi — hech qanday fikr-mulohazasiz onlayn dars zerikarli va hech kim savol bermaydi.

Bugungi kunda ta’limda raqamli texnologiyalarning samaradorligi kamida quyidagi asosiy yo’nalishlarda tasdiqlangan:

- Boshqa barcha sohalarda bo’lgani kabi ta’lim sohasida ham raqamlashtirish tashkiliy vazifalarni soddalashtiradi. Maktabning elektron kundaligida ma’lumotlarni yozib olish va uzatish (masalan, o’qituvchidan talabaning ota-onasiga va aksincha) qulayroqdir va universitetlar uchun zamonaviy vositalar minglab talabalarning har biri uchun individual jadval yaratishga imkon beradi.

- Raqamlashtirish o’quvchilari va talabalar uchun ta’limni yanada qulay qiladi. Shunday qilib, gibril o’qitish imkoniyatlari, ba’zi talabalar o’qituvchi bilan sinfda bo’lsa va ba’zilar uydan masofadan bog’langanda, maktab o’quvchilari va talabalarga jismoniy jihatdan qatnasha olmaganlarida (masalan, kasallik tufayli) darslarni qoldirmaslikka imkon beradi. Raqamli texnologiyalar odatiy sinf formati bilan bir qatorda qo’llanilganda aralash ta’lim imkoniyati

o’rganishni individuallashtirishga yordam beradi. Qobiliyatli o’quvchilarga murakkabroq mavzular va mashg’ulotlar beriladi, boshqa o’quvchilarga esa ular uchun eng qiyin mavzular ustida ishlashga yordam beradi. To’liq onlayn dasturlar bilan siz jismoniy jihatdan istalgan joydan o’rganishingiz va imtihon topshirishingiz mumkin.

- Onlayn an’anaviy formatga qaraganda ancha kengroq ta’lim mazmuniga kirish imkonini beradi. Dunyoning yetakchi universitetlarining ommaviy kurslarini o’tkazadigan yirik onlayn platformalar dunyoning istalgan burchagidan kelgan talabaga ma’ruzalarni tinglash imkonini beradi. Bunday platformalar paydo bo’lgunga qadar faqat tegishli universitetlar talabalari bunday imkoniyatga ega edi, lekin hamma ham u erga o’qishga kirish imkoniga ega emas. Hozirgi kunda turli universitetlar o’z dasturlariga boshqa yetakchi universitetlarning tayyor ma’ruza kurslarini kiritishlari mumkin.

Internetdagi ta’lim mazmunining xilma-xilligi onlayn kurslar bilan tugamaydi. Mavzu noaniq bo’lib qolsa, maktab o’quvchilari uchun ham, talabalar uchun ham boshqa o’qituvchining tushuntirishini ko’rish yoki o’qish, shuningdek, turli mashqlar, masala va misollar yordamida bilimlarni mashq qilish foydalidir. Raqamli yechimlar har bir talaba uchun alohida ko’plab yangi, takrorlanmaydigan vazifalarni yaratishga imkon beradi.

- Raqamli ta’lim sizga ma’lumotlarni to’plash va ta’lim jarayonini yaxshilash uchun tahlil qilish imkonini beradi. O’rganish analitikasi nafaqat keng ko’lamli ta’lim tizimlarida boshqaruv vositasi bo’lib, u bir nechta sinflar bilan ishlaydigan o’qituvchi uchun ham foydali bo’lishi mumkin; Maxsus onlayn test o’qituvchilarga o’z sinfidagi qiyinchiliklarini yoki aksincha, ilgari ko’rmagan muvaffaqiyatlarini ko’rish imkonini bergan misollar mavjud.

Ta’limni raqamlashtirish ko’plab muammolarga ega. Masalan, ikkita raqamli bo’linish ushbu sohadagi har qanday loyihalar uchun to’siq bo’ladi.

- Birinchidan, aholining salmoqli qismida onlayn ta’lim va yuqori sifatli internet aloqasi uchun zarur bo’lgan kompyuter yoki boshqa gadjetlar yo’q.

- Ikkinchidan, Internet va raqamli resurslardan foydalanishda yetarlicha tajribasi bo’lmagan odamlar onlayn tarzda o’rganishni qiyinlashtiradi. Kimdir raqamlashtirishning foydali imkoniyatlari haqida bilmaydi va smartfondan faqat o’yin-kulgi uchun foydalanadi va kimdir turli foydali imkoniyatlar haqida bilsa ham, tashqi yordamisiz dastur va dasturlar bilan ishlashni o’rgana olmaydi.

Shuning uchun, barcha o’qituvchilar va maktab o’quvchilarini gadjetlar bilan ta’minlashning o’zi yetarli emas, biz ularni raqamli texnologiyalarning haqiqiy imkoniyatlari bilan tanishtirishimiz kerak.

Yana bir e’tiborga molik muammo shundaki, raqamli muhitda pedagogik qoidalar va o’qitish usullari endigina shakllantirilmoqda. Xuddi shu raqamli didaktika yangi hodisa bo’lib, u endigina rivojlana boshlaydi. Hozirda onlayn darslar va individual raqamli vositalarning samaradorligi, raqamlarning

talabalar muvaffaqiyatiga ta’sirining turli jihatlari o’rganilmoqda, ammo hozircha raqamli o’rganishni tajriba deb atash mumkin.

Ta’lim mazmunining xilma-xilligi ham, o’quvchining qiziqishi va qobiliyatiga ko’ra individuallashtirish imkoniyati ham qo’llanilmaydi. Misol uchun, agar o’qituvchi shunchaki video havola orqali ma’ruza o’qisa, hatto qancha talabalar uni tinglayotganini va o’sha paytda o’z ishini qilmayotganini tushunmasdan ham, buni to’liq raqamlashtirish deb atash qiyin. Agar maktab uchun asbob-uskunalar sotib olinsa, lekin foydalanilmasa, bu albatta raqamlashtirish emas.

Ko’pchilik raqamlashtirishni munozarali jarayondir. Raqamlashtirishni so’z siz rad etish — masalan, raqamlashtirishning barcha oqibatlari o’rganilgunga qadar — ta’lim uchun katta yo’qotishlarni anglatadi. O’qituvchilar va talabalar ko’plab qiziqarli va qulay vositalarni yo’qotadilar va bitiruvchilar hayotda kerakli ko’nikmalarni rivojlantira olmaydilar.

Shu bois ta’limda elektron vositalardan butunlay voz kechish, masofaviy ta’lim va sinfda gadjetlarni taqiqlash chaqiriqlari ortida talaba va o’qituvchilar uchun unchalik tashvishlanish emas, yangilikni psixologik rad etish sifatida ko’riladi.

Raqamlarni rad etish, albatta, raqamli loyihalarni amalga oshirishdagi ichki muammolar bilan yanada og’irlashadi: raqamlashtirish strategiyalari rasmiy ravishda va o’qituvchilar va talabalarning ehtiyojlarini hisobga olmasdan yozilganda. Ta’lim uchun yangi vositalar o’qituvchilarga ishonchsizlik va ularning tajribasini qadrsizlanadigan tarzda taqdim etilganda bir necha baravar past bo’ladi.

Maktablar va universitetlarda elektron ta’lim vositalarini ta’qiqlashga qaratilgan tashabbuslar, jumladan, qonunchilik tashabbuslari paydo bo’lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga yo’llagan Murojaatnomasi. 2020 y.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston Respublikasining jamoat ta’lim axborot tarmog’ini tashkil etish to’g’risida” 2005 yil 28 sentyabrdagi PQ–191- son qarori // lex.uz–Qonunchilik hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (Resolution the President of the Republic of Uzbekistan “On the creation of a public educational information network of the Republic of Uzbekistan” dated September 28. 2005 y. № RP–191 // lex.uz-national database of legislative acts.).
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarining joriy etilishini nazorat qilish, ularni himoya qilish tizimini takomillashtirishga oid qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida” 2019 yil 14 sentyabrdagi PQ–4452-son qarori // lex.uz–Qonunchilik hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (Resolution the President of the Republic of

Uzbekistan “On additional measures to improve the system of control over the introduction of information technologies and communications, the organization of their protection” dated September 14. 2019 y. № RP–4452 // lex.uz-national database of legislative acts.).

4. Abdullayev M., Saidahrar, G., & Ayupov, R. Raqamli iqtisodiyot — kadrlar tayyorlashning dolzarb yo‘nalishlari. 2020 y.

О РОЛИ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ПРОЦЕССОВ ПРЕПОДАВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ “КИБЕРДИСЦИПЛИН”

Кадыров К.Б.

заведующий кафедрой Педагогика и психология университета
University of Management and future technologies,
доктор педагогических наук, и/о профессора

Аннотация. Цифровые технологии на сегодня оказались необходимым инструментом во всех сферах деятельности, в том числе и преподавании в ряде наук. Цифровые технологии помогают также сократить время подготовки к занятиям, понять и осмыслить тему занятия, давая тем самым возможность увидеть обучение в циклах, графиках и оценить дисциплину в целом.

Ключевые слова. Цифровые технологии, цифровая школа, цифровое обучение, гуманитарные науки.

Словосочетание «цифровая трансформация», стало упоминаться все чаще и чаще. Похоже новые технологии, которые активно развиваются в мировом масштабе скоро перевернут наше представление о возможностях IT.

По мнению, А.Е. Войскунского, «Социальные сервисы — это общение, познание, развлечение и так далее. В этом плане киберпсихология — название довольно условное. Её точно так же можно назвать психологией Интернета» [2].

Одна из ключевых технологий, на которой основывается цифровая информация – это интернет вещей. То, что многие бытовые приборы подключены к электросети – это привычно, но постепенно, все больше объектов физического мира подключают к интернету, что позволяет обеспечить сбор информации и даже удаленное управление этими объектами. Фактически в интернете появляется виртуальная копия физического объекта, содержащая различные параметры объекта и внешнего мира, и позволяющая управлять объектом через интернет. Примером интернета вещей может служить прибор, например, проектор в кинотеатре, который посылает в службу технической поддержки сигнал об обнаруженной неисправности, и перечне запасных частей, которые нужно заменить в рамках внепланового ремонта [1].

По мнению многих специалистов, вот уже несколько десятилетий психическая реальность современного человека формируется на стыке трёх реальностей: предметной, воображаемой и киберсреде.

Изменение технологических и информационно-коммуникационных условий обеспечивает и новые методы проведения образовательного процесса на основе широкого использования современных технических и коммуникационных средств, предусматривая внедрение цифровых технологий с максимальной эффективностью для повышения качества обучения и решения в цифровой среде многих педагогических задач. Вместе с тем отсутствие теоретических обоснований целесообразности и эффективности использования технологий в образовании затрудняет распространение цифровых технологий в образовательной деятельности [3:5].

Существуют и вопросы, которые еще предстоит решить: это создание электроники с минимальным потреблением электроэнергии, а также создание новых стандартов связи для взаимодействия вещей между собой.

Наиболее многообещающей является технология дополненной реальности, позволяющая добавить в реальный мир – объекты из мира виртуального. Представьте, что, идя по улице вы будете видеть дополнительную информацию об объектах и людях, находящихся рядом с вами. Примеры дополненной реальности уже существуют и активно применяются, в некоторых московских парках уже можно увидеть метки, показывающие привязки объекта мира физического к миру виртуальному. Активно распространяется игры с элементами дополненной реальности, есть виртуальные зеркала и примерочные в магазинах, продающих одежду, дополненная реальность уже тестируется в автомобилях.

В то же время на пути активного применения технологий дополненной реальности есть еще вопросы, которые нужно решить. Однако, можно с уверенностью сказать, что в ближайшее время эту технологию явно можно отнести к прорывной.

Можно сказать, что появление множества прорывных технологий изменит жизнь людей, уничтожит несколько старых и создаст множество новых профессий и безусловно сделает мир цифровым. Такая цифровизация мира приведет к изменениям во всех отраслях, и главное, появятся множество новых компаний, при этом лидерами станут те, которые смогут не только удержаться на волне цифровой трансформации, но и возглавить ее.

Цифровая школа – это быстрый способ усвоения, создания индивидуального графика, возможность видеть себя со стороны и ученику и пользоваться дополнительным материалом, увеличить или уменьшить уровни нагрузки домашних упражнений.

Водитель, журналист, юрист, врач – все эти специальности уже могут быть заменены искусственным интеллектом. И хотя на пути развития

технологий искусственного интеллекта еще находится множество нерешенных вопросов, в ближайшие пять-семь лет мы увидим взрывной рост достижений в данной области.

Только при работе с телефонами и планшетами школьники могут получить навыки работы с новыми технологиями, это предполагает информационное воспитание и критическое осмысление информации. Важная составляющая – обратная связь, интерактивность.

С точки зрения педагогики не одно, даже самое совершенное и передовое средство обучения не может быть задействовано на 100 % как эффективное средство обучения [1].

Обязательно объясните вашему ребенку, что общение в Интернет – это не реальная жизнь, а своего рода игра. При этом постарайтесь направить его усилия на познание мира. Визуализация помогает ребенку сформировать мотивацию к обучению с помощью планшета или компьютера: в этом случае мы можем увидеть динамику, увидеть различные временные рамки.

Как отмечает, В.А. Плешаков, «...современный человек стоит, как «витязь на распутье», перед выбором. Налево пойдешь — надо отказаться от техники и технологий, но этот путь, согласитесь, неэффективный. Направо пойдешь — есть риск «погрузиться» в киберпространство в формате 24/7 (двадцать четыре часа семь дней в неделю – «геймерская формула» жизнедеятельности), путь, который однозначно продуцирует зависимость» [4].

Сегодня мы знаем, что такое «цифровая технология» или «цифровая школа» или «виртуальная среда», осталось только ими воспользоваться рационально в вопросах и методах преподавания.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. https://libermedia.ru/news/detail.php?ELEMENT_ID=545
2. Войскунский А. Е. Становление киберпсихологии [Электронный ресурс].
URL: <https://postnauka.ru/video/22763> (дата обращения: 01.06.2023).
3. Ефремова, Н.Ф. Основы цифрового обучения: учебное пособие / Н.Ф. Ефремова, И.Ю. Платонова, М.А.Галушка. – Москва: Директ-Медиа, 2023. – 184 с.
4. Плешаков В.А. Киберпсихология: вчера, сегодня, завтра / В.А. Плешаков // Электронный научно-публицистический журнал «Homo Cyberus». — 2023. — №1 (14). [Электронный ресурс].
URL: <http://journal.homocyberus.ru /Pleshakov VA12023>

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING EKOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Amirova Maxfirat

University of Management and Future
Technologies universiteti assistent
o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada ekologik ta’lim, boshlang‘ich maktab, o‘quv jarayoni, ekologik madaniyat, mablag‘lardan foydalanish, o‘quv jarayoni, o‘quvchilar tomonidan yaratilgan ijod, fan o‘quv-uslubiy majmuasi, ona zamin.

Kalit so‘zlar: ekologik ta’lim, ekologik madaniyat, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta’lim kompetensiyalari.

Аннотация: Экологическое воспитание, начальная школа, образовательный процесс, экологическая культура, использование средств, образовательный процесс, творчество учащихся, научно-методический комплекс, Родина.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическая культура, информационно-коммуникационные технологии, образовательные компетенции.

Annotation: Ecological education, primary school, educational process, ecological culture, use of funds, educational process, creativity created by students, science-methodical complex, motherland.

Keywords: environmental education, environmental culture, information and communication technologies, educational competencies.

Zamonaviy ta’limning asosiy yo‘nalishlaridan biri — o‘quv jarayonining barcha sohalarini ko‘kalamzorlashtirish bo‘lib, uni amalga oshirish uzluksiz ekologik ta’lim va ma’rifat sharoitida mumkin. Uzluksiz ekologik ta’lim tizimining eng muhim bo‘g‘ini maktab bo‘lib, u yerda tabiiy muhitga ijtimoiy va shaxsiy qadriyat sifatida ongli, mas’uliyatli munosabatda bo‘lish asoslari yaratilishi kerak. Biroq, bu faqat o‘qituvchilarning o‘zlari to‘g‘ri tayyorlangan taqdirdagina amalga oshirilishi mumkin. Har yili maktablarga yosh o‘qituvchilarning ishga kelishini inobatga olgan holda o‘quvchilarda ekologik madaniyatni tarbiyalash butun ta’lim tizimini modernizatsiya qilish omillaridan biridir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020 yil 30 sentabrda “O‘qituvchi va murabbiylar” kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqida, “Bugun har bir o‘qituvchi va tarbiyachi, oliygoh professor o‘qituvchilari ta’lim va ilm-fan sohasidagi eng so‘nggi ijobiy yangiliklarni o‘quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va

dunyoqarash egasi, bir soʻz bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning ilgʻor vakillari boʻlishlari kerak”¹,-deb alohida ta’kidlagan edi.

Shu munosabat bilan, Yurtboshimiz tashabbusi asosida “yashil iqtisodiyot”ni barpo etishda yoshlarni faol jalb etish boʻyicha maxsus dasturni amalga oshirish taklif etilmoqda. Bu kelajakda “yashil”, ya’ni ekologik toza mahsulotlarni iste’mol qilish madaniyatini shakllantirishga katta imkoniyat yaratishi alohida koʻrsatib oʻtildi².

Ta’lim berishni oʻquv fanlari boʻyicha emas, balki “eko-ta’lim ” mavzular boʻyicha integratsiyalab olib borish. STEAM – ta’limida fanlararo aloqa va loyihalash metodi birlashtirilgan boʻlib, uning asosida tabiiy fanlarni texnologiyaga, muhandislikni ijodiyotga va matematikaga integratsiya qilish yotadi. Bunda muhandislik bilan bogʻliq kasblarga boʻlgan tayyorgarlik eko-ta’lim mexanizmini takomillashtirish ustida izlanishlar olib bormoqda.

Dunyoda ilmiy-texnik bilimlarni real hayotda qoʻllash. STEAM – ta’limida amaliy mashgʻulotlar yordamida oʻquvchilarning ilmiy-texnik bilimlaridan real hayotda foydalanish namoyish qilinadi. Har bir darsda oʻquvchilar zamonaviy industriya modellarini ishlab chiqadi, quradi va modelni rivojlantirish yangicha metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini bermoqda. Shu sababli oʻquvchilarning eko-ta’lim samaradorligini oshirishning didaktik ta’minotini takomillashtirishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda STEAM–dasturi bolalar kundalik hayotlarida duch keladigan qiyinchiliklarni yengishda zarur boʻladigan tanqidiy tafakkur va muammolarni yechish koʻnikmalarini rivojlantirish oʻquvchilarda tabiatga estetik munosabat va amaliy koʻnikmalar shakllantiradi.

Shu bilan birga, jamiyatni axborotlashtirish jarayonining ustuvor yoʻnalishlaridan biri boʻlgan ta’limni axborotlashtirish boʻlajak boshlangʻich sinf oʻqituvchilarining kasbiy fazilatlarini va tayyorgarlik darajasiga, axborot texnologiyalaridan foydalanishning uslubiy va tashkiliy jihatlariga yangi talablar qoʻyadi.

Boʻlajak oʻqituvchi kichik yoshdagi oʻquvchilarni ekologik tarbiyalash jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanishga tayyor boʻlishi kerak. Bu esa oʻz navbatida quyidagi kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi: umumiy madaniy, buning natijasida talaba boʻladi, dunyoning zamonaviy tabiiy-ilmiy manzarasi haqidagi bilimlardan oʻquv va kasbiy faoliyatda foydalana oladi, axborotni matematik qayta ishlash usullarini, nazariy va eksperimental tadqiqotlarni qoʻllay oladi; axborotni olish, saqlash, qayta ishlashning asosiy usullari, va vositalaridan foydalanishga tayyor,

¹Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning “Oʻqituvchi va murabbiylar” kuniga bagʻishlangan tantanali marosimidagi nutqi”//<https://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-ituv-30-09-2020>.

²Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning “Yashil oʻsish va global maqsadlar uchun hamkorlik-2030” (P4G) ikkinchi xalqaro sammitidagi nutqi.// <https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-yashil-osish-va-global-maqsadlar-uchun-hamkorlik-2030-p4g-ikkinchi-xalqaro-sammitidagi-nutqi> 271627

axborotni boshqarish vositasi sifatida kompyuter bilan ishlashga tayyor; avariylar, falokatlar, tabiiy ofatlarning mumkin bo’lgan oqibatlaridan himoya qilishning asosiy usullaridan foydalanishga tayyor; zamonaviy axborot jamiyati rivojida axborotning mohiyati va ahamiyatini tushuna oladi, bu jarayonda yuzaga keladigan xavf va tahdidlardan xabardor bo’ladi, axborot xavfsizligini ta’minlashning asosiy talablariga, shu jumladan, davlat sirlarini muhofaza qilishga rioya qila oladi; tayyorlik va qobiliyatni shakllantirishga imkon beruvchi professional muayyan ta’lim muassasasining aniq ta’lim darajasida o’quv jarayoni sifatini ta’minlash uchun zamonaviy usul va texnologiyalarni, jumladan, axborot texnologiyalarini qo’llash; ta’lim jarayoni sifatini ta’minlash uchun ta’lim muhiti imkoniyatlaridan, shu jumladan, axborotdan foydalanish; aholining turli toifalari uchun, shu jumladan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda madaniy-ma’rifiy dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish zarur.

Boshlang’ich sinflarda texnologiyani o’qitishda zamonaviy, shu jumladan, interaktiv usullar: boshlang’ich maktabda ona yurt tabiatini o’rganishning zamonaviy usullari va texnologiyalari; boshlang’ich sinflarda ekologik madaniyat asoslarini o’qitishning zamonaviy metodlari va texnologiyalari, shuningdek, kasbiy faoliyatda tabiatshunoslik fanlarining nazariy asoslari va texnologiyalarini bilish;

“Tabiiy” fanlarni STEAM yondashuv asosida o’qitishda nazariy asoslar va texnologiyalarni bilish; boshlang’ich sinflarda ona yurtni o’rganishda tabiatshunoslik ta’limining nazariy asoslari va texnologiyalarini bilishi zarur.

“Tabiiy” fanlarni o’qitishda STEAM yondashuv asosida zamonaviy uslub va texnologiyalardan foydalana olishi ham muhim hisoblanadi.

Bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarini tayyorlashga qo’yiladigan zamonaviy talablardan kelib chiqib, ekologik madaniyatni shakllantirishga xizmat qiluvchi fanlar bo’yicha o’quv jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini kiritish majburiy bo’lib qoladi. Shu munosabat bilan bo’lajak o’qituvchini tayyorlashda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning quyidagi jihatlarini hisobga olish zarur: Atrof-muhitga yo’naltirilgan turli fanlarni o’qitish jarayonida o’quv qurollaridan kompleks foydalangan holda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish.

O’quv jarayonini soddalashtirish va unga bo’lgan qiziqishni oshirish sohasidagi zamonaviy yutuqlardan biri bo’lgan elektron interaktiv doska quyidagi o’quv qo’llanmalaridan kompleks foydalanish imkonini beradi: bosma (darsliklar va o’quv qo’llanmalari, o’qish uchun kitoblar, antologiyalar, ish daftarlari, atlaslar, tarqatma materiallar va boshqalar) elektron shaklda — Autoplay media studio, iSpring QuizMaker va boshqalar; elektron ta’lim resurslari (multimedia ilovalari, tarmoq ta’lim resurslari, ensiklopediyalari va boshqalar deb ataladi); audiovizual (slaydlar, slayd-filmlar, o’quv videolari, o’quv

filmlari, raqamli tashuvchilardagi o’quv filmlari (Video-CD, DVD, BluRay, HDDVD va boshqalar); vizual planar (plakatlar, devor xaritalari, devor rasmlari).

Talabalar tomonidan kichik yoshdagi o’quvchilar uchun ekologik ta’lim vositalarini loyihalash va yaratishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish. Talabalarga ma’lum bir dars talablariga javob beradigan o’quv vositalarini yaratishni o’rgatish o’quv jarayonining asosiy vazifalaridan biri bo’lib, uni “O’quv jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish” kabi o’quv kurslarini o’rganishda amalga oshirish mumkin. Bu PowyerPoint, NeroVisionXtra orqali amalga oshiriladi. Talabalar tomonidan ekologik bilimlarni monitoring qilish va baholash vositalari tizimini loyihalash va yaratishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish zarur.

Talabalar bilimni tekshirishning samarali usullaridan biri bu MasterTest xizmati — test yaratish va o’tkazish uchun universal dastur yordamida test uchun materiallar tayyorlashdir. Bo’lajak o’qituvchilarni ekologik ta’lim va tarbiya jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlashda tegishli o’quv fanlarini o’qitishda o’quv qurollaridan kompleks foydalanish maqsadga muvofiqdir. Integratsiyalashgan yondashuv ma’ruza, laboratoriya-amaliy va seminar mashg’ulotlarida jamoaviy, qo’shma va individual sinfdagi mustaqil ta’lim faoliyatini tashkil etish va o’z-o’zini tashkil etish jarayonida talabalarning o’quv faoliyatini nazorat qilish va baholashni tashkil etishda, talabalarning o’z-o’zidan darsdan tashqari mashg’ulotlarini tashkil etishda amalga oshiriladi. Ta’lim faoliyati, shuningdek, o’z-o’zini nazorat qilish va o’zini o’zi baholashni o’tkazishda PowerPoint dasturidan ma’ruza materialini tayyorlashda, talabalar tomonidan individual ekologik loyihalar yaratishda foydalanish mumkin; talabalar bilimni tekshirish test nazorati MasterTest dasturi orqali amalga oshirilishi mumkin.

Bugungi kunga kelib bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlash jarayonida o’quv faoliyatini tashkil etishning majburiy talabi o’quv-uslubiy majmualardan foydalanishdir. O’quv fanining o’quv-uslubiy majmuasini didaktik tizim sifatida loyihalash va qurish imkoniyati o’qituvchiga pedagogik dasturiy mahsulotlar, ma’lumotlar bazalari va o’quv materiallarida taqdim etilgan o’quv jarayonining axborot komponenti orqali o’quv jarayonini loyihalash va amalga oshirish imkonini beradi.

“Tabiiy” fanlarni STEAM yondashuv asosida o’qitish jarayonida pedagogika fakulteti talabalarining ekologik madaniyatini shakllantirish, bilimlarni ijodiy o’zlashtirish, intellektual madaniyatni rivojlantirish, zamonaviy va mas’uliyatli shaxsni tarbiyalash ekologik ta’limning asosiy vazifasi bo’lib qolmoqda. Atrof-muhitdagi o’zgarishlarga mobil javob berish, faoliyat natijalarini bashorat qilish, tahlil qilish, kompyuterlashtirilgan muhitda ishlashga qodir tadqiqotchi madaniyatini rivojlantirish, ekologik amaliyotda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga operativ,

motivatsion va reflektiv tayyorlikni rivojlantirish jarayonlari ham ekologik ta’limning ustivor vazifalaridan bo’lib qolmoqda.

Xulosa o’rnida shuni ta’kidlash joizki, ta’limni axborotlashtirish jarayonida bo’lajak o’qituvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirishning ustuvor yo’nalishi kompyuter vositalari bilan ishlashning texnik-texnologik jihatlarini o’rgatishdan, tarkibni to’g’ri shakllantirishga o’tishdan iborat bo’lishi kerak. Zamonaviy o’qituvchi nafaqat pedagogika oliy o’quv yurtlarida o’rganiladigan informatika kurslari mazmuniga kiritilgan axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari sohasida bilimga ega bo’lishi, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatida yangi texnologiyalarni qo’llash bo’yicha mutaxassis ham bo’lishi kerak. Shu munosabat bilan biz ekologik ta’limni axborotlashtirishning dolzarbligini yana bir bor ta’kidlaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O’zbekiston, 2009. – 36 b.
2. O’zbekiston Respublikasining «Ta’lim to’g’risida»gi Qonuni, “Xalq so’zi”, 2020 yil 24 sentyabr, 202 (7704)-son.
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030 yilgacha bo’lgan davrda O’zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019 yil 30 oktyabr.
4. Kuchkinov A.Yu. Boshlang’ich sinf o’quvchilarini tabiatni e’zozlash ruhida tarbiyalash. O’qituvchilar uchun metodik qo’llanma – T.: «Fan va texnologiya», 2012, 88 bet.
5. Слостенина Е. С. Основы экологической подготовки учителя. // Система подготовки учителя к экологическому образованию школьников. Сб.н.тр./Под ред. Е. С. Слостениной. – М.: АПН СССР, 1985,- 106с.- с. 11- 29.

PROFESSIONAL TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT VOSITASIDA MAXSUS FANLARNI O’QITISH BO’YICHA XORIJIY TAJRIBALAR TAHLILI

Sharopov Farrux Furqat o’g’li

Buxoro neft va gaz sanoati kolleji

Email: farruxsharopov35@gmail.com

Tel: +99890 612-61-61

<https://orcid.org/0009-0009-1781-5031>

Annotatsiya: XXI asrda professional ta’lim tizimi zamonaviy ishlab chiqarish va texnologiyalar talablari bilan uzviy bog’liq bo’lib qoldi. Dunyo miqyosida rivojlangan davlatlar professional ta’limda maxsus fanlarni o’qitishga katta e’tibor qaratmoqda. Sun’iy intellekt ta’limda samaradorlikni oshirishda katta yordam beradi, lekin uni muvaffaqiyatli joriy qilish uchun to’g’ri strategiya va tayyorgarlik talab qilinadi. Ushbu maqolada AQSh, Germaniya, Finlyandiya va Yaponiya tajribasi tahlil qilinadi, ularning muvaffaqiyat omillari va mahalliy ta’lim tizimi uchun foydali jihatlari ko’rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: Sun’iy intellekt, adaptiv o’qitish, simulyatsiya, ChatGPT, Knewton, maxsus fan, robototexnika.

Abstract: in the 21st century, the system of professional education has become inextricably linked with the requirements of modern production and technologies. Developed countries around the world pay great attention to the teaching of special subjects in professional education. Artificial intelligence can greatly help improve productivity in education, but its successful implementation requires the right strategy and preparation. This article analyzes the experience of the USA, Germany, Finland and Japan, examines their success factors and benefits for the local education system.

Keywords: Artificial intelligence, adaptive learning, simulation, ChatGPT, Newton, special science, robotics.

KIRISH

Sun’iy intellekt zamonaviy ta’lim jarayonlarini rivojlantirishda muhim o’rin tutmoqda. Xususan, professional ta’limda maxsus fanlarni o’qitishda sun’iy intellekt texnologiyalari nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog’lash, ta’lim samaradorligini oshirish va individual yondashuvni rivojlantirish imkonini beradi. Quyida AQSh, Germaniya, Finlyandiya va Yaponiya kabi mamlakatlarda sun’iy intellekt yordamida maxsus fanlarni o’qitish bo’yicha tajribalar tahlil qilinadi.

AQSh tajribasi: adaptiv o’qitish va interaktiv ta’lim

AQSh ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalari ta’limning barcha bosqichlarida keng qo’llaniladi.

Maxsus fanlarni o’qitishda sun’iy intellekt yordamida moslashtirilgan ta’lim dasturlari qo’llaniladi. Masalan, Knewton kabi platformalar o’quvchilar

bilim darajasini tahlil qilib, ularga mos o’quv materiallarini tavsiya qiladi. Bu yondashuv texnologiya va muhandislik kabi murakkab fanlarni o’qitishda samarali.

Simulyatsiya va virtual reallik:

Muhandislik sohalarida maxsus fanlarni o’qitishda virtual simulyatorlar yordamida amaliy ko’nikmalar shakllantiriladi. Masalan, ishlab chiqarish korxonalarida o’quvchilar ishlashi mumkin bo’lmagan murakkab texnologiyalar ustida bajarish imkonini beruvchi simulyatorlar ishlatiladi.

O’quvchilar darsdan tashqari savollariga javob olish uchun sun’iy intellekt yordamchilardan foydalanadi. Masalan, ChatGPT yoki IBM Watson Assistant talabalarning savollariga tezkor va batafsil javob beradi.

Germaniya tajribasi: ishlab chiqarish bilan integratsiyalangan ta’lim.

Germaniyada sun’iy intellekt professional ta’lim tizimining muhim qismi hisoblanadi.

Ishlab chiqarish uchun tayyorlanayotgan o’quvchilar sun’iy intellekt asosida yaratilgan simulyatorlarda mashg’ulot o’taydilar. Bu robototexnika, avtomatlashtirish va texnologik jarayonlarni boshqarish kabi fanlarda keng qo’llaniladi.

Smart laboratoriyalar:

Germaniya kasb-hunar maktablarida maxsus laboratoriyalar tashkil qilingan bo’lib, sun’iy intellekt tizimlari real ishlab chiqarish jarayonlarini modellashtiradi. O’quvchilar ushbu laboratoriyalarda amaliyot o’tab, korxona muhitida ishlashga tayyor bo’ladilar.

O’quvchilarni mustaqil o’qitish uchun sun’iy intellekt mentor tizimlari ishlab chiqilgan. Ushbu tizimlar o’quvchilar faoliyatini tahlil qiladi va ularga o’z bilimlarini qayerda yaxshilash kerakligini ko’rsatadi.

Finlyandiya tajribasi: Finlyandiya ta’lim tizimi ijodkorlik va texnologiyalarni uyg’unlashtirganligi bilan ajralib turadi.

O’quvchilar maxsus fanlarni loyihalar asosida o’rganadilar. Sun’iy intellekt texnologiyalari talabalar uchun loyihalarni boshqarish, resurslarni taqsimlash va muammolarni hal qilishda yordam beradi.

Finlyandiyada maxsus fanlarni o’qitishda sun’iy intellekt yordamida gamifikatsiya (gamification) keng qo’llaniladi. Bu jarayon o’quvchilarni yanada qiziqarli va samarali o’rganishga jalb qiladi.

Sun’iy intellekt tizimlari o’quvchilarning rivojlanishini tahlil qiladi va o’qituvchilarga ta’lim jarayonini moslashtirishda yordam beradi. Bu yondashuv axborot texnologiyalari, ekologiya va muhandislik sohalarida samarali bo’lmoqda.

Yaponiya tajribasi: texnologiyalarga yo’naltirilgan ta’lim

Yaponiya ta’lim tizimida sun’iy intellektni qo’llash ishlab chiqarish ehtiyojlariga moslashgan holda amalga oshiriladi.

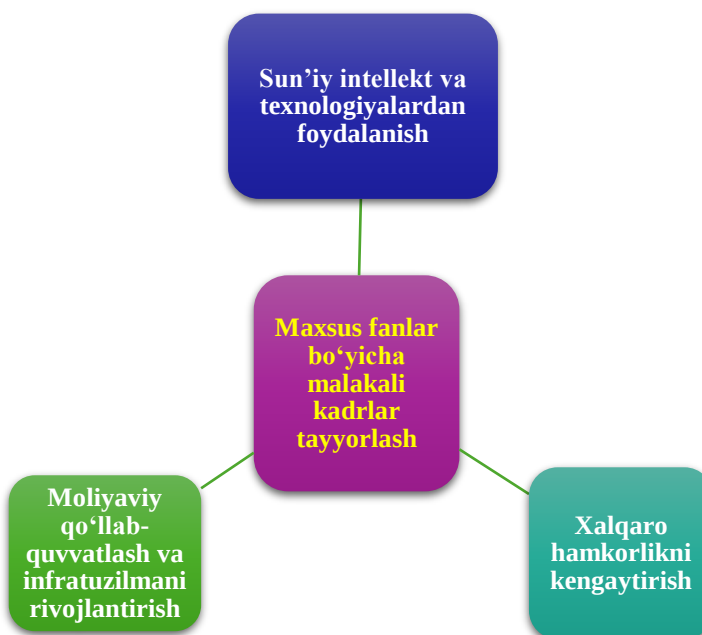
Yaponiyada robotlar va sun’iy intellekt yordamida o’qitish amaliyoti mavjud. Masalan, Sota kabi robotlar muhandislik va texnologiya fanlarini interaktiv tarzda o’qitadi.

Sun’iy intellekt tizimlari o’quvchilar faoliyatini real vaqt rejimida tahlil qiladi va ularni bilim darajasiga mos maslahatlar beradi. Bu maxsus fanlarni o’zlashtirishni tezlashtiradi.

Maxsus fanlarni o’qitishda ishlab chiqarish jarayonlari virtual reallik yordamida simulyatsiya qilinadi. Bu talabalarni real ish sharoitlariga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekistonda professional ta’lim tizimini rivojlantirish yo‘llari

Professional ta’lim tizimi mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va yuqori malakali kadrlar tayyorlash uchun asosiy omillardan biridir. O‘zbekistonda ushbu tizimni zamonaviy talablar va xalqaro standartlarga moslashtirish uchun quyidagi chora-tadbirlar taklif etiladi:

1-rasm O‘zbekistonda professional ta’lim tizimini rivojlantirish yo‘llari

Sun’iy intellekt va texnologiyalardan foydalanish

Texnologiyalarni o’quv jarayonlariga integratsiya qilish professional ta’lim samaradorligini oshiradi:

Simulyatsiya va virtual laboratoriyalar: O’quvchilarni ishlab chiqarish jarayoniga yaqinlashtirish uchun virtual muhitlardan foydalanish, sun’iy intellekt asosida moslashtirilgan ta’lim platformalarini ishlab chiqish.

Onlayn ta’lim platformalari: Maxsus fanlarni o’qitish uchun masofaviy ta’lim tizimlari rivojlantirilishi zarur.

Maxsus fanlar bo'yicha malakali kadrlar tayyorlash

Maxsus fanlarni yuqori sifatda o'qitish uchun kadrlar salohiyatini oshirish zarur:

O'qituvchilarni qayta tayyorlash: O'qituvchilarni xalqaro tajribaga asoslangan zamonaviy usullar bilan tanishtirish va o'qitish.

Ilmiy va amaliy malaka oshirish: O'qituvchilarni ishlab chiqarish korxonalarida malaka oshirish tizimini yo'lga qo'yish.

O'quv dasturlarini modernizatsiya qilish

Ta'lim dasturlarini zamonaviy iqtisodiy ehtiyojlar va xalqaro standartlarga mos ravishda qayta ko'rib chiqish kerak:

Mehnat bozori talablari bilan muvofiqlashtirish: Dasturlar mehnat bozori talablariga moslashtirilishi kerak.

Amaliy va nazariy ta'limning uyg'unligi: Nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan integratsiya qilish zarur.

Yangi texnologiyalarni qo'shish: Axborot texnologiyalari, robototexnika, sun'iy intellekt va boshqa sohalar bo'yicha yangi fanlarni dasturlarga kiritish.

Moliyaviy qo'llab-quvvatlash va infratuzilmani rivojlantirish

Ta'lim tizimi infratuzilmasini rivojlantirish va moliyaviy ko'mak ko'rsatish muhim ahamiyatga ega:

Ta'lim muassasalarini jihozlash: Professional ta'lim muassasalarini zamonaviy texnologik jihozlar bilan ta'minlash.

Davlat va xususiy sektor investitsiyalari: Professional ta'limni moliyalashtirish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish.

Grant va stipendiyalar tizimi: Professional ta'limni tanlagan talabalar uchun moliyaviy yordam ko'rsatish.

Xalqaro hamkorlikni kengaytirish

Xorijiy tajriba va xalqaro hamkorlik professional ta'limni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi:

Xalqaro dasturlarda ishtirok: Talabalar va o'qituvchilarni xorijiy ta'lim dasturlariga jalb qilish.

Xorijiy ekspertlar bilan hamkorlik: Ta'lim tizimiga xorijiy mutaxassislarni jalb qilish.

Ikki tomonlama diplom tizimlari: Xalqaro universitetlar bilan hamkorlikda ikki tomonlama diplom dasturlarini joriy qilish.

O'zbekistonda professional ta'lim tizimini rivojlantirish zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish va ishlab chiqarish korxonalari bilan hamkorlikni kuchaytirishni talab etadi. Sun'iy intellekt va texnologiyalardan foydalanish, malakali kadrlarni tayyorlash hamda xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali ta'lim tizimini raqobatbardosh va mehnat bozoriga mos holga keltirish mumkin.

Ushbu choralar O‘zbekistonda professional ta’limni yuqori darajaga ko‘tarish va xalqaro talablarga javob beradigan malakali kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt professional ta’limda:

- O‘quv jarayonini individuallashtirish,
- Nazariy va amaliy bilimlarni integratsiya qilish,
- O‘qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xorijiy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt professional ta’lim tizimida ta’lim sifatini oshirish, o‘quv jarayonini individuallashtirish va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun samarali vositadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurahmonov I.Yu., Turdiqulova Sh.O‘., Abduvaliyev A.A., Musayeva R.A., Barbu G.F. Sun’iy intellekt: prognozlar, tarmoqlar va istiqbollar bo‘yicha dayjest.
2. 3.Искусственный интеллект (мировой рынок) // <https://www.tadviser.ru/index.php>
3. Yo‘ldashev, A., & Solidjonov, D. (2022). Yangi innovatsion texnologiyalar va ularni ta’lim olish muhitida qo‘llanishi. Yosh Tadqiqotchi Jurnal, 1(3), 198-204
4. Axrorjon, Y. L. (2022). Ta’lim tizimida axborot vositasining o‘rni.
5. Avlayev O.U., Mirzayeva S.R., Samarova Sh.R. Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi o‘quv qo‘llanmasi.
6. Yoldashev, A. E. O., Nishonqulov, S. F. O., & Yoldasheva, M. R. Q. Ta’limdagi axborot texnologiyalari. Scientific progress, 2021.
7. Q.A.Bekmuratov. Sun’iy intellekt. Oliy ta’lim muassasasi o‘quvchilari uchun o‘quv qo‘llanma. — T.: “Aloqachi”, 2019.
8. Бердиева, И. Х. (2021). Ўқитишнинг “flipped classroom” модели: мазмуни, қўллаш талаблари ва имкониятлари. Academic research in educational sciences, 2(9), 1145-1150.
9. Sun’iy intellekt vositasida professional ta’lim maxsus fanlarini o‘qitish metodikasini takomillashtirish. “Science and Education” Scientific Journal / www.openscience.uz May 2024 / Volume 5 Issue 5 ISSN 2181-0842 / Impact Factor 4.182427
10. Professional ta’lim maxsus fanlarni o‘qitishdagi mavjud muammolar tahlili. International sciences, education and new learning technologies volume 1 | issue 9| 2024

JISMONIY TARBIYA FANIDA O‘QUVCHILARNI BAHOLASHNING ZAMONAVIY METODLARI

Yaxyayev D.

Uchtepa tumani 238-son umum o‘rta ta’lim maktabi

Annotatsiya: Bugungi ta’lim natijalarini baholashning zamonaviy metodlari rivojlanmoqda. Jumladan, formativ baholash usuli. Formativ baholash — bu o‘qituvchi va o‘quvchilar tomonidan dars jarayonida amalga oshiriladigan baholash turi bo‘lib, uning asosiy maqsadi o‘rganish jarayonini yaxshilash va o‘quvchilarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashdir. Bu turdagi baholash davomida o‘qituvchi o‘quvchilarning dars jarayonidagi yutuqlarini va qiyinchiliklarini kuzatib boradi, shu asosda dars jarayonini moslashtiradi yoki o‘quvchilarga kerakli yordamni beradi. Formativ baholashda asosiy urg‘u o‘quvchilarni rag‘batlantirish va o‘rganishdagi kamchiliklarni aniqlashga qaratilgan. U o‘quvchilarga o‘zlarini baholash imkonini beradi va qayta aloqa (feedback) orqali ularni rivojlanishga undaydi. Misol uchun, o‘qituvchilar sinfdagi kichik testlar, munozaralar, loyihalar yoki kuzatishlar orqali o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlab, ularni qanday qilib yanada yaxshilash mumkinligi haqida tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: baholash, zamonaviy baholash metodlari, formativ baholash, jismoniy tarbiya fani.

KIRISH

Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning yutuqlarini baholash muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayon nafaqat o‘qituvchilar, balki o‘quvchilar uchun ham o‘zaro aloqani va o‘rganishni yanada samarali qilishda yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, formativ baholash ta’limda o‘ziga xos o‘rin egallaydi. Formativ baholash — bu o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini o‘rganish jarayonida baholash va qayta aloqa berish usuli bo‘lib, o‘qituvchilarga o‘quvchilarning rivojlanishini kuzatishga va dars jarayonini moslashtirishga imkon beradi.

Formativ baholash ta’lim jarayonida o‘quvchilarga o‘z o‘rganishlari haqida izchil fikrlar berib, ularning rivojlanishiga yordam beradi. Bu metod nafaqat o‘qituvchilarning pedagogik yondashuvini yaxshilash, balki o‘quvchilarning o‘zlariga nisbatan javobgarlikni oshirish uchun ham samarali vositadir. Maqolamizda formativ baholashning asosiy tamoyillari, turli usullari va ta’lim jarayonidagi o‘rni to‘g‘risida batafsil ma’lumot beramiz, shuningdek, ularning o‘quvchilarni rivojlantirishdagi ahamiyatini tahlil qilamiz.

ADABIYOTLAR SHARHI

Formativ baholash 1990-yillardan beri ta’lim amaliyotining markaziy qismiga aylandi. Formativ baholashdan foydalanish borasida global ongning

kengayganiga qaramay, AQSh maktablaridagi baholash amaliyotlari bo'yicha o'tkazilgan bir tadqiqotda, formativ baholash professional adabiyotlarda keng targ'ib qilinishiga qaramay, u keng qo'llanilmaganligi qayd etilgan (Neil, 1997). Clark (2008) ta'kidlashicha, bu umumiy joriy etish yetishmovchiligi sababli ko'pchilik tomonidan formativ baholash yangi nazariya yoki sinf amaliyoti sifatida qabul qilingan. Ushbu maqolaning maqsadi formativ baholash va ta'lim uchun baholash (Formativ baholash) atamalarini va maqsadlarini aniqlashtirish, turli formativ baholash va Formativ baholash faoliyatlariga misollar keltirish hamda o'qituvchilarga ularni dars jarayoniga kiritishning ahamiyatini tushuntirishdir.

Black va Wiliam (1998) formativ baholashni “o'qituvchilar va/yoki o'quvchilar tomonidan amalga oshiriladigan barcha faoliyatlar bo'lib, ular dars va o'rganish faoliyatlarini o'zgartirish uchun ma'lumot olishni ta'minlaydi va bu ma'lumot o'qitish o'quvchilarning ehtiyojlariga moslash uchun foydalanilganda amalga oshadi” deb ta'riflaydilar. Boshqacha qilib aytganda, baholash formativ bo'ladi, agar o'qituvchilar, o'quvchilar yoki ularning tengdoshlari tomonidan o'quvchilarning yutuqlari to'g'risidagi ma'lumotlar yig'ilib, sharhlanib, o'qitish va o'rganishning keyingi bosqichi haqida qaror qabul qilish uchun ishlatilsa. Formativ baholashning maqsadi o'quvchilarni rivojlantirishdan iborat bo'lib, u odatda o'qituvchilarga darslarini rejalashtirish haqida qaror qabul qilishda va o'quvchilarning rivojlanishiga yordam berish uchun ma'lumot taqdim etadi.

“Formativ baholash” atamasi ko'pincha “ta'lim uchun baholash” atamasiga kiritilgan edi. Ko'pchilik “formativ baholash” va “Formativ baholash” atamalarini sinonim sifatida ishlatgan bo'lsa-da, ba'zi yozuvchilar ularning o'rtasidagi farqni aniqladilar. “Formativ baholash” atamasi o'z o'rganishlari haqida o'quvchilarga qayta aloqa berish va o'qituvchilarga keyingi rejalashtirish va pedagogika haqida ma'lumot berish uchun ma'lumot to'plashni ifodalash uchun ishlatiladi (Black & Wiliam, 1998; Hay, 2006; Lund & Veal, 2013). Baholash formativ bo'lganda, dalillar o'qitishni o'quvchilarning o'rganish ehtiyojlariga moslash uchun ishlatiladi (Black & Wiliam, 1998). Demak, formativ baholash ikkita maqsadga xizmat qiladi: (1) o'qituvchilarga dars berish va uni moslashtirish, va (2) o'quvchilarga o'z rivojlanishlari haqida ma'lumot berish. Ta'lim uchun baholash esa “o'quvchilarning qayerda ekanliklarini, qayerga borishlari kerakligini va qanday qilib eng yaxshi tarzda yetib borishlarini aniqlash uchun dalillarni izlash va talqin qilish jarayoni” (Assessment Reform Group, 2002). Ushbu ta'rifga ko'ra, Formativ baholash formativ baholashning bir shaklidir, unda o'quvchilar o'z o'rganish jarayonida faol rol o'ynaydi.

Formativ baholashning asosiy maqsadi o'qituvchilarga o'quvchilarning rivojlanishi haqida ma'lumot berishdir. Formativ baholash ning asosiy maqsadi esa o'quvchilarga o'zlarining o'rganish maqsadlariga qanchalik yaqin

ekanliklari to’g’risida qayta aloqa berish va ularga o’z o’rganishlarini boshqarish imkoniyatini berishdir. Yaxshi rejalashtirilgan Formativ baholash o’qitishni yaxshilash va o’quvchilarning o’rganish tajribasini yanada samarali va mazmunli qilish uchun eng samarali, ahamiyatli va foydali ta’lim strategiyalarini ko’rsatib beradi (Tannehill, Van der Mars, & MacPhail, 2013).

MacPhail va Halbert (2010) formativ baholash va Formativ baholash o’rtasidagi farqni quyidagicha tushuntirgan: Formativ baholash o’quvchilarning o’z o’rganishlarini yaxshilash uchun ko’proq imkoniyat yaratish maqsadida mo’ljallangan bo’lib, bu o’quvchilarning tushunchalarini namoyish qilish uchun ko’p imkoniyatlar yaratadi va shu tariqa individual o’quvchilarga yordam berish usullarini aniqlaydi. Formativ baholash o’qituvchilarga o’quvchilarni jalb qilish haqida ma’lumot beradi, Formativ baholash esa o’quvchilarga o’z o’rganishlari haqida ma’lumot beradi, ya’ni ular o’z o’rganishlarida qaror qabul qiluvchi shaxslar ekanliklarini tan oladi (26–27 bet).

Shuningdek, Chappuis, Comodore va Stiggins (2017) farqni quyidagicha izohlashgan: Formativ baholash o’quvchilarning ehtiyojlarini aniqlash, ularning individual standartlarga erishish jarayonini kuzatish va o’qituvchining dars berish yondashuvini o’zgartirishni taklif qilish uchun ishlatilishi mumkin... Ta’lim uchun baholash esa o’qituvchilar va o’quvchilar sinfda qiladigan harakatlarni o’qitish va o’rganishni yaxshilash uchun ishlatiladi... Bu o’quvchilarga o’rganish maqsadlarini ko’rish va tushunishga yordam beradi, ularga o’z rivojlanishlarini tushunish va boshqarish imkoniyatini beradi va o’z-o’zini baholash va maqsad qo’yish orqali o’quvchilarni o’qitish maqsadlariga bog’lab turadi. (27-bet)

Shunday qilib, farq formativ baholashning qanday ishlatilishi va qayta aloqa berilishida yotadi. Formativ baholash faqat o’quvchilar o’z o’rganish jarayoniga jalb qilingan va olingan ma’lumotlardan qaror qabul qilish uchun foydalangan taqdirdagina Formativ baholashga aylanadi. Asosan, Formativ baholash formativ baholashning bir shaklidir, uning markazida o’quvchilar turadi. Barcha ta’lim uchun baholashlar formativ baholash bo’lsa-da, barcha formativ baholashlar ta’lim uchun baholash bo’lmaydi.

MATERIAL VA METODLAR

Ushbu tadqiqotda mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning barqaror rivojlanishda xalqaro ta’lim dasturlarining roli mavzusiga oid tadqiqot ishlari material sifatida ko’rib chiqildi va tahlil qilindi. Tadqiqotda “Literature review”, “Metaanaliz”, Mavzuli tahlil (Thematic analysis), Kontent-tahlil kabi metodlardan foydalanildi.

OLINGAN NATIJALAR VA MUHOKAMA

Katta dalillar shuni ko’rsatadiki, formativ baholash sinf ishining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi va uning rivojlanishi yutuqlar standartini oshirishi mumkin (Black & Wiliam, 1998). Formativ baholashlarni ta’lim jarayoniga

kiritish yaxshiroq dars berish va o’quvchilarning o’rganishini yaxshilashi mumkin.

Ko’plab tadqiqotlar formativ baholashdan foydalanish jismoniy tarbiya darslarida o’qituvchilar uchun yaxshiroq dars berish va rejalashtirishga olib kelishini tasdiqlagan. Chroinin va Cosgrave (2013) besh o’qituvchini o’rganishdi, ular formativ baholashni o’z jismoniy tarbiya darslariga kiritgan holda darslar seriyasini rejalashtirib, o’tkazdilar. Har bir dars uchun o’qituvchilar yozma yoki og’zaki baholash strategiyalarini tanladilar, jumladan o’qituvchi tomonidan, tengdoshlarga va o’z-o’zini baholash strategiyalarini mazmun bilan bog’lash orqali bolalarning o’rganishining turli jihatlarini o’rganishdi. O’qituvchilar baholashni kiritish rejalashtirish, o’qitish va o’rganish jarayonlariga ko’proq tuzilma va e’tibor berdi, va bu dars berish va bolalarning o’rganishiga ijobiy ta’sir ko’rsatdi. Ular formativ baholash strategiyalarining ishlatilishi jismoniy tarbiya darslarida ta’lim va o’rganish sifatini oshirganini xulosaga keldilar. MacPhail va Halbert (2010) formativ baholashning o’qituvchilar dars berishiga va o’quvchilar o’rganishiga ta’sirini ham o’rganishdi. O’qituvchilar yaxshiroq rejalashtirish darslarni boshqarish va tashkil qilishni osonlashtirganini, bu esa ularga o’quvchilarni belgilangan dars maqsadlariga erishishga qaratishga imkon berganini bildirdilar. O’qituvchilar, shuningdek, o’qish vazifalari baholash tuzilmasini qo’llaganda motivatsiya va energiya darajasining oshganini ta’kidlashdi. Shuningdek, ularning jismoniy tarbiya darslaridagi o’qitish standartlari, o’quvchilarning o’rganishi va baholashlar juda yaxshilanganini aytishdi.

Yaxshi rejalashtirish va dars berish o’quvchilar uchun yaxshiroq o’rganish tajribalarini keltirib chiqaradi. Jismoniy tarbiya sohasida formativ baholashdan foydalanish ta’lim sifatini oshirishi va shuningdek, o’quvchilarning o’rganishini yaxshilaydi (Broek, Boen, Claessens, Feys, & Ceux, 2011; Butler & Hodge, 2001; Chroinin & Cosgrave, 2013; R. Johnson, 2004). MacPhail va Halbertning (2010) tadqiqotida o’quvchilar o’rganishga va ishtirok etishga ko’proq e’tibor qaratganlarini bildirdilar. Ular formativ baholashning kiritilishi jarayonida o’rganishning boshqacha bo’lganini sezganliklarini va darslar ularni ko’proq ishtirok etishga, shuningdek, o’z o’rganishlariga egalik qilishga imkon berganini qayd etdilar. O’quvchilar shuningdek, ko’nikmalarini yaxshiroq namoyish etgan (Crouch, Ward, & Patrick, 1997; M. Johnson & Ward, 2001; Ward, Crouch & Patrick, 1998).

Jismoniy tarbiya darslarida uchta faraziy vaziyatni tasavvur qiling. Ularning qaysi biri ta’lim uchun baholashdan foydalanadi?

- Birinchi vaziyat: 3-sinf jismoniy tarbiya o’qituvchisi boshlang’ich maktabda tutish va uloqtirish darsini o’tkazmoqda. O’qituvchi o’quvchilarning chiqishlarini kuzatadi va bu chiqishlar haqida og’zaki fikr bildiradi. O’quvchilarning chiqishlari o’qituvchi tomonidan ta’lim ketma-ketligidagi

keyingi bosqichga o'tish yoki o'tish-o'tish yoki yo'qligini hal qilish uchun foydalanadi.

- Ikkinchi vaziyat: 4-sinf o'qituvchisi boshlang'ich maktabda sakrash darsini o'tkazmoqda. O'quvchilar arqon bilan sakrash ko'nikmalarini necha marta bajarganliklarini yozib olish varag'ida hujjatlashtiradilar. Dars oxirida o'quvchilar yozuv varag'ini topshiradilar va o'qituvchi ularga qilgan ishlari uchun minnatdorchilik bildiradi.

- Uchinchi vaziyat: Beshinchi sinf o'qituvchisi basketbol o'q otish darsini o'tkazmoqda. O'quvchilar tengdoshlarini kuzatadilar va bir daqiqalik sinov davomida muvaffaqiyatli zarbalar sonini qayd etadilar. O'quvchilar, shuningdek, jismoniy tarbiya darsi davomida o'zlarining hamkorlarini ularning harakatlariga baholaydilar. O'quvchilarga o'z sheriklari yozuv varag'ida nima yozganini ko'rishga ruxsat berilmaydi va shuning uchun ular qanday ahvolda ekanligi haqida hech qanday tasavvurga ega emaslar.

Jadval 1. O'rganish uchun baholash namunasi:

Tutib oling va ulotqiring (1-vaziyat)

Sinf: _____

Sana: _____

Ko'nikma-lar	Yaxshilash kerak (N)	Rivojlanayotgan (D)	Kutilganlarga javob beradi (M)	Kutilgandan oshib ketdi (E)
To'pni ushlab olish	Obyektni kuzatib bo'lmadi	Ko'zlar yopiq yoki to'pdan uzoqlashgan To'pni ushlab olish uchun harakat qilmaydi To'pni to'g'ri qo'llar bilan ushlab olish uchun urinish yoki to'pni tana va qo'llar o'rtasida ushlab turish	Ko'zni to'pga qaratadi, lekin jimirlab ketishi mumkin To'pni ushlab olish uchun yetib boradi To'pni faqat ikki qo'l bilan ushlaydi	Ko'zni to'pga qaratadi To'pni ushlab olish uchun harakat qiladi Faqat qo'llar bilan ushlaydi va to'pni ko'krigiga to'g'irlay oladi
To'pni ulotqirish	Oldinga qadam tashlamaydi Orqaga burilish yo'q Obyektni o'z vaqtida chiqarmaslik	Noto'g'ri oyoq bilan oldinga qadamlar Orqaga burilish	To'g'ri oyoq bilan oldinga qadamlar To'liq orqaga burilish va davom etish Silliqlik harakat	To'g'ri harakat bilan uradi Kuch va aniqlik bilan uradi

Asl savolga qaytadigan bo'lsak, ushbu o'qituvchilardan qaysi biri o'zlarining jismoniy tarbiya darslarida Formativ baholashni qo'shgan? Agar javobingiz yo'q bo'lsa, siz to'g'risiz. Ushbu vaziyatlar jismoniy tarbiya darslarida qo'llaniladigan umumiy baholash usullarini ifodalaydi. Keyingi bir necha “paragrformativ” baholashlar Formativ baholash turlarini muhokama qiladi va

nima uchun yuqoridagi vaziyatlar Formativ baholash ta’rifiga mos kelmasligini aniqlaydi.

Ta’lim uchun baholash — bu har qanday baholash bo’lib, uning dizayni va amaliyotida birinchi o’rinda o’quvchilarning o’qishini rivojlantirishga qaratilgan. Bu shuni anglatadiki, o’qituvchilar va o’quvchilar o’zlarini va bir-birlarini baholashda fikr-mulohazalardan foydalanishlari kerak. O’quvchilarning faoliyati haqida ma’lumotni o’qituvchining kuzatishi, tengdoshlarini baholash va o’z-o’zini baholash orqali to’plash mumkin.

O’qituvchining kuzatishi. Oddiy jismoniy tarbiya sharoitida o’qituvchilar o’quvchilarning chiqishlarini kuzatadilar va bu chiqishlar haqida og’zaki fikr bildiradilar. Baholashning ta’rifiga ko’ra, baholashni baholash protsedurasi deb hisoblash uchun u qandaydir dalillarni keltirishi kerak. Ta’lim uchun o’qituvchining kuzatuvi bahosi o’qituvchidan ishlashni kuzatishni va natijalar rubrikasi, nazorat ro’yxati yoki aniq natijaga erishishning boshqa vositalaridan foydalangan holda natijalarni qayd etishini talab qiladi. Formativ baholash bilan o’quvchilar ma’lumotlardan foydalanadilar, qarorlar qabul qiladilar va o’zlari o’rganishlari bo’yicha harakat qiladilar. Shunday qilib, birinchi vaziyatda o’qituvchining o’quvchilar faoliyatini hech qanday hujjatsiz kuzatishi baholanmaydi va o’quvchilar o’z faoliyatini baholash imkoniga ega emas edilar. 1-shakl birinchi vaziyatda tasvirlanganidek, ushlar va otish darsida o’quvchilarning o’rganishini hujjatlashtirish uchun ishlatilishi mumkin bo’lgan namunaviy shakldir. O’qituvchi ma’lumotni o’quvchilarga etkazsa va o’quvchilarni o’zlari o’rganishlari bo’yicha harakat qilishga majburlasa, u Formativ baholash hisoblanadi. O’quvchilar ma’lumotlardan qayerdaligini, kutilayotgan yoki yakuniy nuqta nima ekanligini va ular orasidagi bo’shliqni qanday yaxshilashni bilish uchun foydalanadilar.

O’ziga o’zi baho berish. Ideal holda, o’quvchilar olingan har qanday baholash ma’lumotlarining yakuniy foydalanuvchilaridir, chunki ular ma’lumotlardan o’z bilimlarini yaxshilash uchun foydalanadilar. O’quvchilar o’zlari erishmoqchi bo’lgan maqsad haqida yetarlicha aniq tasavvurga ega bo’lgandagina o’zlarini baholashlari mumkin. Yakuniy natijani hisobga olgan holda, ular o’quvchilar sifatida ko’proq rag’batlantiriladi va samaraliroq bo’ladi (Lund va Shanklin, 2011). O’z-o’zini baholash — bu Formativ baholashning bir turi. Biror kishi o’rganishga harakat qilganda, harakat haqida fikr-mulohaza uchta elementdan iborat: istalgan maqsadni tan olish, mavjud pozitsiyani isbotlash va ikkalasi orasidagi bo’shliqni yopish yo’lini tushunish (Sadler, 1989). Blek va Uilyam (1998) Formativ baholash samarali bo’lishi uchun o’quvchilar o’z ta’limning asosiy maqsadlarini tushunishlari va shu orqali erishish uchun nima qilishlari kerakligini tushunishlari uchun o’z-o’zini baholashga o’rgatiladi, degan xulosaga keldi. Ikkinchi vaziyat o’z-o’zini baholashning namunasi bo’lib, unda o’quvchilar o’z chiqishlarini yozib olishdi. Afsuski, o’z-o’zini baholash hech kimga foyda keltirmadi. O’qituvchi undan o’quvchilarning faoliyati haqida fikr

bildirish, o’quvchilarni yaxshilashga yordam berish yoki o’quvchilar oldiga o’rganish va ishlash maqsadlarini qo’yish uchun foydalanmadi. Shunday qilib, ikkinchi vaziyatni Formativ baholash protsedurasi deb hisoblash mumkin emas. Uni Formativ baholash baholashiga aylantirish uchun, o’z-o’zini baholash ish varag’iga qo’shimcha ravishda, o’qituvchilar o’quvchilarga o’z faoliyatini baholashlari va o’qituvchi kutganlariga nisbatan qanday ishlaganliklarini aniqlashlari uchun qandaydir mezonlarni taqdim etishlari kerak.

Tengdoshlarni baholash. Tengdoshlar bilan o’qitish yoki o’qitish — bu o’quvchilar bir-birining o’rganishini qo’llab-quvvatlash uchun juft bo’lib ishlaydigan ta’lim tizimidir (Brya, 2006). Tengdoshlarning o’zaro repetitorligi eng ko’p qo’llaniladigan tengdoshlarni o’qitish strategiyalaridan biridir (Mosston va Ashworth, 2002). O’zaro repetitorlikda o’quvchilar juft bo’lib, bajaruvchi va kuzatuvchi rolini almashadilar. Bir bajaruvchi (o’quvchi) topshiriqni bajarayotgan bo’lsa, ikkinchi o’quvchi (kuzatuvchi) topshiriq kartalarida ko’rsatilgan ma’lumotlar asosida kuzatadi, qayd qiladi va fikr bildiradi. Kuzatish, yozib olish va tengdoshlarga fikr bildirish jarayoni tengdoshlarni baholash hisoblanadi. Tengdoshlarni baholash ham kuzatuvchilar, ham o’quvchilar uchun foydali bo’lishi mumkin. O’quvchilar amalda o’rgansalar, kuzatuvchilar kuzatish, ishlashni tahlil qilish va ishlashga oid fikr-mulohazalarni berish orqali o’rganadilar (Topping, 2005).

Jismoniy tarbiya bo’yicha o’rtoqlik o’rgatish o’qituvchining kognitiv o’rganishi bilan bir qatorda o’qituvchining malakasini oshiradi. Biroq, repetitorlar o’z rollarini bajarish uchun o’qitilishi kerak (Houston-Wilson, Dunn, Van der Mars, & McCubbin, 1997). Xyuston-Uilson va uning hamkasblari (1997) integratsiyalashgan jismoniy tarbiya darslarida rivojlanishda nuqsonlari bo’lgan o’quvchilarning motorli ko’rsatkichlariga tayyorlanmagan va o’qitilgan tengdosh repetitorlarning ta’sirini o’rgandilar. Ular o’qitilgan tengdosh repetitorlar integratsiyalashgan jismoniy tarbiya darslarida ishtirokchilarning harakatchanlik ko’rsatkichlarini yaxshilashda samarali yordam berishini aniqladilar.

Uord va Li (2005) tengdoshlarini baholashni ko’rib chiqishda ham individual, ham guruh mas’uliyatini yaratish muhimligi ta’kidlangan. Tekshiruv shuni ko’rsatdiki, ushbu tadqiqotlarda qo’llaniladigan tengdoshlar yordamida o’rganish strategiyalari o’rganishni kuchaytirish uchun jismoniy tarbiyada foydalanish uchun mos va samarali strategiyalardir. Ushbu tadqiqotlarda uchinchi sinfgacha bo’lgan bolalar bir-birining ish faoliyatini baholashga, tengdoshlari bilan fikr-mulohazalarini bildirishga va birgalikdagi guruh faoliyatida ishtirok etishga o’rgatilgan. Ushbu tadqiqotlar shuni ko’rsatdiki, tengdoshlar ishlashni baholash shkalasidan foydalangan holda tengdoshlarini ishonchli va to’g’ri baholashlari mumkin. Uchinchi vaziyat tengdoshlarni baholashga misoldir. Biroq, u Formativ baholash protsedurasi sifatida

baholana olmadi, chunki o’quvchilar kuzatuvchilardan hech qanday fikr-mulohaza olmaganlar. Ta’rifga ko’ra, Formativ baholashda o’quvchilar o’zlarining ishlashi haqida fikr-mulohazalarini olishlari va undan o’rganishlari kerak. Agar kuzatuvchilar tengdoshlarining faoliyati haqida fikr bildirishga o’rgatilgan bo’lsa, tengdoshlari bilan fikr-mulohazalarini bildirs va tengdoshlariga ishlash maqsadlarini belgilashga yordam bergan bo’lsa, unda Formativ baholash sodir bo’lar edi. Maqsadni belgilash va takomillashtirish sohasini aniqlashning oddiy kiritilishi o’quvchilarga o’z ta’limini egallashga yordam beradi.

XULOSA

Formativ baholash bo’yicha aniq ma’lumotlar jismoniy tarbiya sohasida cheklangan. O’tgan yillarda tadqiqotchilar jismoniy tarbiya darslarida formativ baholashni joriy etish bo’yicha harakatlarni qayd etgan. Veal (1992) jismoniy tarbiya darslarida baholashning muhim roli haqida yozgan. 1995 yilda u baholashni o’qitish vositasi sifatida foydalanishni taklif qildi. Formativ baholash ta’lim-o’rganish jarayonining ajralmas qismlari bo’lib, barcha darslarda qo’llanilishi kerak.

Stiggins (2017) samarali baholash tizimi qanday bo’lishi kerakligi to’g’risidagi nuqtai nazarini baham ko’rdi. Ushbu baholash tizimi nafaqat o’quvchilarning o’rganishini, balki ularning farovonligini ham oshirishi kerak: O’qituvchilar va siyosat ishlab chiqaruvchilar o’quvchilarning yutuqlarini baholash sabablarini bilishlari kerak: bu o’quvchilarning o’rganishini qo’llab-quvvatlash yoki o’rganishning yetarililigi baholash va xabar berish uchunmi. Samarali baholash tizimi barcha ta’lim qarorlarini qabul qiluvchilarni bir yilda bir marta emas, balki ta’lim jarayoni davomida xizmat qiladi. Baholashlar ta’limga qo’shilishi va o’rganish jarayoni oldidan, davomida va oxirida amalga oshirilishi kerak.

Formativ baholashdan foydalanish o’qituvchilar baholashning maqsadini aniqlaganda yanada samaraliroq bo’ladi. Formativ baholash o’qituvchilarga o’quvchilarning o’rganayotganini va kelajakdagi darslarni qanday rejalashtirish kerakligini bilishga yordam beradi. Formativ baholash o’qituvchilarga o’quvchilarning vaqt o’tishi bilan ko’rsatkichlarini kuzatishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Assessment Reform Group. (2002). Assessment for learning. Retrieved from <http://www.assessmentforlearning.edu.au/default.asp>
2. Black, P., & Wiliam, D. (1998). Inside the black box: Raising standards through classroom assessment. *Phi Delta Kappan*, 80(2), 139–144, 146–148.
3. Broek, G., Boen, F., Claessens, M., Feys, J., & Ceux, T. (2011). Comparison of three instructional approaches to enhance tactical knowledge in volleyball among university students. *Journal of Teaching in Physical Education*, 30, 375–392.

4. Brya, M. (2006). Teaching styles and inclusive pedagogies. In D. Kirk, D. Macdonald, & M. O’Sullivan (Eds.), *The handbook of physical education* (pp. 449–466). London, UK: Sage.
5. Butler, S., & Hodge, S. (2001). Enhancing student trust through peer assessment in physical education. *Physical Educator*, 58, 30–39.
6. Chappuis, S., Commodore, C., & Stiggins, R. (2017). *Balanced assessment systems: Leadership, quality and the role of classroom assessment*. Thousand Oaks, CA: Corwin.
7. Chroinin, D., & Cosgrave, C. (2013). Implementing formative assessment in primary physical education: Teacher perspectives and experiences. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 18, 219–233.
8. Clark, I. (2008). Assessment is for learning: Formative assessment and positive learning interactions. *Florida Journal of Educational Administration & Policy*, 2, 1–16.
9. Crouch, D., Ward, P., & Patrick, C. (1997). Effects of peer-mediated accountability on task accomplishment during volleyball drills in elementary physical education. *Journal of Teaching in Physical Education*, 17, 26–39.
10. Hay, P. (2006). Assessment for learning in physical education. In D. Kirk, D. Macdonald, & M. O’Sullivan (Eds.), *The handbook of physical education* (pp. 312–25). London, UK: Sage.
11. Houston-Wilson, C., Dunn, J., Van der Mars, H., & McCubbin, J. (1997). The effect of peer tutors on motor performance in integrated physical education classes. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 14, 298–313.
12. Johnson, R. (2004). Peer assessments in physical education. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 75(8), 33–40.
13. Johnson, M., & Ward, P. (2001). Effects of class-wide peer tutoring on correct performance of striking skills in 3rd grade physical education. *Journal of Teaching in Physical Education*, 20, 247–263.
14. Lund, J., & Shanklin, J. (2011). The impact of accountability on student performance in a secondary physical education badminton unit. *Physical Educator*, 68, 210–220.
15. Lund, J., & Veal, M. (2013). *Assessment-driven instruction in physical education*. Champaign, IL: Human Kinetics.
16. MacPhail A., & Halbert, J. (2010). “We had to do intelligent thinking during recent PE”: Students’ and teachers’ experiences of assessment for learning in post-primary physical education. *Assessment in Education*, 17, 23–39. doi:10.1080/09695940903565412
17. Mosston, M., & Ashworth, S. (2002). *Teaching physical education* (5th ed.). San Francisco, CA: Benjamin Cummings.
18. Neil, D. (1997). Transforming student assessment. *Phi Delta Kappan*, 78, 35–36.
19. Sadler, D. (1989). Formative assessment and the design of instructional systems. *Instructional Science*, 18, 119–144.

READING LITERACY IN COUNTRIES WITH LOW STUDENT INTEREST

Najimova Komila

Head specialist of the Department for Evaluating the Effectiveness of educational Standards and Programs, Republican Scientific and Methodological Center for Educational Development

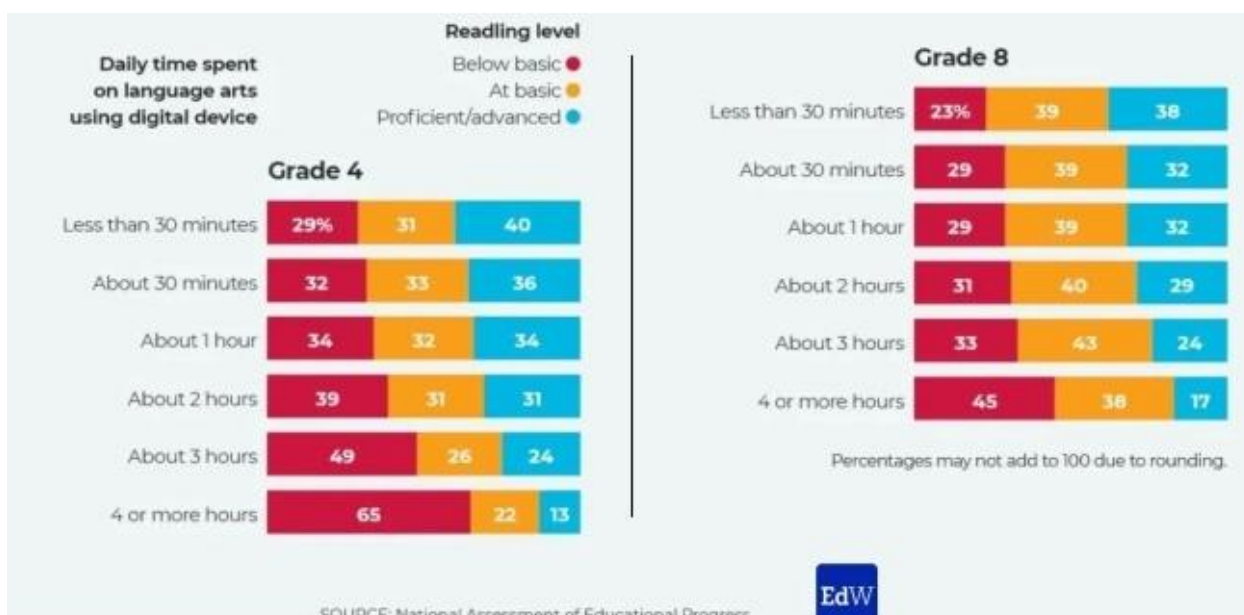
Email: komila.nadjimova@gmail.com

Abstract: Reading literacy plays a crucial role in academic success and lifelong learning. However, in some countries, secondary school students exhibit a strikingly low interest in reading. This article examines the factors contributing to this phenomenon, explores historical reasons for its emergence, and analyzes interventions aimed at reversing the trend. Case studies from multiple nations illustrate both challenges and effective strategies in improving reading engagement.

Key words: reading comprehension, secondary school, developing countries.

INTRODUCTION

Reading literacy is a fundamental skill that enhances cognitive development, facilitates knowledge acquisition, and supports social and economic growth (Abusamra, Valeria et.al., 2020). Nevertheless, many countries face declining reading interest among secondary school students, leading to poor literacy outcomes (Main, Hill and Paolina, 2023). This paper aims to investigate the historical and contemporary causes of low reading interest,

evaluate educational policies and strategies implemented to address the issue, and propose further measures to enhance literacy engagement.

One of the primary reasons for low reading interest among secondary school students is the shift in entertainment preferences. The rise of digital media, particularly social media, video games, and streaming platforms, has significantly reduced the time students devote to reading for pleasure. Studies indicate that excessive screen time correlates with a decline in sustained reading habits (Mupalla, 2023; Shaji et al, 2023; Muppalla, 2023). According to Sparks (2019) “background information collected from 4th and 8th grade teachers and students participating in NAEP show a link between spending more screen time in language arts work and lower reading proficiency on the NAEP”. Parents and guardians play a crucial role in fostering early reading habits. However, in many societies, reduced parental involvement has led to a decline in book engagement at home. In cultures where reading is not perceived as a valued activity among youth, students may feel socially discouraged from engaging with books.

Educational systems in countries with low literacy rates often contend with outdated curricula and ineffective teaching methodologies, which significantly impede students’ reading development. These challenges are multifaceted, encompassing an overreliance on rote learning, insufficient teacher training, and an excessive focus on standardized testing. Collectively, these factors discourage students from cultivating a genuine interest in reading, thereby preserving cycles of low literacy.

A prevalent issue in these educational systems is the emphasis on rote memorization over critical thinking and comprehension. In many low-literacy countries, curricula are designed to prioritize the memorization of facts rather than the development of analytical skills. This approach not only stifles creativity but also diminishes students’ motivation to engage with reading materials beyond the classroom. For instance, a study conducted in rural Zimbabwe revealed that classroom teaching and learning were adversely affected by a combination of contextual factors and outdated teaching practices, leading to ineffective education delivery (Tendeukai and Chinooneka, 2015).

Compounding the problem is the lack of professional development opportunities for teachers. In many regions, educators are not provided with adequate training in modern pedagogical strategies that promote reading engagement (Djalilov, 2024). A case study focusing on teacher training colleges highlighted significant gaps in the preparation of teachers, noting that many educators lacked the skills to apply diverse teaching methodologies such as role-play, group discussions, and the integration of information and communication technology (ICT) in their lessons. This deficiency results in less

effective literacy instruction, as teachers are ill-equipped to inspire a love for reading among their students (Kombo and Jepketer, 2015).

The overemphasis on standardized testing further intensifies the issue. In educational systems where high-stakes testing is the norm, reading is often presented as a mandatory task rather than an enjoyable activity. This perspective leads students to associate reading solely with academic performance, thereby limiting their motivation to explore literature for personal enrichment. An OECD report on curriculum overload discusses how an excessive focus on content coverage and assessment can lead to superficial learning, where students are more concerned with passing exams than with truly understanding and enjoying the material (OECD, 2024).

Real-world examples illustrate the detrimental effects of these educational practices. In Pakistan, the outdated curriculum has been identified as a significant barrier to the nation’s progress and the intellectual growth of its youth (Educator, 2023). The current educational content fails to align with the demands of the 21st century, necessitating comprehensive curriculum reform to foster critical thinking and practical skill development.

Statistical data further underscores the severity of the situation. A youth-led study on global education revealed that young people perceive the current education system as outdated and ineffective in preparing them for the workforce. The report calls for a new curriculum focused on practical skills and a greater involvement of young people in shaping education policy.

Addressing these challenges requires a multifaceted approach. Educational policymakers must prioritize curriculum reforms that move away from rote memorization and towards fostering critical thinking and comprehension skills (Grove & Bretz, 2012). Investing in professional development for teachers is crucial, ensuring they are equipped with modern pedagogical strategies that can inspire a love for reading. Additionally, reevaluating the role of standardized testing to reduce its dominance in the educational experience can help shift the perception of reading from a compulsory task to an enjoyable and enriching activity.

Some countries have historically faced challenges that hinder literacy development, including economic instability, colonial legacies, and inadequate investment in education. Countries with struggling economies often have underfunded educational systems, reducing access to books and literacy programs. In former colonies, imposed foreign languages in education sometimes alienate students from reading material, making literacy more challenging. Nations that have experienced prolonged political unrest often have disrupted education systems, leading to generational literacy gaps.

Several initiatives have been implemented to combat declining reading interest, with varying degrees of success. Governments and NGOs have

launched national literacy campaigns, book donation programs, and reading competitions to stimulate interest in books. Some countries have incorporated digital reading platforms, making books more accessible via e-books and audiobooks. Programs such as ‘Drop Everything and Read’ (DEAR), library enhancement projects, and reading mentorship schemes have been introduced to encourage voluntary reading.

The issue of low reading interest among secondary school students is a multifaceted challenge influenced by socio-cultural trends, educational policies, economic conditions, and historical factors. Countries facing this problem have implemented various interventions, including literacy campaigns, curriculum reforms, and technological innovations, to revitalize student engagement with reading. Moving forward, a combination of policy improvements, digital integration, and community involvement is essential for fostering a sustainable reading culture. Prioritizing reading literacy is crucial not only for individual academic achievement but also for national development and global competitiveness.

BIBLIOGRAPHY

1. Abusamra, Valeria et.al., 2020. Cognitive Skills Involved in Reading Comprehension of Adolescents with Low Educational Opportunities. Languages. 5. 1-20. 10.3390/languages5030034.
2. Clark, Christina et.al., 2023. Reading in Secondary Students: What do we know? Available at: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED645127.pdf>
3. Grove, Nathaniel & Bretz, Stacey, 2012. A continuum of learning: From rote memorization to meaningful learning in organic chemistry. Chemistry Education Research and Practice. 13. 201-208. 10.1039/C1RP90069B. Available at: https://www.researchgate.net/publication/244478165_A_continuum_of_learning_From_rote_memorization_to_meaningful_learning_in_organic_chemistry
4. Kisilu, Kombo and Annah Jepketer, 2015. Quality Education Under Threat In Teacher Training Colleges: A Case Study Of Nairobi County, Kenya
5. Mupa, Paul and Chinooneka Tendeukai Isaac, 2015. Factors contributing to ineffective teaching and learning in primary schools: Why are schools in decadence? Available at: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1079543.pdf>
6. Susan, Main, Susan Hill and Annamaria, Paolina, 2023. Improving the reading skills of struggling secondary students in a real-world setting: issues of implementation and sustainability. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19404158.2023.2210588#abstract>
7. Nation, Kate Children’s reading difficulties, language, and reflections on the simple view of reading
8. Djalilov K., 2024. pisa-2022 results: implications for language and literature education in Uzbekistan. Available at: <https://scientists.uz/uploads/202409/B-1.pdf>

9. Muppalla, 2023. Effects of Excessive Screen Time on Child Development: An Updated Review and Strategies for Management. Available at: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10353947/>
10. Causal Relationships Between Screen Use, Reading, and Brain Development in Early Adolescents, 2024. The Impact of Increased Screen Time on Youth and the Relationship to a Decline in Reading. Available at: <https://successforkidswithhearingloss.com/the-impact-of-increased-screen-time-on-youth-and-the-relationship-to-a-decline-in-reading/>
11. Shaji et al, 2023. Screens Steal Time: How Excessive Screen Use Impacts the Lives of Young People. Available at: https://www.researchgate.net/publication/376140246_Screens_Steal_Time_How_Excessive_Screen_Use_Impacts_the_Lives_of_Young_People.
12. OECD (2020), Curriculum Overload: A Way Forward, OECD Publishing, Paris, https://www.oecd.org/en/publications/curriculum-overload_3081ceca-en.html
13. Educator, S., 2023. Outdated curriculum, Rethinking Education: The urgent need of 21st Century to Overhaul in Pakistan — SU. subhanedu.com. <https://subhanedu.com/pakistans-outdated-curriculum/>
14. Sparks, S.D., 2019. Screen Time up as Reading Scores Drop. Is There a Link? Available at: www.edweek.org/teaching-learning/screen-time-up-as-reading-scores-drop-is-there-a-link/2019/11.

PEDAGOGLARNING KASBIY RIVOJLANTIRISH TENDENSIYALARI: HAYOTIY VAZIYATLARGA PSIXOLOGIK MOSLASHISH TALABLARI

Safarova Dilnoza Kuchkarovna

UMFT “Pedagogika va psixologiya”
kafedrası katta o’qituvchisi

Email: safarova_dilnaza@mail.ru

Annotatsiya: Maqola kelajakda yoshlarni yuksak ma’naviyatli qilib tarbiyalashda o’qituvchining o’rni, pedagoglarning kasbiy rivojlantirish tendensiyalari va hayotiy vaziyatlarga moslashish talablari mavzusida bo’lib, unda yosh avlodni har tomonlama yetuk, barkamol, vatanparvar va yuksak ma’naviyatli etib tarbiyalashda o’qituvchining mahorati, uning o’zining hayotiy vaziyatlarga moslashishi va undan samarali foydalanish masalalari xususida so’z yuritiladi.

Kalit so’zlar: o’qituvchi, madaniyat, shaxs, mahorat, konsepsiya, jamiyat

Аннотации: В статье рассматривается роль учителя в воспитании молодежи в будущем, тенденции профессионального развития педагогов и требования к адаптации к жизненным ситуациям, в которых учитывается умение учителя, его адаптация к жизненным ситуациям и его эффективное использование.

Ключевые слова: учитель, культура, человек, умение, концепция, общество

Abstract: The article examines the role of the teacher in educating young people in the future, trends in the professional development of teachers and requirements for adaptation to life situations in which the teacher’s skills are taken into account

Keywords: teacher, culture, person, skill, concept, society

Jahon pedagogik amaliyotida mutaxassis kadrlarning kasbiy madaniyati va ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish orqali ularning o’zgaruvchan mehnat bozori talablariga moslashuvchanligini ta’minlashga katta e’tibor qaratilmoqda. Ushbu tendensiya so’ngi vaqtlarda xalqaro ilmiy jamoatchilik tomonidan “pedagogik dunyoqarash” (pedagogical worldview) muammosiga bag’ishlangan ilmiy tadqiqotlarning ko’payishiga sabab bo’lmoqda. Darhaqiqat, jamiyatning siyosiy, ijtimoiy va madaniy tabiatining doimiy o’sish va o’zgarishda ekanligi zamonaviy mutaxassislardan, xususan, pedagog-o’qituvchilardan o’z kasbiy qadriyatlarini va shaxsiy e’tiqodlariga ega bo’lishni, nafaqat o’zining, balki o’zga madaniyatni ham qabul qila bilishni, ijtimoiy ehtiyojlarga muvofiq pedagogik dunyoqarashi va qobiliyatlarini doimiy ravishda takomillashtirib borishni taqozo etadi.

XXI asr axborot texnologiyalar asri. Hayotimizga axborot texnologiyalari va innovatsiyalar shu qadar tez va ko’p kirib keldiki, turmush tarzimiz, mehnat faoliyatimiz keskin o’zgardi. Buning natijasida juda ko’p yangi kasblar paydo bo’ldi. Bularga misol qilib, IT mutaxassisligi, robototexnika muhandisligi yoki, onlayn marketolog kabilarni misol qilib keltirish mumkin. Lekin, zamon har qancha rivojlanmasin, qanday yangi yo’nalishlar, yangi kasblar paydo bo’lmasin hech qachon yo’q bo’lmaydigan bir kasb bor. Bu kasb o’qituvchilik, ustozlik desak mubolag’a bo’lmaydi. Haqiqatdan ham har qanday kasb egalarini o’qituvchi murabbiylar tarbiyalaydi. Tarixga nazar soladigan bo’lsak, ustozlik qanday yuksak kasb ekanligini, buyuk ajdodlarimizning o’z ustozlariga bo’lgan munosabatlarida ko’rishimiz mumkin.

O’qituvchilik, bugungi kunda ham o’z mavqeyini, o’rnini yo’qotgani yo’q. Aksincha, o’qituvchini zamonaviy ko’rinishi shakllandi. Hozirgi yosh avlod avvalgilariga umuman o’xshamaydi. Chunki, bugungi axborot asrida ma’lumot izlash, to’plash, axborotni o’zlashtirish hamda ularning oqimi ancha jadallashgan. Natijada, o’quvchilarning dunyoqarashi, fikrlashi, ong xususiyatlari ham shunga javoban ancha rivojlangan. Shuning uchun ham ularga ta’lim berishda zamonaviy o’qituvchi juda ko’p shaxsiy xislatlarga ega bo’lishi darkor. Ko’pchilik psixologlar, shu bilan birga o’zbekistonlik psixolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar zamonaviy o’qituvchilar uchun eng zarur xislatlarni aniqlab olish imkoniyatini beradi.

Bugungi kunda mustaqil respublikamiz dunyo hamjamiyati tomonidan tan olinayotgan ekan, uning kelgusidagi rivoji, gullab-yashnashi bugungi kun yoshlariga bog’liqdir. Demak, bugungi yoshlar har tomonlama rivojlangan, o’ziga, boshqa insonga, jamiyatga, tabiatga va mehnatga o’z to’g’ri munosabatini bildiradi oladigan, mustaqil faoliyat ko’rsata oladigan, ijodkor, tashabbuskor va tadbirkor bo’lmog’i lozim. O’quvchida ana shu xususiyatlarning rivojlanishi so’zsiz o’qituvchiga, uning o’quv-tarbiya jarayonini to’g’ri boshqara olishiga va o’quvchilar bilan o’rnata oladigan muomala va munosabatlariga bog’liq.

Davlatimiz rahbari prezidentlik faoliyatining dastlabki kunlaridan boshlab yurtimizda innovatsion va kreativ fikrlaydigan zamonaviy kadrlar tayyorlash, yoshlarni vatanparvarlik ruhida, yuksak ma’naviyat egalari etib tarbiyalash, shu maqsadda ta’lim tizimini takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratib kelmoqda.

Prezidentimiz yig’ilishda maktab ta’limi tizimini isloh qilish bo’yicha mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, bu borada oldimizda turgan dolzarb vazifalar haqida fikr yuritardi ekan, ulug’ ma’rifatparvar bobomiz Mahmudxo’ja Behbudiyning “Dunyo imoratlari ichida eng ulug’i maktabdir” degan fikrini alohida ta’kidlab, bu masalaning mohiyati va ahamiyatiga atroflicha to’xtaldi.

Haqiqatan ham, jahondagi rivojlangan davlatlar tarixiga nazar tashlaydigan bo’lsak, ularda jamiyat hayotini o’zgartirishga qaratilgan islohotlar avvalo ta’lim tizimidan, bog’cha, maktab, tarbiya masalasidan boshlanganini ko’ramiz. Chunki maktabni o’zgartirmasdan turib, odamni, jamiyatni o’zgartirib bo’lmaydi. Ta’lim va tarbiyaning asosi, poydevori bu – maktab. Maktabni maktab qiladigan kuch esa o’qituvchilardir.

O’qituvchilik kasbi ham mashaqqatli, ham saxovatli bo’lgan o’ziga xos bir olamdur. O’qituvchilar shunday insonlarki, ularning yonlarida har doim o’quvchilar, ota-onalar jamoasi hamohang nafas oladi. Ko’p hollarda o’qituvchilar o’zlarining obro’larini shaxs sifatida qiziqarli bo’lmaganliklari bois yo’qotadilar. O’qituvchi shaxsiga nisbatan paydo bo’lgan salbiy fikrlar esa fanga yo’naltirilgan qiziqishni so’ndirib boradi. O’qituvchi hayot mazmuniga aynan o’quvchilar ilhom baxsh etadi va natijada o’qituvchi “yangi ufqlarni” kashf etadi. Shuning uchun pedagog timsolini ilhomlantirish lozim. O’qituvchi qanchalik o’z kasbining ustasi bo’lmasin, u har doim o’zining mustaqil, **shaxsiy imidjini** yaratgan holda shaxsiy sifatlarini rivojlantirib, mukammallashtirib borishi maqsadga muvofiqdir.

O’qituvchining nutq madaniyati va mahoratini tinmay oshirishlariga erishish, ularning tildan foydalanishda namuna sifatidagi fazilatlarni egallashlarini ta’minlash, ommaviy axborot vositalarida eshittirish, ko’rsatuvlar va materiallarni o’zbek adabiy til me’yorlariga amal qilgan holda, yuqori saviyada tayyorlash, boshlovchilar, jurnalistlarning nutq madaniyatini oshirish, reklamalar tili aniq, mazmunli, davlat tilida bo’lishiga, peshlavhalar davlat tili qonuni talablari asosida yozilishiga erishish lozim.

O’qituvchilik kasbi quyidagi qadriyatlarni nazarda tutadi:

* Altruistik — jamiyat uchun foydali bo’lishi.

* Ishning o’ziga xos xususiyatlari bilan bog’liq qadriyatlar — bolalar bilan muloqot qilish, sevimli mavzuni o’rgatish qobiliyati.

* Har xil turdagi mukofotlar.

* O’zini namoyon qilish — qobiliyatlarni yaratish, qo’llash va h.k.

O’qituvchi shaxsini rivojlantirish o’zini o’zi belgilamasdan mumkin emas, ya’ni hayotdagi mavqeyi, dunyoqarashi, o’zlarini, boshqalarni tushunish qobiliyati mavjudligi. O’qituvchi pozitsiyalarni ishlab chiqadi va ular o’zlarining pedagogik faoliyati motivlarida aks etadi.

O’qituvchi o’z ishida birinchi navbatda o’ziga xos xususiyatlarini ish joyi sharoitlariga moslashtirgan holda moslashadi, natijada u individual ijodiy faoliyat uslubini rivojlantiradi. Bu erda biz umuman o’qituvchining shaxsiyati qanday o’zgarishini ko’ramiz, ya’ni uning kasbiylashtirish jarayoni (bu ushbu kasb vakillariga xos bo’lgan kasbiy xususiyatlar va odatlarni egallash, shuningdek, muayyan fikrlash va muloqot usulini rivojlantirishdir).

Kasbiylashtirish bilan bog’liq holda o’qituvchi shaxsning o’ziga xos xususiyatlari va fazilatlarini rivojlantiradi, bu erda uning kasbiy faoliyati jarayonida o’zgarishlar yuz beradi. Bu ularning faoliyatini amalga oshirishda va kerakli natijaga erishishda ma’lum bir erkinlikka olib keladi. Va bu erda o’qituvchining shaxsiyati barcha o’zgarishlarning sababi hisoblanadi.

O’qituvchining shaxsiy rivojlanishi uning pedagogik faoliyatida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Uning faoliyatining asosiy yo’nalishlari — pedagogik faoliyat to’g’ri, pedagogik muloqot va uning shaxsiy fazilatlarini — bularning barchasi bir-biriga bog’liq va bir-biriga ta’sir qiladi. O’qituvchining shaxsiy tarkibidagi asosiy tarkibiy qism sifatida ko’rsatiladigan o’qituvchining faoliyati, uning subyektiv pozitsiyasi (A.K.Markova fikriga ko’ra) ularning rivojlanishiga alohida ta’sir ko’rsatadi.

Zamonaviy o’qituvchining kasbiy xususiyati shundaki, hozirgi paytda uning ishi kelajakka yo’naltirilgan, loyihaviy xarakterga ega bo’lib, natijada davlat tomonidan belgilangan maqsad va ustuvorliklarga muvofiq ta’lim mazmuni, uslublari, shakllari va vositalarini loyihalash texnologiyasini o’zlashtirish o’qituvchining kasbiy fazilatlarini uchun asosiy talabga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I.A.Karimov “Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch”. T: Ma’naviyat. 2008
2. I.A.Karimov “Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo’lida xizmat qilish-eng oliy saodatdir”.-T.:O’zbekiston, 2015 y
3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. — T.: O’zbekiston, 2016.
4. X.I.Ibragimov, SH.A.Abdullayeva “Pedagogika”. O’quv qo’llanma. – Toshkent: Fan, 2004.
5. G’oziyev E. Pedagogik psixologiya asoslari.- T.: «O’qituvchi», 2000
6. Hudoyqulov X.J. “Odob-axloq va tarbiya durdonalari” -T., 2008
7. Omonov N.T. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: “Iqtisod–moliya”. 2009. – 240 b.
8. Muslimov N.A. va b. Kasbiy malaka va pedagogik mahorat. Uzluksiz malaka oshirish yo’nalishi bo’yicha o’quv materiallari. –T., 2009.

YOSHLARNING OILAVIY HAYOT HAQIDAGI PSIXOLOGIK BILIMLARINI SHAKLLANTIRISHNING MODELI VA UNING SAMARADORLIGI

Raximova Dilbar Muxitdinovna

UMFT “Pedagogika va psixologiya”
kafedrasi katta o’qituvchisi

Email: raxdilbarxon7700@mail.com

Annotatsiya: Oilaviy ijtimoiy tasavvurlar tizimidagi reproduktiv tasavvurlarni o’rganish natijalari. Reproductiv tasavvurlar ijtimoiy tasavvurlarning o’ziga xos ko’rinishi va ajralmas muhim bo’lagi bo’lib, ularning tarkibiga oiladagi bolalar tug’ilishi, uni rejalashtirishdan tortib farzand tarbiyasi bilan bog’liq bo’lgan murakkab tasavvurlar tizimi kiradi.

Kalit so’zlar: Reproductiv tasavvurlar, ijtimoiy psixologik hodisa reproduktiv salomatlik, ma’naviy-axloqiy muhit, farovon oila, ijtimoiy institut, shaxs, oilaviy me’yor va an’analar.

Аннотация: Результаты исследования репродуктивных представлений в системе социальных представлений семьи. Репродуктивные представления представляют собой уникальную и неотъемлемую часть социальных представлений, включающую сложную систему представлений, связанных с рождением детей в семье и ее планированием.

Ключевые слова: Репродуктивные представления, социально-психологический феномен, репродуктивное здоровье, духовно-нравственная среда, благополучная семья, социальный институт, личность, семейные нормы и традиции.

Abstract: Results of the study of reproductive ideas in the system of social ideas of the family. Reproductive ideas are a unique and integral part of social ideas, including a complex system of ideas related to the birth of children in the family and its planning.

Keywords: Reproductive ideas, socio-psychological phenomenon, reproductive health, spiritual and moral environment, prosperous family, social institution, personality, family norms and traditions.

Yosh avlodni tarbiyalashning umumiy tizimning ajralmas qismi ularni kelajakdagi oilaviy hayotga tayyorlashdir. Respublika olimlaridan “Shaxsda oilaviy hayot to’g’risidagi tasavvurlar shakllanishining ijtimoiy, psixologik shart-sharoitlari”[1], “Oilasida baxtli bo’lgan insongina o’zini to’laqonli baxtiyor his etadi”[2]; “Nikohga yetuklik xususiyatlari”[3], “Yetuklik davrda mehnat mahsulining sifati” [4] kabi masalalar asosida ilmiy tadqiqot ishlari, risola va qo’lyozmalari tahlilini ko’rishishimiz mumkin. Reproductiv tasavvurlar ijtimoiy psixologik hodisa sifatida avval xar bir shaxsdagi otalik va onalik hakidagi tasavvurlar bilan bog’liq rollarga psixologik jihatdan tayyorgarlik bilan bog’lashdir. Shuning uchun ham reproduktiv tasavvurlar va reproduktiv

ustanovkalar bir — biri bilan bogʻlik boʻlgan psixologik mexanizmlar hisoblanadi. Hozirgi zamon oilasining xajmi va undagi bolalar soni xususida tekshiruvchilar guruhidagi tasavvurlar haqida oʻrganganimizda oʻquvchi va talabalar javoblari deyarli yaqinligi anikdandi. Ya’ni talabalar farzandlar sonini rejalashtirishda, ona salomatligini himoyalashda, farzandlar soni 3 yoki 4 tadan ortiq boʻlmagan oila reproduktiv salomat oila deb hisoblaydilar. Reproductiv tasavvurlar shakllanishi bizning sharoitimizda har bir shaxs tomonidan har xil tasavvur qilinishi bilan bir qatorda, hozirgi iqtisodiy sharoitda nechta farzand boʻlganligi ma’qulligini bilish va oʻz xulq — atvorida ana shu bilimlarga moslanishni taqazo etadi.

Olingan natijalarni umuman olganda, tekshiriluvchilarning “Hozirgi zamon oilasi qanday boʻlishi kerak?” degan savollarga bergan javoblarida farzandlar soni 4 tadan ortiq boʻlmagan oilalar haqida fikr ustun kelgan. Gap oilaviy hayotga yetuklikka ta’sir etuvchi reproduktiv tasavvurlar xususida borar ekan, ijtimoiy psixologiya fani uchun bunday tasavvurlarning shakllanishiga olib keladigan va ularning insonlar tomonidan qay darajada tasavvur aniqlash ham muhimdir. Ya’ni, yuqorida aytib oʻtilgan va aniqlangan faktlar orqasida konkret ijtimoiy — psixologik omillar va ularning ta’siri yotadiki, ularni bilish va aniqlash reproduktiv tasavvurlar shakllanishi mexanizmlarini tushunish va oilada bolalar soni va sifati masalalarini rejalashtirishni osonlashtiradi. Reproductiv xulq — atvorning amalga oshishida otalik va onalik rollari muhim ekanligini aniqladik. Bu oʻrinda oilada talaba qiz “ona – ayol”, uning bu rolga psixologik tayyorligi imkoniyat, xohishlari ham kuchli ta’sir koʻrsatadi.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak tadqiqotimizda oilaviy hayotga yetuklikka ta’sir etuvchi reproduktiv tasavvurlar mazmuni, ota — onalik va oilada bolalar soni va ularning tarkibi bilan bogʻliq qator tushunchalarni bilish va bu tushunchalarni shakllantirish oʻquv faoliyati jarayonida muhim ahamiyatli omil boʻlib xizmat qilishi ma’lum boʻldi. Bu yerda shunday xulosa chiqarish mumkinki, oilaviy ijtimoiy tasavvurlar tizimida va yetuklikka ta’sir etuvchi omil sifatida reproduktiv tasavvurlar oʻziga xos oʻrin egallaydi va oila toʻgʻrisidagi yaxshi tasavvurlar tarkibida albatta, ular bilan bogʻliq bilimlar va tushunchalar boʻladi. Reproductiv tasavvurlarning shakllanganlik darajasi va aniqigi shaxs kamol topgan oilaviy muhitga, undagi shaxslar-aro munosabatning xarakteriga, har bir shaxsning oilaviy rollar tizimidagi oʻrni va mavqeyiga, yoshiga, dunyoqarashiga, xarakteri va hayotiy yoʻnalishlari mazmuniga ham bogʻliq. Biz oilaviy hayotga yetuklikning ijtimoiy — psixologik omillarini tadqiq etishimizda ijtimoiy — psixologik hodisa sifatida turli ijtimoiy guruhlarda tekshirib koʻrdik. Oʻspirinlik davrining oʻziga xos xususiyatlari, shaxs taraqqiyot davridagi yetakchi faoliyat yangiliklar va oʻzgarishlar oʻspirin yoshlarda oila institutiga nisbatan adekvat tasavvur shakllanishi va shu asosida hayotiy mavqelari boʻlishiga zamin hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida biz oʻspirin yoshlarda aniqlangan oilaning oʻziga xos xususiyatlari, nikoh yoshi, oilaviy

o‘zaro munosabatlar, rollarga oid tasavvurlar hamda reproduktiv tasavvurlarni o‘rgandik. Shu orqali ularning oilaviy hayotga psixologik yetukligini o‘rgandik.

Tadqiqotimizda yoshlarning oilaviy hayotga psixologik yetuklik xususiyatlarining asosiy uchta fenomenini ochishga harakat qildik: bular quyidagilar:

- shaxsiy yetuklik;
- intellektual yetuklik;
- ijtimoiy — psixologik yetuklik;
- shaxsiy yetuklik xususiyatlarini aniqlash maqsadida, biz, shaxsning motivatsion sferasini o‘rganish orqali tahlil qildik.

Motivatsiya - insonni faoliyatga undovchi sabab majmuidir. Shunday ekan, yoshlarni shaxsiy yetuklik xususiyatlarini o‘rganish orqali oila qurishga undovchi motivlari qanday omillardan iborat ekanligini aniqlash zaruriyati vujudga keldi. Tadqiqotimizda ishtirok yetkan litseyda taxsil olayotgan yoshlar quyidagi keltirilgan savolga “Sizningcha nima uchun oila ko‘riladi, uzingiz uchun muhimligi nuqtai – nazardan” raqamlab qo‘ying deyilganda “Muhabbat hissini borligi uchun” javobini birinchi tanlagan talabalarning 33,3 foizini (020 javob) tashkil etadi. “Baxtli to‘laqonli umr kechirish uchun” degan javoblar esa (025 javob) talabalarning 26,6 foizini tashkil etadi. 6,6% yoshlar javobi “Jamiyatning ijtimoiy va iqdisodiy taraqqiyoti uchun” deb tanlaganlar. “Farzandlar tugilishi uchun” javobini tanlagan yoshlar 10% ni tashkil etadi. Yoshlarning “Ota — onaning xohish — iltimosi – bu”, “Qarindosh — urug‘larning gap-so‘ziga qolmaslik uchun”, “El nazaridan qolmaslik uchun”, “Uy – ro‘zg‘or boshpanasining egasi bo‘lish uchun” kabi javoblarini talabalarning 33,2 foizi tanlaganlar (022, 023, 024, 026 javoblar). 3,3% ko‘rsatkichidagi yoshlar javobi “jamiyat uchun kerakli yoshlarni tarbiyalash uchun” deb tanlaganlar. 10% yoshlar esa “Odam dunyoda yolg‘iz o‘tolmaydi» javoblarini tanlashgan. Bu foiz kursatkichidagi o‘spirin yoshlar bilan individual suxbatlashish jarayonida shu ma‘lum bo‘ldiki, ular oilada yolg‘iz farzand bo‘lib, ular ko‘proq, kishilar bilan muloqotda bo‘lish ehtiyojini his qilishar ekan.

Tadqiqot jarayonida yoshlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarini shakllantiruvchi seminar-treninglar modeli ishlab chiqildi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundan iboratki, yoshlarning oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari va ilmiy bilimlarini kengaytirish maqsadida o‘tazilgan seminar treninglar natijasida, fanga doir bilimga ega bo‘lishlari va ushbu bilimlari kelgusida o‘z hayot yo‘llarini to‘g‘ri tanlashlari uchun zamin bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotimizda qo‘lga kiritilgan natijalarni umumlashtirib shuni aytishimiz mumkinki, oila to‘g‘risidagi umumiy tasavvurlarning oilaviy ustanovkalar shakllanishidagi ahamiyati kattadir. Shuning uchun ham yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ta’lim — tarbiyaning barcha samarali usullaridan, bilimlar doirasini kengaytirish yo‘llaridan foydalangan holda ularda

oilaviy hayot haqidagi tasavvurlar va bilimlarning shakllanishiga erishish va mustaxkamlash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva Dilbar Ubaydullayevna “Oila psixologiyasi”.T.Tafakkur bo’stoni,2015.256-b.
2. Karimova Vasila Mamanosirovna OILA PSIXOLOGIYASI o’quv qo’llanma TOSHKENT – 2007. 7-bet
3. Shoumarov G’ayrat Bahromovich OILA PSIXOLOGIYASI o’quv qo’llanma Toshkent-2013.120-bet.
4. G’oziyev Ergash G’oziyevich ONTOGENEZ PSIXOLOGIYASI Nazariy eksperimental tahlil “Noshir: nashriyoti.Toshkent-2010. 285-bet.

ALGEBRA VA GEOMETRIYA FANLARINI O‘ZARO BOG‘LAB O‘QITISHNING METODIK ASOSLARI

**Ismoilov Elmurod Olloberdi o‘g‘li,
Xolto‘rayev Oybekjon Faxriddinovich**

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
pedagogika universiteti dotsenti v.b., PhD
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
pedagogika universiteti talabasi

E-mail: elmurodismoilov170191@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqola algebra va geometriya fanlarini o‘zaro bog‘lab o‘qitishning metodik asoslariga, algebra va geometriya fanlari integratsiyasidan foydalanishning ahamiyatini yoritishga hamda algebraik tushunchalar yordamida geometrik masalalar, geometrik tushunchalar yordamida esa algebraik masalalar yechimini topishga bag‘ishlangan. Unda algebra va geometriya fanlarini o‘zaro bog‘lab o‘qitishning maqsadlari haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: algebra, geometriya, integratsiya, algebraik tushunchalar, geometrik tushunchalar, algebraik masalalar, geometrik masalalar.

Аннотация. Данная статья посвящена методическим основам преподавания предметов во взаимной связи друг с другом, освещению значимости использования интеграции алгебры и геометрии, а также решению геометрических задач с использованием алгебраических понятий и решению алгебраических задач с использованием геометрических понятий. Статья предоставляет информацию о целях обучения предметов алгебры и геометрии во взаимной связи друг с другом.

Ключевые слова: алгебра, геометрия, интеграция, алгебраические понятия, геометрические понятия, алгебраические задачи, геометрические задачи.

Annotation. This article is devoted to the methodological foundations of teaching subjects in mutual connection with each other, highlighting the importance of using the integration of algebra and geometry, as well as solving geometric problems using algebraic concepts and solving algebraic problems using geometric concepts. The article provides information on the goals of teaching algebra and geometry in mutual connection with each other.

Key words: algebra, geometry, integration, algebraic concepts, geometric concepts, algebraic problems, geometric problems.

KIRISH

Hozirgi kunda milliy innovatsion tizimni rivojlantirish hamda innovatsion potensialni takomillashtirish mamlakat iqtisodiy o‘shishining eng muhim

omillaridan hisoblanmoqda. Shu jihatdan uzluksiz ta’lim tizimiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, ta’lim tizimida matematika fanini o’qitishga chuqur yondashilmoqda. Zero, matematika bevosita amaliy tatbiqlaridan tashqari, yosh avlodni har taraflama rivojlangan, yetuk kishilar qilib tarbiyalashda alohida o’ringa ega. Tahliliy mulohaza, mantiqiy mushohada, fazoviy tasavvur, abstrakt tafakkur inson faoliyatining barcha sohasi uchun zarur qobiliyatlardirki, bular aynan matematikani o’rganish jarayonida shakllanib, chuqurlashadi. Shu nuqtai nazardan, umumta’lim muassasalarida matematika fanlarini o’qitishni sifat jihatidan yanada kuchaytirish, algebra va geometriya fanlarini o’zaro bog’lab o’qitishni yo’lga qo’yish asosida ta’lim-tarbiya sifatini tubdan takomillashtirish davr taqozosidir.

Har qanday hayotiy masalalarni yechish jarayonida algebra va geometriya fanlari tatbiqlaridan keng foydalanilishi kadrlardan ushbu fanlar bo’yicha chuqur bilimga ega bo’lishni talab etishini hamda algebra va geometriya fanlarini o’qitish, hozirgi kunda, zamon talablari darajasida yo’lga qo’yilmaganligini inobatga olgan holda, ushbu maqola “Algebra va geometriya fanlarini o’zaro bog’lab o’qitishning metodik asoslari” mavzusiga bag’ishlandi.

MATERIAL VA METODLAR

Hozirgi kunda mamlakatimizda ta’limga juda katta e’tibor qaratilgan. Ayniqsa, matematika fanining rivoji davlat siyosati darajasiga ko’tarilganligi, shu soha mutaxassislariga alohida mas’uliyat yuklaydi. Umuman matematikaning rivojlanishi umumiy o’rta ta’lim maktablarida uni yoshlarga qanday o’qitilishiga bog’liq. Afsuski, so’nggi 15-20 yillarda umumiy o’rta ta’lim matematikasiga bo’lgan munosabat, matematikaning asosi hisoblanadigan algebra va geometriya fanlarining mavqeyini pasaytirib yubordi. Hozirgi kunga kelib maktab bitiruvchilarining oddiy arifmetik to’rt amalni yaxshi bilmasligi, ba’zi mutaxassislar tomonidan bu ishni kalkulyator yordamida amalga oshirish mumkinligi bilan oqlanmoqda. Bizningcha masalaga bunday yondashish kelajakda qat’iy matematik fikrlashga qodir, matematikani to’laqonli biladigan maktab bitiruvchilarini tarbiyalashda kamchilik hisoblanadi.

Biz algebra fanida geometriyaning o’rni haqida fikr yuritamiz. Qiziqligi shundaki, geometriyaga XX asrgacha aniq fanlarning fundamental asosini ifoda etuvchi fan sifatida qaralgan. Hattoki aniq fan bilan shug’ullanuvchi har bir odamning geometriyani bilmasligi mumkin bo’lmagan hol hisoblangan. Bizga va butun dunyoga tabib sifatida tanilgan bobokalonimiz Abu Ali ibn Sinoning matematika, astronomiya va geometriya fanlarida ham ko’pgina ilmiy ishlari mavjud. Geometriya matematika fanining bir bo’limi degan umumiy qarash hozirgi davr matematiklari uchun oddiy hol bo’lib qoldi. Aslida geometriyani o’rganish inson tabiatni o’rganishi davomida arifmetikadan avvalroq boshlangan deb hisoblaymiz. Chunki, ibtidoiy odamlar daraxtdan mevani qoqib olishi uchun ikkita yog’ochdan uzunrog’ini tanlagan vaqtda, yoki

mevalardan kattarog’ini olib yeganidayoq ularda geometrik shakl haqida fikrlash hosil bo’lgan. Ular bu masalani hal qilayotganda yog’ochning uzunlik o’lchami yoki mevaning hajmi haqida hech qanday ma’lumotga ega bo’lmagani aniq.

Umuman fanlar tarixini o’rganganda ham Yevklidning 10 qismdan iborat “Negizlar” asari arifmetika va geometriya fanlarining asosi hisoblanadi. Haqiqatdan ham, geometriya qadimiy fan bo’lib, o’zining yaxshi rivojlangan usuliga, kundalik hayot uchun zarur va katta ahamiyat kasb etadigan xulosalariga egadir. Shuni alohida aytib o’tish kerakki, geometriyaning qadimiy fan ekani, bu fanda Yevklidning V postulatinig o’rni va nihoyat Lobachevskiy tomonidan bu postulatni almashtirish natijasida “noyevklid” geometriyasining paydo bo’lishi haqida maktab darsliklarida ma’lumotlar berib boriladi. Lekin noyevklid geometriyasining hozirgi zamon aniq fanlaridagi o’rni va noyevklid geometriyasi paydo bo’lishi natijasida rivojlangan yangi geometriya bo’limlari haqida hech bir maktab darsliklarida ma’lumotlar berilmagan. Qolaversa, XX asr oxiri va XXI asr boshlarida paydo bo’lgan, hozirgi davrda shiddat bilan rivojlanayotgan “Chekli nuqtalar geometriyasi” deb nomlangan geometriya, kompyuterlar monitorini va teleekranlarning geometriyasi haqida biz yoshlarga hech qanday ma’lumotlar berayotganimiz yo’q. Bizning fikrimizcha, geometriya matematikaning bir bo’limi emas, hech bo’lmaganda maktab matematika fanining asosiy qismi deb hisoblanishi kerak. Shuning bilan birga geometriyani o’rganishni alohida fanni o’rganishga qaratilgan mavqega olib chiqish kerak. Kompyuter texnologiyasining rivojlanishi arifmetik amallarni bilish zaruratini yo’qotadi deb fikrlash matematika faniga qanchalar ziyon keltirsa, geometrik shakllarni bilish yetarli, uning qonuniyatlarini o’rganish muhim emas degan fikr o’quvchilarning matematik savodxonligiga undanda ko’proq ziyon keltiradi. Shu o’rinda, geometriya fani o’quvchilar fazoviy tasavvurini normal rivojlanishiga xizmat qilishini ta’kidlab o’tamiz.

Davlat ta’lim standartida geometriyani o’qitishga oid vazifalar belgilab berilgan. Davlat ta’lim standartida belgilab berilgan vazifalar bilan birga geometrik bilimlar o’quvchilarga amaliy mazmunli masalalarni yechishga; qandaydir real konstruksiyalarda geometrik figuralarni ko’rishga, texnik chizmalarda tushuna olishlariga yordam berishi lozim. Shuningdek, geometriya o’qitishda o’quvchilar mantiqiy asoslash ko’nikmasini egallashlari, ayrim xususiy hollarni qarash orqali topilgan bog’lanishlarning umumiy xarakterga ega ekanligi va ular ma’lum ko’rinishdagi barcha shakllarga taalluqli bo’lishi mumkinligini o’rgatish talab etiladi.

Algebra bo’yicha davlat ta’lim standartida qo’yilgan maqsadlardan biri – o’quvchilarda mantiqiy fikrlashni shakllantirib borish natijasida ularning aql-zakovat rivojiga, tabiat va jamiyatdagi muammolarni hal etishning maqbul yo’llarini topa olishlariga ko’maklashishdir. Matematik ta’limning maqsadi

shunchaki to’g’ri javob olish emas, balki ixtiyoriy masala yuzasidan ijodiy fikrlashni shakllantirish bo’lishi kerak.

OLINGAN NATIJALAR VA MUHOKAMA

Algebra va geometriya fanlarini o’zaro bog’lab o’qitishda algebraik tushunchalar yordamida geometrik masalalar, geometrik tushunchalar yordamida esa algebraik masalalar yechimini topish mumkinligini ko’rsatish o’quvchilarning bu fanlarni hamda fanlarda o’rganiladigan tushunchalarni chuqur o’zlashtirishlariga, shuningdek, algebra va geometriya fanlari elementlari tatbiqlari to’g’risida mukammalroq tasavvurga ega bo’lishlariga olib keladi.

Keyingi yillarda ba’zi geometrik masalalarni yechishda tengsizliklarni qo’llashga doir masalalar ko’p uchramoqda. Bunday masalalarni o’rganish muhim ahamiyatga ega. Quyida ba’zi geometrik masalalarni tengsizliklar yordamida yechishga harakat qilamiz.

1-masala. Tengsizlikni isbotlang:

$$\frac{1}{p-a} + \frac{1}{p-b} + \frac{1}{p-c} \geq 2 \left(\frac{1}{a} + \frac{1}{b} + \frac{1}{c} \right)$$

bunda a, b, c – uchburchak tomonlari, p – yarim perimetr.

Yechish: Isbotlashdan oldin quyidagi tengsizlikni hosil qilaylik: $\frac{1}{m} + \frac{1}{n} \geq \frac{4}{m+n}$ bu yerda $m > 0, n > 0$. Haqiqatan ham ko’rinib turibdiki, $(m-n)^2 \geq 0$ yoki $m^2 - 2mn + n^2 \geq 0$. Bu ifodaning shaklini almashtiramiz $m^2 + 2mn + n^2 - 4mn \geq 0$ $(m+n)^2 - 4mn \geq 0$ va $(m+n)^2 \geq 4mn$ hamda

$$\frac{m+n}{mn} \geq \frac{4}{m+n} \quad \frac{1}{m} + \frac{1}{n} \geq \frac{4}{m+n}.$$

Bulardan esa quyidagi tengsizlikka ega bo’lamiz:

$$\frac{1}{p-a} + \frac{1}{p-b} \geq \frac{4}{(p-a) + (p-b)} = \frac{4}{c}.$$

Shunga o’xshash

$$\frac{1}{p-b} + \frac{1}{p-c} \geq \frac{4}{a}, \quad \frac{1}{p-a} + \frac{1}{p-c} \geq \frac{4}{b}.$$

Yuqoridagilarni hadma-had qo’shib,

$$\frac{2}{p-a} + \frac{2}{p-b} + \frac{2}{p-c} \geq \frac{4}{a} + \frac{4}{b} + \frac{4}{c}$$

yoki

$$\frac{1}{p-a} + \frac{1}{p-b} + \frac{1}{p-c} \geq 2 \left(\frac{1}{a} + \frac{1}{b} + \frac{1}{c} \right)$$

Tengsizlik isbotlandi.

Tajriba shuni ko’rsatadiki, geometrik masalalarni algebraik tengsizliklar yordamida yechish o’quvchilarda chuqur bilimni va matematik didni

shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu matematikani chuqur o’rganuvchi sinflarda fakultativ darslarda o’quvchilarni ijodkorlik qobiliyatini chuqurlashtiradi.

Bugungi kun bizdan ta’lim-tarbiya berishning yangi usullarini ishlab chiqish, fanlararo bog’lanishni kuchaytirish, ijodkor va erkin hamda har tomonlama mustaqil fikrlay oladigan yoshlarni tarbiyalashdek dolzarb vazifani talab etadi.

Algebraik masalalarning ko’pchiligi matematika fanidan respublikamizning turli bosqich olimpiadalari masalasi sifatida keltirilganligi bois, algebraik masalalarni geometrik usulda yechishdan dars davomida, ayniqsa matematik to’garaklarda, o’quvchilarni matematik olimpiadalarga tayyorlashda foydalanilsa yanada yaxshiroq samara beradi degan umiddamiz. Geometrik bo’lmagan masalalarni geometrik usulda yechish o’quvchilarga fanlararo bog’liqlikni teran tushunib yetishga imkon beradi, ularning ilmiy tafakkuri, dunyoqarashi hamda ijodiy ishlash ko’nikmasini shakllantiradi. Biz masalamizni quyidagi turlarga bo’lib ifodalaymiz:

1. Dekart koordinatalar sistemasi yordamida yechiladigan masalalar;
2. Pifagor hamda kosinuslar teoremasi yordamida yechiladigan masalalar;
3. Vektorlar yordamida yechiladigan masalalar.

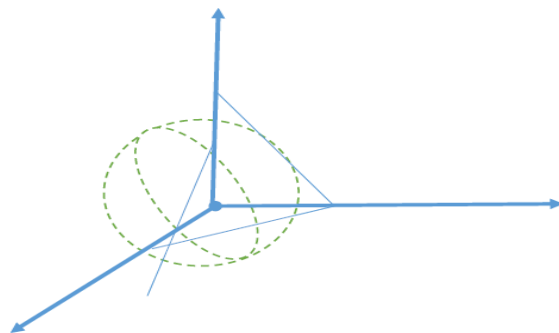
Quyida bu holatlarning har biriga alohida to’xtalib, ularga oid masalalar yechimini keltirib o’tamiz.

Dekart koordinatalar sistemasi yordamida yechiladigan masalalar

2-masala. Tenglamalar sistemasini yeching:

$$\begin{cases} x+y+z=3 \\ x^2+y^2+z^2=3 \end{cases}$$

Yechimi: $x + y + z = 3$ tenglama bilan berilgan tekislik to’g’ri burchakli dekart koordinatalar sistemasi o’qlarini mos ravishda $A(3; 0; 0)$, $B(0; 3; 0)$, $C(0; 0; 3)$ nuqtalarda kesib o’tadi (1-rasm). $x^2 + y^2 + z^2 = 3$ esa markazi $O(0; 0; 0)$ nuqtada va radiusi $r = \sqrt{3}$ bo’lgan sfera tenglamasini ifoda qiladi. O nuqtadan ABC uchburchak tekisligigacha bo’lgan masofani aniqlaymiz. Buning uchun $OABC$ piramidani qaraymiz.

1-rasm.

Ma’lumki, piramidaning hajmi $V = \frac{1}{3} S_{\Delta ABC} \cdot H$ formula yordamida topiladi. Bunda $H = OD$ (D – ABC uchburchak markazi). Bunga ko’ra piramidaning hajmi

$$V = \frac{1}{3} \cdot \frac{(3\sqrt{2})^2 \cdot \sqrt{3}}{4} \cdot H = \frac{3H\sqrt{3}}{2}$$

ekanini topamiz. Ikkinchi tomondan bu piramidaning hajmi

$$V = \frac{1}{3} S_{\Delta OAB} \cdot CO = \frac{1}{3} \cdot \frac{1}{2} \cdot 3^2 \cdot 3 = \frac{9}{2}$$

bo’ladi. Bu ikkala tengliklardan

$$\frac{3H\sqrt{3}}{2} = \frac{9}{2}, \quad H = \sqrt{3}$$

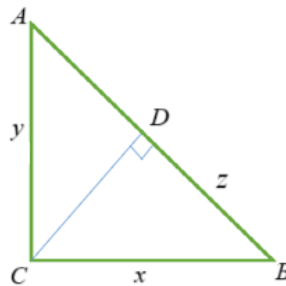
natijani olamiz. Bundan shuni aniqlaymizki, O nuqtadan ABC uchburchak tekisligigacha bo’lgan masofa $OD = \sqrt{3}$ bo’lib, sfera D nuqtada ABC uchburchak tekisligiga urinadi. Demak, berilgan tenglamalar sistemasi yagona ildizga ega bo’ladi. Bu yechim $D(x; y; z)$ nuqtaning koordinatalaridan iborat bo’ladi. D nuqta ABC muntazam uchburchakning og’irlik markazi bo’lganligi bois, $x = y = z = 1$ bo’ladi. U holda javob: $(1; 1; 1)$ bo’ladi.

Pifagor hamda kosinuslar teoremasi yordamida yechiladigan masalalar

3-masala. Tenglamalar sistemasini yeching:

$$x + y + z = 60 \quad x^2 + y^2 = z^2 \quad \frac{xy}{z} = 12$$

Yechimi: 1) Aytaylik x, y, z – musbat sonlar bo’lsin. Katetlari x, y va gipotenuzasi z bo’lgan ABC uchburchakni yasab olamiz.

2-rasm.

Bu uchburchakni perimetri 60 ga, gipotenuzaga tushirilgan balandligi 12 ga teng (2-rasm). Sistemadagi 1-tenglamadan $(x + y)^2 = (60 - z)^2$, sistemaning 2 va 3-tenglamalaridan esa $(x + y)^2 = z^2 + 24z$ tenglamalarni hosil qilamiz. Bu ikkita tenglamalarning chap qismlari tengligidan

$$(60 - z)^2 = z^2 + 24z \Rightarrow 144z = 60^2 \Rightarrow z = 25$$

ekanligini topamiz. U holda

$$\begin{cases} x+y=35 \\ xy=300 \end{cases}$$

bo’lib, bu noma’lumlarning qiymatlari 15 va 20 bo’ladi.

Sistemaning yechimi: (15; 20; 25) va (20; 15; 25) bo’ladi.

2) Masala shartida x, y, z larning musbat yoki manfiyligi haqida hech narsa aytilmagan. Sistemadagi 3-tenglamadan aytaylik noma’lumlardan ikkitasi manfiy bo’lsin. $z > 0$ ekanligiga biz yuqorida ishonch hosil qildik.

U holda $x < 0$ va $y < 0$ bo’lishi kerak. $x + y = 35$ ekanligidan x va y larning manfiy bo’lishi mumkin emas. Demak javob: (15; 20; 25) va (20; 15; 25).

Vektorlar yordamida yechiladigan masalalar

4-masala. Agar $a + b + c = 1$ va $a \geq -\frac{1}{4}, b \geq -\frac{1}{4}, c \geq -\frac{1}{4}$ ekani ma’lum bo’lsa, u holda $\sqrt{4a+1} + \sqrt{4b+1} + \sqrt{4c+1} \leq \sqrt{21}$ tengsizlikni isbotlang.

Yechimi. Biz bu masalani vektorlarning skalyar ko’paytmasidan foydalanib yechamiz. Buning uchun avval 2 ta vektor tuzib olamiz:

$$\vec{a}(\sqrt{4a+1}; \sqrt{4b+1}; \sqrt{4c+1}) \text{ va } \vec{b}(1; 1; 1).$$

Bu vektorlar uchun $|\vec{a} \cdot \vec{b}| \leq |\vec{a}| \cdot |\vec{b}|$ tengsizlikni qo’llasak quyidagi munosabat o’rinli bo’ladi:

$$|\vec{a} \cdot \vec{b}| = \sqrt{4a+1} + \sqrt{4b+1} + \sqrt{4c+1}$$
$$|\vec{a}| \cdot |\vec{b}| = \sqrt{\sqrt{4a+1}^2 + \sqrt{4b+1}^2 + \sqrt{4c+1}^2} \cdot \sqrt{3} = \sqrt{21}.$$

$$|\vec{a} \cdot \vec{b}| \leq |\vec{a}| \cdot |\vec{b}| \text{ ga ko'ra } \sqrt{4a+1} + \sqrt{4b+1} + \sqrt{4c+1} \leq \sqrt{21} \text{ bo'ladi.}$$

Tengsizlik isbotlandi.

XULOSA

Algebra va geometriya fanlarini o’zaro bog’lab o’qitishda algebraik tushunchalar yordamida geometrik masalalar, geometrik tushunchalar yordamida esa algebraik masalalar yechimini topish mumkinligini ko’rsatishga alohida ahamiyat berish zarur. Ushbu metod o’quvchilarning algebra va geometriya fanlarini hamda bu fanlarda o’rganiladigan tushunchalarni chuqur o’zlashtirishlariga, shuningdek, algebra va geometriya fanlari elementlari tatbiqlari to’g’risida mukammalroq tasavvurga ega bo’lishlariga olib keladi. Algebraik masalalarni geometrik usulda yechishdan dars davomida, ayniqsa matematik to’garaklarda, o’quvchilarni matematik olimpiadalarga tayyorlashda foydalanilsa yanada yaxshiroq samara beradi. Geometrik bo’lmagan masalalarni geometrik usulda yechish o’quvchilarga fanlararo bog’liqlikni teran tushunib yetishga imkon beradi, ularning ilmiy tafakkuri, dunyo qarashi hamda ijodiy ishlash ko’nikmasini shakllantiradi. Vektorlarni qo’llab maktab geometriya kursida uchraydigan ko’pgina masalalarni osonlikcha yechish mumkin. Hisoblashga oid masalalarni vektorlarni qo’llab yechish, konstruktiv yondashishga, ya’ni qo’shimcha yasash hamda elementar algebra va trigonometriya apparatlarini qo’llashga nisbatan ancha qulay. Vektorlar yordamida geometrik masalalarni samarali yechishda, nafaqat vektor algebrasi qonunlarini qo’llay bilish, balki geometrik masalani vektor “tili”ga

o‘g‘irish va masala yechish usulini to‘g‘ri tanlay olish hamda uni yechish rejasini to‘g‘ri tuzish talab etiladi. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, geometrik masalalarni algebraik tengsizliklar yordamida yechish o‘quvchilarda chuqur bilimni va matematik didni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu matematikani chuqur o‘rganuvchi sinflarda fakultativ darslarda o‘quvchilarni ijodkorlik qobiliyatini chuqurlashtiradi va ularni olimpiadalarga tayyorlashga katta yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Терехина Л.И., Фикс И.И. Высшая математика, учебное пособие. Часть 1, Томск, 2002. — 224 с.
2. Беклемишев Д.В. Курс аналитической геометрии и линейной алгебры М.: Наука, 1988. — 320 с.
3. Ильин В.А., Позняк Э.Г. Аналитическая геометрия. М.: Наука, 1988. — 224 с.
4. Абдуллаева Б.С. Фанлараро алоқадорликнинг методологик-дидактик асослари (Ижтимоий-гуманитар йўналишлардаги академик лицейларда математика ўқитиш мисолида): Пед. фан. докт. дисс. автореф. Т.: 2006, — 49 б.
5. Останов К., Тураев У.Я., Рахимов Б.Ш. Об обучении учащихся основным методам решения квадратных неравенств //European science. – 2020. – №. 1 (50).
6. Останов К., Тураев У.Я., Рахимов Б.Ш. Изучение понятия «Случайная величина» и законы ее распределения //ББК 72 С127. – 2019.
7. Останов К. и др. Некоторые нестандартные способы решения иррациональных уравнений в школьном курсе математики //ББК 72 Н106. – 2018.

MAKTABDA ICHKI BAHOLASH O‘TKAZISHNING TA’LIM SIFATIGA TA’SIRI

Abdiraimov Shohruh Samad o‘g‘li^{1,2}

1. Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi bosh mutaxassisi
2. Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti tadqiqotchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mamlakat iqtisodiy o‘sishi uchun o‘quvchilarga nafaqat maktabda to‘g‘ri ta’lim berish, balki ta’limda baholash va monitoringni to‘g‘ri tashkil etish ham zarur. Shu nuqtayi nazardan, ushbu maqolada maktablarda ichki monitoring va baholash o‘tkazishning ta’lim sifatiga, o‘quvchilar o‘zlashtirishiga ta’sir darajasini aniqlash tadqiq etildi. Tadqiqotda maktab direktorlari va direktorlikka nomzod pedagoglardan iborat bo‘lgan 106 nafar respondent ishtirokida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari va O‘zbekistonlik o‘quvchilarning PISA –2022 tadqiqotidagi natijalari tahlil qilindi. Natijalari matematik-statistik tahlil metodidan foydalanilib, tahlil qilindi. O‘zbekiston ta’lim kontekstida maktablarda ta’lim sifati bo‘yicha ichki monitoring va baholash ta’lim sifatiga ta’sir qilishi, ichki monitoring va baholash o‘tkazish chastotasi ta’lim sifati darajasiga proporsional ekanligi aniqlandi.

Kalit so‘z: ta’lim sifati, baholash, ichki monitoring, direktorlar, o‘z-o‘zini baholash, qaror

Abstract. For the economic growth of a country, it is necessary not only to ensure students have proper education in school but also to organize evaluation and control in education. From this perspective, this article investigated the impact of internal monitoring and evaluation in schools on the quality of education and student learning. The study analyzed the results of a survey conducted with 106 respondents consisting of school principals and teacher candidates, as well as the results of the PISA-2022 survey of Uzbek schoolchildren. The results were analyzed using mathematical and statistical analysis. In the educational context of Uzbekistan, it was determined that internal monitoring and evaluation of the quality of education in schools affects the quality of education, and the frequency of internal monitoring and evaluation is proportional to the quality of education.

Keywords: quality of education, assessment, internal monitoring, principals, self-assessment, decision.

KIRISH

Mamlakat iqtisodiy o‘sishi uchun o‘quvchilarga nafaqat maktabda to‘g‘ri ta’lim berish, balki ta’limda baholash va monitoringni to‘g‘ri tashkil etish ham muhim. Darhaqiqat, maktab ta’limida o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini baholash hamda ta’limdagi mavjud yutuq va kamchiliklarni aniqlash,

monitoring qilish samaradorlikni oshiradi, mamlakatda inson kapitalini rivojlantiradi.

Maktabda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish, nazorat qilish, boshqarish o’ziga xos ilmiy yondashuvlarni talab etadi. Jumladan, ta’lim sifatini boshqarishda ishonchlilik, mustaqillik, tizimlilik, komplekslik kabi prinsiplariga amal qilinadi. Bunda davlat attestatsiyasi va akkreditatsiyasi hamda ichki monitoring sinovlari alohida ahamiyatga ega. Yuqorida aytilganidek, ta’lim ko’p komponentli jarayon bo’lganligi bois ta’limga ta’sir qiluvchi omillar doim aniqlanib, mavjud bo’shliqlar to’ldirib boriladi. Bunda maktabdagi ta’lim sifatini aniqlash bo’yicha monitoring muhim vosita hisoblanadi.

Maktablarda ta’lim sifatiga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlash ta’limni rivojlantirishning ajralmas qismi hisoblanadi. Ta’limda monitoring va baholashning ta’limga ta’sirini aniqlash uchun ilmiy adabiyotlar va manbalar tahlil qilindi. Bu borada bir qator olimlarning ilmiy-metodik ishlarida alohida tadqiq qilingan. Jumladan, A.J.Shinkfieldning qo’llanmasida ta’limda monitoring va baholash tizimining turli modellari jumladan, CIPP modeli (Context, Input, Process, Product) hamda monitoringning bosqichlari haqida batafsil to’xtaladi. (Shinkfield, 2007) Boshqa bir qo’llanmada maktabda ichki monitoringni tashkil etish uchun amaliy tavsiyalar beriladi va baholash natijalari qanday qilib ta’lim sifatini yaxshilashga yordam berishi ochib beriladi. (Fitzpatrick, 2012) Shuningdek boshqa bir qo’llanmada ta’limda yangiliklarni amalga oshirish va ularga qanday qarshiliklar bo’lishi mumkinligi haqida to’xtalib, ta’limdagi o’zgarishlarni kuzatish va ularni monitoring qilish asoslari ochib beriladi. (Fullan, 2015) Shular qatorida Hopkins ilmiy risolasida maktab ta’limda sinfdagi o’quvchilar faolligini monitoring qilish, o’qituvchilar tomonidan qayd etiladigan natijalar va baholash tizimlarini takomillashtirish asoslari bayon etiladi. (Hopkins, 2014).

Mahalliy adabiyotlarda umumiy o’rta ta’lim tizimida o’qitish sifatini monitoring qilish modellari va ta’lim sifati bo’yicha monitoring indikatorlari bayon etiladi. (Vahobov, 2016) Shuningdek maktabda ta’lim sifati bo’yicha ichki monitoringda o’quvchilarning ta’limdagi yutuqlari, maktab rahbariyati va o’qituvchilar faoliyati samaradorligi, oiladagi va maktabdagi ta’lim muhiti aniqlanib, baho berib borilishi bayon etiladi. (Abdurahim, 2024)

Umuman, maktabda ichki monitoring va baho berish jarayonlarini tashkil etish ta’lim sifatiga, o’quvchilarning o’zlashtirish darajasiga, ularning ota-onalarida javobgarlikni oshishiga hamda maktab menejerlarining ta’limni rivojlantirish uchun strategik qarorlar qabul qilishida muhim hisoblanadi.

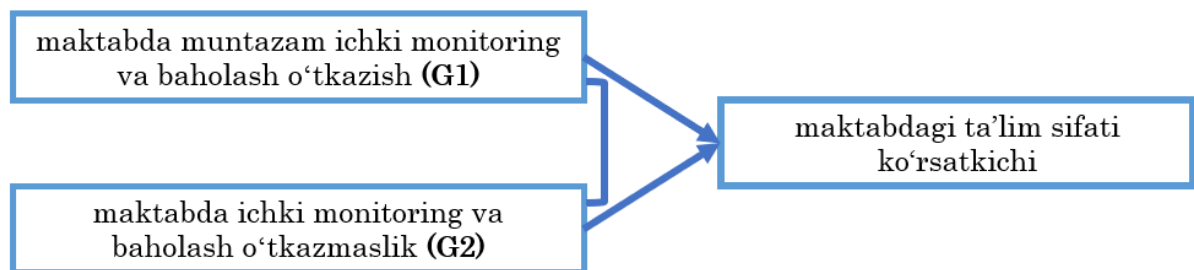
ASOSIY QISM

Ta’limni rivojlantirishda ilmiy yondashish, maktab bilan bog’liq bo’lgan jarayonlarning o’quvchilar o’zlashtirishiga ta’sirini ilmiy tadqiq qilish, tadqiqot xulosalari asosida ta’lim jarayonini takomillashtirish, maktablardagi ta’lim

jarayonlarini to’g’ri tashkil etish lozim. Maktablarda ichki monitoring va baholashni tashkil etish ta’lim sifatiga qay darajada ta’sir qilishini aniqlash maqsadida tadqiqot o’tkazildi. Ilmiy tadqiqot ikki bosqichda amalga oshirildi. Dastlab, direktorlar va pedagog xodimlar ishtirokida so’rovnoma o’tkazildi va so’rovnoma natijalari maktablardagi ta’lim sifatiga ko’ra tahlil etildi. Qolaversa, PISA – 2022 tadqiqotlarida O’zbekiston o’quvchilarning natijasi va maktab direktorlarining so’rovnomaga bergan javoblarini birlashtirib, tahlil etildi.

Shundan so’ng, tadqiqotda maktabda ichki monitoring va baholash o’tkazishning ta’lim sifatiga ta’sirini aniqlash maqsadida ikkita gipoteza belgilab olindi (1-chizmaga qarang):

- maktabda muntazam ichki monitoring o’tkazish ta’lim sifatiga ijobiy ta’sir qiladi (G1);
- maktabda ichki monitoring o’tkazmaslik ta’lim sifatiga salbiy ta’sir qiladi (G2).

1-chizma. Maktabda ichki monitoring o’tkazishning ta’lim sifatiga ta’sirini aniqlash gipotezalari

Ta’lim natijalarini yaxshilashda, o’quvchilarning ta’limga bo’lgan motivatsiyani oshirishda, ota-onalar va o’qituvchilarda hisobdorlikni shakllantirishda, ta’lim jarayonidagi bo’shliqlarni aniqlashda ichki monitoring va baholashning ahamiyati yuqori.

Ushbu gipotezalarni ilmiy asoslash maqsadida dastlab Abdulla Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy institutida tashkil etilgan Menejerlik o’quv kursi tinglovchilari ishtirokida so’rovnoma o’tkazildi.

So’rovnomani tashkil etishda <https://docs.google.com> platformasi imkoniyatlaridan foydalanildi. So’rovnomada amaldagi maktab direktorlari va direktorlikka nomzod pedagoglardan iborat bo’lgan 106 nafar respondent ishtirok etdi. Jarayonni tashkil etishdan avval so’rovnoma maqsadi va to’ldirish tartibi batafsil tushuntirildi. Savollarga xolis javob berishlari ta’kidlandi. So’rovnoma mustaqil to’ldirganlarini nazorat qilish maqsadida auditoriyada nazorat ostida savollarga javob qabul qilindi. So’ngra so’rovnoma natijalari matematik-statistik tahlil metodidan foydalanib tahlil qilindi.

Shu bilan birga, o’zbekistonlik o’quvchilarning PISA – 2022 tadqiqotida erishgan natijalarini tahlil qilindi. Avvalo, natijalar tahlil uchun tayyorlab olindi. Bunda ishtirok etgan direktorlardan so’rovnomaga javob bermasdan o’tkazib

yuborgan yoki so’rovnomanini bajarish uchun vaqti yetmaganlarining natijasi umumiy natijadan chiqarib tashlandi.

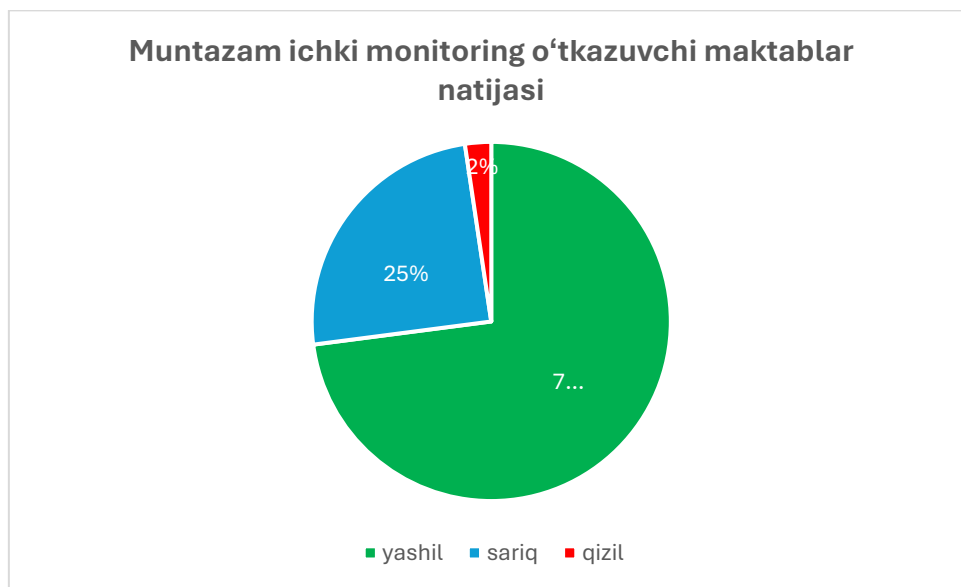
So’rovnomada maktablarda ta’lim sifati bo’yicha ichki monitoring o’tkazilish darajasini aniqlash maqsadida savol berilgan. Natijalar shuni ko’rsatdiki, so’rovnomada ishtirok etayotgan 106 ta maktabning barchasida ichki monitoring va baholash jarayonlari tashkil etilib kelinmoqda ekan. Shulardan aksariyatida o’z-o’zini baholash jarayonlari muntazam tashkil etishi aniqlandi (1-jadvalga qarang).

1-jadval. Maktablarda ichki monitoring va baholash o’tkazilish darajasi

T/R	MAKTABLAR	ULUSHI
1.	Muntazam ichki monitoring o’tkazuvchi maktablar	80 %
2.	Ba’zan ichki monitoring o’tkazuvchi maktablar	20 %
3.	Umuman ichki monitoring o’tkazmaydigan maktablar	-

Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tomonidan maktablar ta’lim sifatiga ko’ra uch toifaga ajratilgan: qizil (ta’lim sifati past maktablar), sariq (ta’lim sifati o’rta darajada maktablar) va yashil (ta’lim sifati yuqori maktablar).

So’rovnoma natijalaridan aniq bo’ldiki, ichki monitoring va baholash muntazam (o’quv yili davomida to’rt va undan ortiq marotaba) o’tkazadigan maktablarning 73 %i yashil toifaga, 25 foizi sariq toifaga va 2 foizi qizil toifaga kiruvchi maktablar sirasiga kirishi ma’lum bo’ldi. (1-rasmga qarang.)

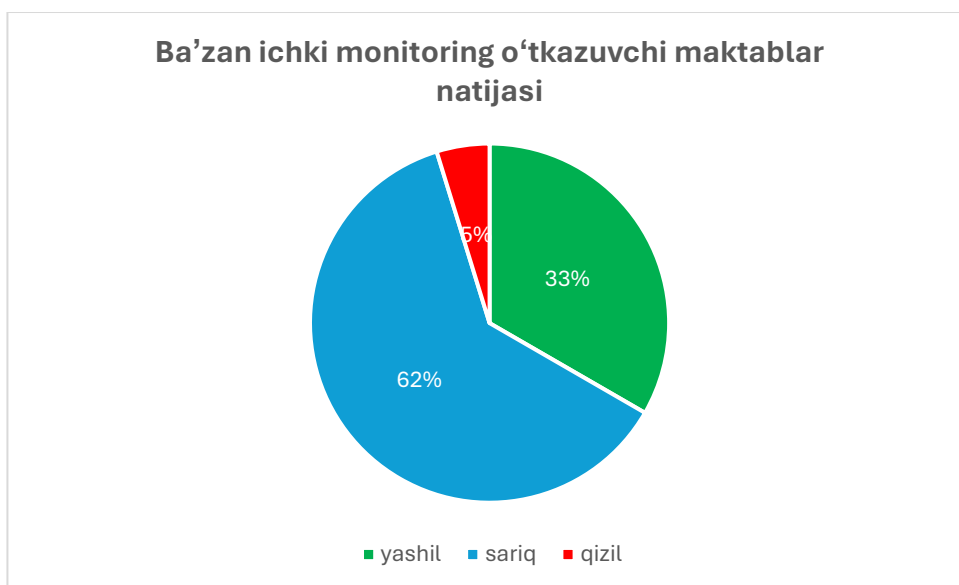

1-rasm. Muntazam ichki monitoring o’tkazadigan maktablarning sifat darajasi

Ko’rinadiki, maktabda muntazam ichki monitoring o’tkazish ta’lim sifatida to’g’ridan to’g’ri yuqori darajada ijobiy ta’sir qiladi.

Xuddi shu ko’rsatkich bo’yicha maktabda ichki monitoring ba’zan (o’quv yili davomida bir-ikki marotaba) o’tkaziladigan maktablarda esa farqli natija qayd etilgan. Ba’zan o’z-o’ziga baho beradigan maktablarning 62 %i sariq

toifaga, 33 %i yashil toifaga va 5% qizil toifaga kiruvchi maktablar ekanligi aniqlandi. (2-rasmga qarang.)

2-rasm. Ba’zan ichki monitoring o’tkazadigan maktablarning sifat darajasi

Demak, maktabda ichki monitoring va baholash qanchalik kam o’tkazilsa, o’sha maktabda ta’lim sifati tushib borar ekan.

Shundan keyin, PISA – 2022 xalqaro baholash dasturida O’zbekiston natijalari tahlilga tortildi va belgilangan gipotezalarni asoslashga harakat qilindi.

Xalqaro baholash dasturida maktab direktorlaridan maktabda ta’lim sifatini aniqlash maqsadida o’z-o’zini baholashi, ichki monitoring o’tkazishini tasdiqlashi yoki inkor etishi so’ralgan. Bunda ichki monitoring va baholash o’tkazish darajasi 3 ga ajratilgan. Maktabda ichki monitoring va baholash vazirlik talabiga asosan yoki maktab tashabbusiga binoan tashkil etiladi, yoki umuman tashkil etilmaydi. Direktorlardan ushbu darajalardan qaysi biriga kirishi so’ralgan.

Ichki monitoring va baholash tashkil etiladigan maktab o’quvchilarining natijalari umuman ichki baholash va monitoring tashkil etilmaydigan maktablarning natijasidan o’rta hisobda **35 – 40 ball** yuqori ekanligi aniqlandi. Shuningdek, vazirlik talabiga asosan ichki monitoring va baholash tashkil etadigan maktablar o’quvchilarining natijasidan o’z tashabbusiga ko’ra baho berish jarayonini tashkil etadigan maktablarning o’quvchilari natijasi esa **yuqori** ekanligi ma’lum bo’ldi (2-jadvalga qarang.)

2-jadval. Maktabda ichki baholash tashkil etadigan va umuman tashkil etmaydigan maktab o’quvchilarining natijalari

Ichki monitoring va baholashning o’tkazilish darajasi	O’qish savodxonligi (ball)	Matematik savodxonlik (ball)	Tabiiy fanlardan savodxonlik (ball)
<i>Vazirlik talabiga asosan ichki baholash o’tkazadigan maktablar</i>	335	363	353

O‘z tashabbusiga binoan ichki baholash o‘tkazadigan maktablar	336	365	356
Umuman ichki baholash o‘tkazilmaydigan maktablar	299	327	319

Ko‘rinadiki, o‘z tashabbusiga ko‘ra ichki monitoring va baholash tashkil etiladigan maktablar o‘quvchilarning natijasi boshqa guruhlariga mansub maktab o‘quvchilarining natijasidan yuqori ekan.

XULOSA

Tadqiqot natijalari asosida shunday **xulosaga kelish** mumkin:

birinchidan, maktabda ichki monitoring va baholashni muntazam tashkil etilsa, o‘quvchilarning fanlardan o‘zlashtirish darajasiga sezilarli ijobiy ta’sir qiladi;

ikkinchidan, maktabda ichki monitoring va baholash kam tashkil etilsa, o‘sha maktabda ta’lim sifati tushib boradi;

uchinchidan, maktabda umuman o‘z-o‘zini baholash tashkil etilmasa, ta’limga salbiy ta’sir qiladi;

to‘rtinchidan, maktabda o‘z tashabbusiga ko‘ra ichki monitoring va baholash tashkil etilsa, nisbatan natija yuqori bo‘ladi.

Maktablarda ichki monitoringni o‘tkazish tizimini takomillashtirish uchun quyidagilar **taklif etiladi**:

- ichki monitoringni shaffof, obyektiv va izchil o‘tkazish uchun o‘quv reja va vaqt me’yorlarida uning o‘tkazilish tartibi belgilanishi;

- ichki monitoring o‘tkazish jarayonini raqamlashtirish, topshiriqlar va so‘rovnoma bankini yaratish choralari ko‘rish;

- maktablarni oliy ta’lim muassasalar va baholash markazlar bilan hamkorliklarini kuchaytirish;

- maktablarda ichki monitoringni o‘tkazish tartibi aks etgan qo‘llanma va uslubiy ko‘rsatmalarni hamda yo‘riqnomalarni tayyorlab nashr qilish;

- oliy ta’lim muassasalari va malaka oshirish markazlarida talaba va o‘qituvchilarning ta’lim sifatini baholash va monitoring o‘tkazish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalari tizimli rivojlantirish amaliyotini yo‘lga qo‘yish;

- maktablarda ichki monitoringni o‘tkazadigan, maktablarni individual rivojlantirish yo‘l xaritasini tuzib beradigan mustaqil nodavlat baholash tashkilotlarni ochish choralari ko‘rish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shinkfield, A. J. (2007). *Evaluation theory, models, and applications*. Jossey-Bass.
2. Fitzpatrick, J. L., Sanders, J. R., Worthen, B. R., & Wingate, L. A. (2012). *Program evaluation: Alternative approaches and practical guidelines*. Boston: Pearson.

3. Fullan, M. (2015). *The new meaning of educational change*. Teachers college press.
4. Hopkins, D. (2014). *A teacher’s guide to classroom research*. McGraw-Hill Education (UK).
5. Vahobov, M. M. (2016). *Umumiy o’rta ta’lim tizimida o’qitish sifati monitoringini modellashtirish*. Toshkent: Fan va texnologiya.
6. Abdurahim, Sh. (2024). *Baholash nazariyasi asoslari*. Toshkent: Zebo Prints.

UO’K: 371.20**KBK: 74.204****Y 18**

“Yangi taraqqiyot bosqichida maktab ta’limini rivojlantirish strategiyalari: chaqiriqlar, muammolar, tadqiqotlar va yechimlar” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to’plami.

Toshkent 2024-yil 5-noyabr, 76 bet.

TAHRIR HAY’ATI:

Pardayeva Mexriniso Doniyarovna
Sharofatdinov Shixnazar Anvarovich
Kurbaniyazov Shaxzodbek Karimovich
Maxmudov Anvarjon Zokirovich
Abdujalilov Javlonbek Adilovich
Axmadaliyev Doniyorbek Kambaraliyevich
Tojiboyev Rashid Sobir o’g’li
Xolmirzayev Furqat Golibovich
Abdiraimov Shohruh Samad o’g’li
Narziyev Jamshed Raxmiddinovich
Shakirov Avazjon Raxim o’g’li
Egamberdiyev Shohruh Sirojiddinovich
Xaitov Azizbek Akmal o’g’li
Najimova Komila Shavkatovna

Maqolalarda keltirilgan ilmiy-nazariy fikrlar va ma’lumotlar aniqligi hamda stilistikasiga mualliflar javobgardir.

© Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi

HAMKORLAR:

Maktabgacha va maktab ta’lim vazirligi
O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi
Ijtimoiy himoya milliy agentligi
Birlashgan millatlar tashkilotining bolalar jamg‘armasi (UNICEF)
Groningen universiteti
Germaniya xalqaro hamkorlik jamiyati vakilligi (GIZ)
Koreya xalqaro hamkorlik agentligi (KOICA)
Koreya ta’limni rivojlantirish institute (KEDI)

O‘zbekiston Respublikasi Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi navbatdan tashqari o‘tkazilgan Ilmiy-metodik kengashining 2024-yil 20-iyuldagi 2-son yig‘ilish qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

